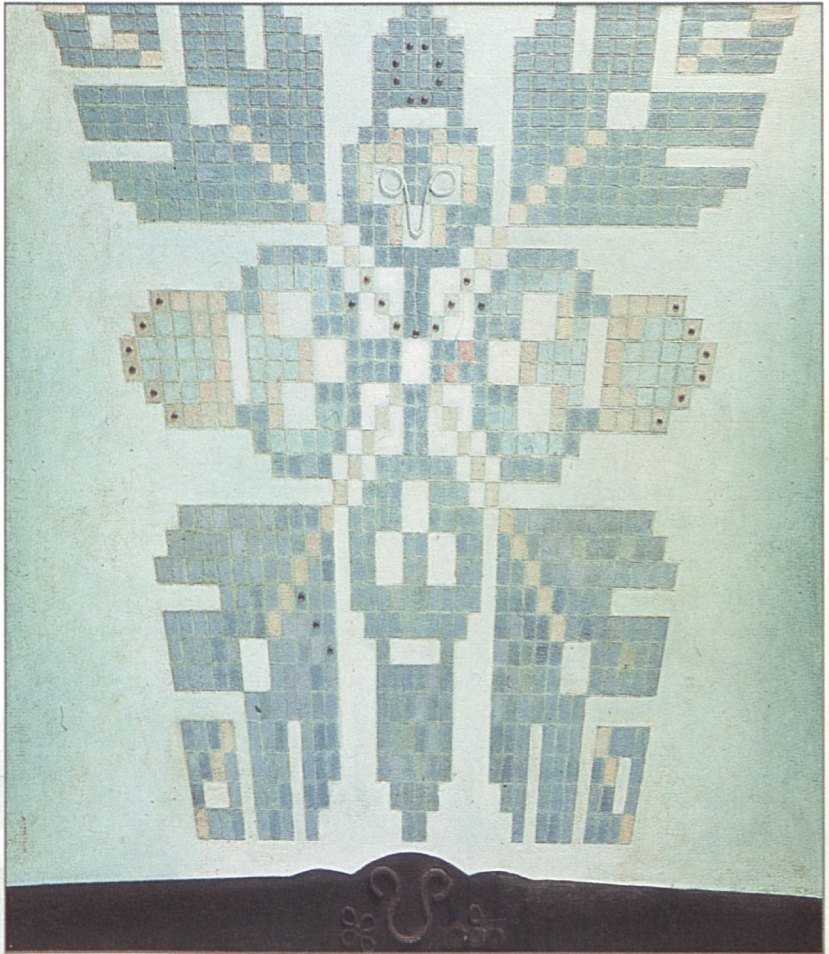

HA 4013

Zempléni Múzsza

Társadalomtudományi és kulturális folyóirat II. évfolyam 1. szám 2002. február

Csodafiúszarvas 1969. (A Nap házából)

tanulmányok, esszék

Orosz István: A mezővárosi fejlődés történeti szakaszai Magyarországon	5
Kosárka József: Kati Horna élete és világa	17
Onni Talas: Magyarországi diplomáciai szolgálatom emlékei	22
Karasszon Dénes: Sárospatak az orvostörténelemben	29
Egey Antal: A Zempléni-hegység élővilága, védett természeti ritkaságai	33

művészportré

Halmy Miklós: Prölógus és köszöntő	42
Vázlat az éjszakából, 1986	47

szépirodalom

T. Ágoston László: A hatalom árnyékában	56
Christl Greller: Kifelé	64
Az éjszaka fénye	65
(fordította: Balázs Ildikó)	
Tornay Mari: Dobpergés	66
Talán	67
Bodnár László: Ima a kegyelemért	68
Fátylas téli dallam	69

archívum

Országos tanévnyitók Sárospatakon, 1976-2001	
Mádl Ferenc, Orbán Viktor, Polinszky Károly, Pozsgay Imre beszédei	70

szemle

Fehér József: Sárospatak, a könyvtárak városa	83
Fügedi János: A tánc múltja a Bodrogközben	87
Szabó Csaba: A pataki diákvilág anekdotái	90
Kováts Dániel: Janó Ákos könyve a kiskun paraszterselőlőkről	92
Fogarasi Zsuzsa: Új református templomok	94

Zempléni Múzsza

Társadalomtudományi és kulturális folyóirat

Fővédnök

Habsburg Ottó

Védnökök

Balassa Iván, Jakab István, Orosz István

Szerkesztőbizottság

Balázsi Károly, Bolvári-Takács Gábor, Dobrik István,
Fehér József, Jósvainé Dankó Katalin, Komáromy Sándor,
Koncz Gábor, Szathmáry Béla, Tamás Edit

Szerkesztőség

Bolvári-Takács Gábor *főszerkesztő*
Bordás István *főszerkesztő-helyettes*
Csetneki József *grafikai szerkesztő*

E számunk képeit Halmy Miklós alkotásaiból válogattuk.
A címlapon: Génusz. Kecsed-i sorozat II. 1968.
(A Nap házából) Pro Transsylvania

ISSN 1585-7182

Lapnyilvántartási szám: 3.4.1.1640/1999.

Lapalapító: Bolvári-Takács Gábor

Kiadja a Sárospataki Népfőiskolai Egyesület

Felelős kiadó: Stóka György elnök

A szerkesztőség a beküldött kéziratokat megőrzi, illetve visszaküldi.

Egy szám ára 250,- Ft. Megjelenik évente négyszer.

Előfizethető a szerkesztőségben, vagy átutalással
a 10200153-42210223 számlaszámra.

Előfizetési díj egy évre 1.000,- Ft. Szerkesztőség és kiadó:
3950 Sárospatak, Kazinczy út 23.

Szerkesztőségi titkár: Tóthné Kovács Katalin

Telefon/fax: 47-314-714, E-mail: zmuzsa@nepfoiskola.hu

Honlap: www.nepfoiskola.hu/zmuzsa

Nyomdai előkészítés: Csetneki József.

Készült a SPRINT nyomdában, B/5 formátumban

Lapunk megjelenését támogatja:
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram

Orosz István

A mezővárosi fejlődés történeti szakaszai Magyarországon

A mezővárosok története a Kárpát-medence múltjának egyik legizgalmasabb, sok problémát felvető, s jelentőségének megfelelően máig sem eléggé kutatott területe. Pedig a mezőváros kutatás nemcsak a gazdaság- és társadalomtörténetnek, de a néprajznak, településföldrajznak, szociológiának és településtörténetnek is kedvelt területe volt a múltban, s az napjainkban is. Az eltérő kutatási metodika, a problémák megközelítésének olykor homlokegyenest ellentétes formája miatt azonban még arról sem beszélhetünk, hogy a mezőváros fogalmi körülhatárolásában azonos nyelven beszélnének a különböző indíttatású kutatók.

A mezőváros kutatásban a legnagyobb hagyománya kétségtelenül a történeti-jogtörténeti megközelítésnek van, amely szerint a középkori forrásainkban a latin oppidum szóval jelölt településeket a különböző szintű és mértékű privilégiumok különböztetik meg az alacsonyabb rangú településektől, a possessióktól, a jobbágyfalvaktól, s az országrendiség hiánya az igazi városoktól, a civitasoktól. E privilégiumoknak három nagy tartóoszlopa volt: a vásártartás joga, a földesúri adózás előnyösebb rendszere és a város életének irányításában érvényesülő több-kevesebb autonómia. Ladányi Erzsébet e három kritérium mellé negyedikként az oppidum jogi személyiség voltát állítja. Ezt a római jog szerint a közös (városi) vagyon, a közös pénztár, a jogi képviselő megléte és a közösségként való működés jeleníti meg. Az általa említett kritériumok azonban a tágabban felfogott városi autonómiában benne foglaltaknak.

Attól függően, hogy e három elem közül melyiket tekintették a legfontosabbnak, a mezővárosok történetének kutatói között eltérő nézetek fogalmazódtak meg. Vannak, akik szerint a mezővárosok elsősorban az áruterelés és a rendszeressé váló árucseré centrumai, még nem teljesen kifejlődött városok, de a társadalmi munkamegosztás előrehaladásával – legalább egy részük – valódi várossá, civitássá fejlődhet. Erre utal, hogy a mezővárosok belső munkamegosztásában egyre növekvő szerepük van az iparosoknak és kereskedőknek; a mezőgazdasági áruterelés mellett az iparnak és a kereskedelemnek a mezőváros vonzáskörzetében is meghatározó szerepe van. Mások szerint az oppidumok elsősorban feltörekvő, a jobbágyi sorból kifelé tartó paraszti közösségek, annak a mozgalomnak a termékei, amelynek során fokozatosan fellapultak a jobbágyokat és a földesurakat összekötő szálak. Az egy összegben s gyakran pénzben adózó települések már nem éltek közvetlenül földesuruk függésében, hiszen a járadékot saját előljáróságuk szedte be tőlük, s az igazgatási autonómia révén az úri joghatóság is elhalványult, mert ügyeiket – legalább első szinten – saját bírói fórumukon intézték. Ugyancsak függetlenné váltak földesuruktól e paraszti közösségek a földbirtoklás és földhasználat tekintetében is.

Bármelyik elemét is hangsúlyozzuk a mezővárosi létnek, a kialakulás időszakában az oppidum mindenképpen gyűjtőfogalom. Az így nevezett városok lehetnek éppen lehangyolalt civitasok, mint Fügedi Erik jelezte; földesúri, egyházi vagy királyi tulajdonban lévő privilegizált települések, azaz éppen felemelkedő possessiók, de privilégium nélkül gyarapodó falvak is, amelyek mezővárossá "nőtték ki" magukat.

A mezővárosokkal kapcsolatos minden felfogás megegyezik azonban abban, hogy az oppidumok földesúri hatalom alatt maradt települések, polgáraik nem kerülhettek be a Magyarországon egyébként is szűkkörű polgári rendbe, azaz az országrendiség jogállását nem szerezhették meg. Nincs vita arról sem, hogy a mezővárosok a sajátos paraszti privilégiumok révén s a földesúri hatalomnak alávetett voltukban a feudalizmus termékei s a jobbágyfelszabadítás után mezővárosokról jogi értelemben nem beszélhetünk.

A mezőváros fogalom más összefüggésben szerepel a néprajzi, szociológiai irodalomban elsősorban Györffy Istvánnál és az ő kutatásaira is építő Erdei Ferencnél. Különösen az utóbbi fogalmazott igen markánsan, amikor az alföldi tanyás városokban, mint őstermelő mezővárosokban a magyar város típusát vélte felfedezni. Megfogalmazása szerint "a mezőgazdák tanyásvárosa... különlegesen elsőfokú város s jellemzően testesíti meg a kisváros szerkezetét. Mint mezőgazdasági város, átlagosan 25-30 kilométernyi sugarú vidéknek az őstermelőit kapcsolja be a város életébe s ugyanennek a népességnek elégíti ki városi szükségletét. És ezt a városi szerepet oly módon tölti be, hogy szerkezeti részeivel egészen el is foglalja ezt a vidéket, tehát semmilyen vidéki települést nem kíván meg úgy, mint egyéb városok. Az ilyen település tehát nemcsak elsőfokú város egy vidéknek, hanem elsőfokú és egyetlen települési formája is".

Erdei Ferenc a 18-19. századi mezővárosok előzményét a kertés városokban, illetve még messzebbre nyúlva a nomád téli szállásban vélte felfedezni. Ha e vélekedéseit a modern történeti és néprajzi kutatások nem is igazolták, az kétségtelen, hogy az általa megrajzolt képhez – a 17-19. századot illetően – elméletileg újat az újabb, örvendetesen szaporodó alföldi városmonográfiák nem tettek. Rengeteg esetben igazolták viszont az Alföldön a szálláskertes települések létét, s azt is, hogy a tanyás városoknak ezek voltak az előzményei. Az újabb néprajzi kutatások természetes kiindulópontját jelentő fenti mezőváros fogalom bizonyos szempontból szűkebb, mint a történeti kutatások mezővárosa, más szempontból azonban tágabb. Szűkebb, mert csak az alföldi agrárvárosokat tartalmazza és a Kárpát-medence sokféle mezőváros típusát a hagyományos falu illetve városfogalom körébe utalja, de bővebb is, mert a mezővárosok létét nem kapcsolja össze a feudalizmussal, előzményeit a feudalizmus megszületése előtti korban keresi s valójában a tőkés korszakra is kiterjeszhetőnek tartja.

Szerintünk az itt említett felfogások, azokat is figyelembe véve, amelyek vizsgálatainkból kimaradtak, összeegyeztetése nem elképzelhetetlen, annak ellenére, hogy Erdei mezőváros fogalma alapjaiban különbözik a történeti oppidumtól. Ehhez azonban – legalább főbb vonalaiban elemeznünk kell a magyarországi mezővárosi fejlődés szakaszait.

A mezővárosok kialakulásával kapcsolatban abból kell kiindulnunk, hogy e települések mint sajátos jogállású és társadalmi szempontból különleges képződmények a 15. században tettek szert először nagy jelentőségre, mert átalakították a korábbi gazdasági és települési szerkezetet, társadalmi struktúrát, népességeloszlást, igazgatási rendszert. Eredetük azonban legalább a 14. századra visszanyúl, s elválaszthatatlanul összekapcsolódik a paraszti árutermelés kibontakozásával, a jobbágyok szabad költözésének törvénybe iktatásával, a piacviszonyok fejlődésével és sok más nagy horderejű gazdasági és társadalmi változással. Mályusz Elemér, Fügedi Erik, Bácskai Vera, Kubinyi András, Ladányi Erzsébet és mások eredményeit abban az irányban lehet továbbfejleszteni, ha feltárjuk a piacközpontok továbbfejlődésének útját, tisztázzuk azt a folyamatot, amelynek során több uradalmi központ mezővárosi jogállást szerzett. Aligha követhetjük Csánki Dezső elképzeléseit, aki minden piactartó vásáros helyet oppidumnak tekintett akkor is, ha a település egyébként nem emelkedett ki környezetéből. Az lehet célravezető, ha a mezővárosi privilégiumok említett három nagy csoportját, a vásártartási jogot, a kedvezőbb, többnyire taksás földesúri adózást és az igazgatási és jogszolgáltatási autonómiát egységben szemlélve próbáljuk megállapítani melyek azok a települések, amelyeket mezővárosnak tekinthetünk a Kárpát medencében a 15. században. E hármás követelménynek megfelelő települések száma minden bizonnyal kevesebb lesz a korábbiakban becsült 800-nál. A kialakulás időszakában nem segíti elő a tisztánlátást az oppidum fogalmának elmosódott volta a 14-15. században. Legutóbb Ladányi Erzsébet mutatott rá, hogy a civitas és az oppidum olyan értelmű megkülönböztetése, amelyben az előbbi megnevezéssel a rendi jogállást kivívott szabad királyi és bányavárosokat, az utóbbival pedig a földesúri hatalom alatt maradt, de valamilyen privilégiummal a jobbágyfalvaktól különböző településeket illették, hiányzott, illetve az elkülönítésnek más alapja volt. A kánonjog alapján civitásnak ekkor még azokat a városokat nevezték, amelyek püspöki székhelyek voltak, oppidumnak minden más várost.

A vásártartás privilégiuma mellett és helyett a mezővárosi pecséttel való élés fejezte ki leginkább e településeknek a jobbágyfalvaktól való különbözőségét, és a városok közösségébe való tartozását a földesúri függés ellenére is. A pecsét fejezte ki – ugyancsak Ladányi Erzsébet szerint – hogy a település „persona authentica” volt, s ennek megfelelően hiteles oklevelet adhatott ki. A mezőváros nevében a település bírāja és tanácsa által kiadott oklevelek megerősítő erejét Werbőczy István Hármaskönyve is elismeri.

A saját pecséthasználát jogát sok olyan mezővárosnál is tapasztalhatjuk, amelyek vásártartási és egyéb privilégiumáról nincs tudomásunk. Talán ez volt az útja, hogy gyarapodó possessiók a 15. században, de később is oppidummá alakuljanak.

Az elmondottak mellett fontos eredményeket hozhat a mezővárosok tájegységenkénti megoszlásának vizsgálata nemcsak a településsűrűség és a mezővárosiasodás összefüggéseinek feltárásában, de abban is, hogy a tárnoki, személynöki városok és a mezővárosok egymást kiegészítő funkcióját megvizsgálhassuk.

Ismételten elemezni kell – az eddigi eltérő vélemények tükrében – a mezővárosba

költözés kérdéseit a 15. században nemcsak a jobbágyi migráció szempontjából, de a településhálózat fejlődését tekintve is. A falvak elnéptelenedése, s határuknak a vidék egy-egy mezővárosa határába történő beolvadása – úgy tűnik – a történeti Magyarország egészére kiterjedő folyamat, a pusztabérlő mezővárosok azonban a későbbi évtizedekben s a 16-18. században sajátosan alföldi jelenségnek tekinthetők. Nagy figyelmet kell fordítani már a kialakulás időszakában a mezőgazdasági termelés specializálódására, s bizonyos monokultúrák kialakulására a mezővárosokban.

E vizsgálatokat éppen az alföldi mezővárosok esetében az utóbbi évek kutatásainak negatívumai is ösztönzik. Az 1930-as évek néprajzi eredményei alapján Erdei Ferenc még úgy vélte, hogy a honfoglaló magyarság nomád szállásrendszerétől az akolkertes településeken keresztül egyenes út vezet a tanyás mezővárosokig, s a kun szállásokban, amelyek a már megtelepült magyarság soraiban is felélesztették a nomád települési rendszert, ugyanúgy megtalálható a tanyás város őse, mint a honfoglalók szállásaiban. A honfoglaló magyarság életmódját tekintve a nomadizmus kérdésének vitája máig sem jutott nyugvópontra. A kutatók többsége tagadja a honfoglalók nomád voltát, de mindig akadnak újabb kutatók, akik eddig nem elemzett auktorok alapján határozottan honfoglaló őseink nomád jellege mellett foglalnak állást.

Szerintünk Györffy György véleménye a legelfogadhatóbb, akinek felfogása szerint a honfoglaláskori magyarság nagyállattartása pl. sajátos "telkes" földműveléssel párosult, mert szántónak az állatok által megtrágyázott, megtelkesített pihenő helyet törték fel. Hasonló felfogás a néprajzi irodalomban is olvasható. Ezeknek a telkeknek a 18. századi tanyáig vezető útját azonban aligha lehet egyenes vonalúan megrajzolni. Szabó István településtörténeti vizsgálatai – megerősítve Maksay Ferenc által is – a 15. század végéig terjedő időben az ólaskertes várost illetően vezettek negatív eredményre, s így napjainkban a néprajz és agrártörténet egyre több képviselője a mezei szállásokat nem nomád hagyománynak tekinti, hanem a 15-16. századi termelési specializálódás településtörténeti következményeinek, ugyanúgy, mint a szintén ekkortól keltezhető akolkertes, ólaskertes kétbeltelkű városokat. A mezei szállások korábbi meglétét eleve cáfolja az a sűrűfalvas településrend, amely az oklevelek tanúsága szerint a 15. század előtt az Alföldet is ugyanúgy jellemezte, mint az ország más tájait. A mezei szállások, és bizonyára a szálláskertes települések is, a pusztásodás termékei, amelyek az Alföldön teremtettek óriáshatárokat egyes mezővárosok körül már a török hódoltságot megelőzően is, s így a feltételek kialakultak a mezei szállások, szálláskertek létrejöttéhez. A pusztásodás során megszerzett nagy határok egyes mezővárosokat alkalmassá tették arra, hogy állattartásra specializálódjanak. A délnémet és az itáliai városok húsigénye olyan termelést befolyásoló tényező volt, amely évszázadokon át hatott. A Duna-Tisza közén, a Tisza és Maros szögletében, a Hármaskörös és a Hortobágy vidékén nagyarányú pusztai állattartás bontakozott ki, a 14. században kitenyészett nagy testű magyar szürke marhára alapozva. E specializált áruterelés településtörténeti következménye lehetett az alföldi mezőváros. Erdei tehát aligha a "magyar" várost ismerte fel, az általa leírt típus azonban egyike már a 18-19. századot megelőzően is a Kárpát-medence egyik sajátos mezőváros formájának.

Erdei magyar városa tehát egyszerűen alföldi nagyállattartó mezőváros, s e minőségében jól beilleszthető a Kárpát-medence mezőváros típusai közé.

Megsejtett Erdei egy másik jellegzetes mezőváros típust is, amelynek létét és sajátosságait az elmúlt évtizedek kutatásai igazolták. Úgy vélte "ha a mezőgazdasági termelés olyan belterjességet ér el, hogy azon a területen, amelyen egyébként egy falnyi népesség telepedhet meg, városi tömegű népességet tud eltartani, bizvást hozhat létre városokat". Az elmúlt öt évtized kutatásai elsősorban a nagy munkaráfordítást kívánó, a hagyományos kultúráknál lényegesen belterjesebb művelést igénylő szőlőtermelés városfejlesztő hatását igazolta a Mátraalján, Sopron és Ruszt környékén, Tokaj-Hegyalján, Arad vidékén, Erdélyben a Küküllő mentén, a bihari borvidéken és másutt. Sőt e tájak közül Tokaj-Hegyaljáról az is beigazolódott, hogy egy viszonylag szűk terület monokultúrás szőlőtermeléssel tucatnyi mezőváros létrehozására is alkalmas, amelyek külön-külön gyakorolt városi funkciók mellett együttesen olyan fogyasztópiacot jelentettek, amelyek vonzáskörzete a régió túl, más tájak irányába is igen erős volt. Oláh Miklós leírása szerint a 16. század elejére jól kirajzolódó szőlőtermelő körzetek termelési specializációjuk révén mindenütt mezőváros fejlesztő tényezők voltak.

A mezőgazdasági árutermelő mezővárosok két végpontja a nagyállattartó és a szőlőtermelő mezőváros. Az egyik működőképességéhez tágas határ, a másikéhoz sok munkaerő volt szükséges. A 16. századra már valószínűleg mindkettő jelen volt a magyarországi mezővárosok között, sőt egyre nagyobb szerepet játszott a specializációban.

A specializált agrártermelés mellett természetesen az iparfejlődés is mezőváros alakító tényező volt ugyanúgy, mint az árucseré. A kibontakozó mezővárosi ipar gyakran járulékos eleme a mezőgazdasági specializációnak. Így a kádármesterség alapját a kiterjedt szőlőtermelés adhatja meg, az állattartásra különböző bőrparok alapulhatnak. Úgy tűnik, a vásártartás joga, a privilégium önmagában nem emelhet mezővárosi szintre településeket, illetve az ilyenek egyéb tényezők hiányában gyakran visszasüllyednek a falvak sorába. Ez lehet a magyarázata a vásáros helyek gyakori hanyatlásának is.

A mezővárosi fejlődés 16. századig tartó első szakaszát azok a földesúri támadások zárják le a 15. század és a 16. század fordulóján, amelyek elválaszthatatlanok a jobbágyi költözési jog válságától, s attól a törekvéstől, amely a szolgáltatások között meglévő különbségeket akarta megszüntetni, s különösen a szőlőtermelő és az állattenyésztő mezővárosokat érintette igen kedvezőtlenül. Ennek ellenére a fejlődés végleges megtöréséről nem beszélhetünk, mert a 16-17. században a mezővárosi fejlődés kiszélesedésének és differenciálódásának lehetünk tanúi.

Ebben az időszakban nyerik el a mezővárosok végleges helyüket a kiteljesedő rendi társadalomban, s válik nyilvánvalóvá, hogy az országrendiség csak a szabad királyi és bányavárosok sajátja marad. Ennek külső jele, hogy a korábban kánonjogi értelemben, majd meglehetősen bizonytalanul használt civitas-oppidum megjelölés pontos értelmet nyer. A mezővárosok földesúri függése a megerősödő örökös jobbágy-

ság viszonyai között jogilag is megfogalmazódik, de a függés mértékében a három fő típus: a királyi, egyházi és a magánföldesúri mezővárosok között igen nagy különbségek maradnak. A legsajátosabb helyzetben Erdély mezővárosai vannak, ahol egyesek az országgyűléseken is részt vesznek a fejedelmi városokkal együtt, bár ez nem jelent számukra teljes értékű polgári jogállást. Ugyancsak jónak mondható a török terület hász városainak helyzete, ahol nagyfokú önrendelkezés érvényesült és széles körű volt a belső autonómia is. Az európai feudalizmustól eltérő osztálytagozódás, a rendiség hiánya azonban az eddiginél nagyobb óvatosságra int e mezővárosok helyzetének megítélésében.

A királyi Magyarországon volt a legerősebb akció a mezővárosok megkülönböztető jogállásának megszüntetésére. Mégis sok helyen itt is megmaradt a korábbi summás, taksás adózás, és megőrződtek az autonómia elemei is. Ezért is játszhattak nagy szerepet a mezővárosok a korszak szabadmenetelű jobbágyságának kialakulásában és fennmaradásában. A mezővárosi szabadságok köre ugyanis ebben az időszakban kiegészült a szabad elköltözés lehetőségeivel, illetve ennek fennmaradásával. A 14-15. század jellemzője, a jobbágyok szabad migrációja a 15-16. század fordulóján azáltal került válságba, hogy a megyék hatáskörébe került az ún. ablicentatio, az egyik földesúrtól a másikhoz elköltözni kívánó jobbágy költöztetésének szabályozása és lebonyolítása. Ismeretes, hogy a költöztetési eljárás megyei szabályozása már 1514, illetve 1608 előtt is teremthetett olyan helyzetet, amely azonos volt az örökös röghöz kötöttséggel.

A mezővárosok lakóinak szabad elköltözéséhez azonban nem volt szükség a megyei hatóságok közreműködésére. Misztótfalu lakóinak földesura 1442-ben kiváltságlevelében biztosította: "ha valaki közülök máshova költözni akar, letevé a földváltást és engedelmet a Bírótól nyervén szabadon elmehessen". A tokajiak nem tudtak 1610-ben földesúrral kötött szerződésre hivatkozni, mégis régi szokásként fogalmazták meg városuk törvénykönyvében: "mikor valahonnan jobbágy jeő be városunkba lakni, szabad az migh akarja ez városban lakni, és szabad kimenniis, ha az helyet vagy az it való lakást nem szereti".

A költözés szabadságának mezővárosi (olykor kollektív) privilégiummá válása összekötő kapocs volta sokféle jogállású oppidum között, de nem tette azonossá ebben a korszakban sem a mezővárosokat. Új különbségek születtek a kamarai, magánföldesúri és egyházi mezővárosok jogi helyzetében, és sajátos színfoltként illeszkedtek a mezővárosok közé a szabad kerületek (jászkunok, hajdúk) mezővárosai a királyi Magyarországon, s a székely mezővárosok Erdélyben.

A mezővárosi fejlődés 16-17. századi kiszélesedése nagyon jól tapasztalható az alföldi nagyállattartó mezővárosok sorsának alakulásában. A török hódítás nagy lökést adott a pusztásodás korában kezdődött folyamatának, s ezzel újabb területeke szabadított fel a pusztai állattartás számára. A változásoknak sok, ma még nem ismert termeléses-technikai következménye volt, a legfontosabbat, az egyéni pusztabérletet és az erre épülő legeltetési rendet csak nemrég tárta fel a néprajzi-agrártörténeti kutatás. Sok fehér folt van a határhasználat rendszerében, amely célszerűen hangolta össze az állattartás és a többnyire csak belső fogyasztásra termelő gabonagazdálkodás

érdekeit. A szántott határrészek tervszerű váltogatásával módszeresen igyekezett a legelőt megújítani. További kutatások szükségesek a magánosok, tőzsér és sörös kompániák és egész mezővárosi közösségek pusztabérleteinek feltárására. Kiterjedtebb elemzéseket kell igazolni, hogy a mezei kertek és határbeli állattartó szállások összefüggnek a magánlegeltetés rendszerével. A kertes város, a mezei kert és a külső határbeli szállás – miként korábban már utaltunk rá – nem egyéb, mint e pusztai állattartó rendszer településtörténeti következménye. A struktúra működését tekintve a viszonylag jól ismert "három város" (Kecskemét, Cegléd, Nagykőrös) mellett további kutatások szükségesek, különösen a Tiszántúl városait illetően, hogy az elterjedésről biztos ismereteink legyenek.

Az eddigi kutatások feltételezhetővé teszik, hogy ez a rendszer a 17. század végétől kezd megváltozni. Az állattartó városok határa övszerűen tagozódik, aligha függetlenül a magánlegeltetés, a külön "fótban" tartott marhák fokozatos visszaszorulásától és a közös legeltetés súlyának növekedésétől. A külső és a belső legelő funkcionálisan is elkülönül, a külső legelő marad a gulyamarha tartásának legfőbb bázisa, míg a belső legelő a naponta hazajáró csordáé és a kezes jószágoké. A két legelőöv közötti szántó többnyire parlagolós rendszerben szintén alkalmazkodik az állattartás érdekeihez.

Az átalakulásokat összefüggésbe hozhatjuk a mezővárosi autonómiával is. Az autonómia védelmet jelentett a külső erőkkel szemben. Erre a védelemre az urasági és államhatalmi támadásokkal szemben szükség is volt. Ugyanakkor megkívánta, hogy az egyéni törekvések alárendelődjenek a közösségi akaratnak. A közösségi akarat viszont, amelynek a mezővárosi magisztrátus volt a megtestesítője, egyre részletesebben és aprólékosabban szabályozta az egyén életét, gazdálkodását is. E törekvések is tükröződnek az említettekben.

A specializált mezővárosok második nagy csoportjában, a szőlőtermelő oppidumokban hasonló változásokat nem tapasztalunk. Új elemként itt a további szőlőtermelő körzetek kialakulását tekinthetjük. Ekkor születik meg a baranyai, tolnai vörösbor kultúra, s ez ugyanúgy mezőváros fejlesztő tényező, mint a hagyományos borvidékek. A szőlőtermelő mezővárosok párhuzamos utcás településrendjét és határhasználatát a monokultúrás termelési rend szabályozza. A szőlőhegy, a promontorium az esetek többségében különvállik a határ egyéb részeitől, s külön hegyjog és választott tisztségviselő irányításával, olykor írásban is megfogalmazott szabályzatok szerint éli életét. A településeken belül az ország keleti felében többnyire elkülönült pinceszerek jönnek létre, míg a Dunántúlt inkább a szőlőhegyen létesített borházak jellemzik. A földesúri hatalom és a szőlőtermelő mezővárosok viszonya is sajátosan alakul. Az uraságoknak is érdekük, hogy a sajátos szolgáltatási rend fennmaradjon, így a királyi Magyarországon elsősorban a szőlőtermelő mezővárosok tudják megőrizni a summás taksás adózási formát. A nyugati és lengyelországi borexport gyors fejlődésével jól dokumentálható szállítási útvonalak jönnek létre a furmányosok sajátos szállító rétegével és a vásárlásokat szervező faktorokkal. A marhakereskedő tőzsérekhez hasonlóan a borexportban érdekelt vállalkozói réteg is megszületik, bár a kereskedelem hasznát többnyire idegen kereskedők fölőzik le.

A szőlőtermelő mezővárosok legnagyobb társadalmi problémáját a 17. században az ún. extraneus birtoklás jelenti. A jó borértékesítési lehetőségek miatt nemesek és városi polgárok vásárolták fel a kiváló szőlőtermelő vidékek parcelláit. A földesúri törekvések arra irányulnak, hogy a mezővárosok bortermelő lakosságát kizárják az értékesítés lehetőségéből. Az örökös jobbágyság korában több törvény született a borpiacon földesúri monopolizálására, az uradalmak elővételi jogának érvényesítésére.

Az állattartásra és a szőlőtermelésre való specializálódás a mezővárosoknak csak egy részére jellemző, azokra amelyeknél a természeti feltételek ezt lehetővé tették. A dunántúli, felvidéki és erdélyi ún. kis mezővárosok többsége egyszerű piacközpontként érte meg a 16. századot. A kis határ, a szőlőtermelésre való alkalmatlanság nem hagyott számukra egyéb lehetőséget, mint egy szűk körzet iparcikkkel történő ellátására törekvést. Ez fenntartotta ugyan a falvaknál magasabb termelési szintjüket, de nem volt elégséges a továbbfejlődésre, vagy a gyors kiugrásra. Ezek a mezővárosok jelentik a 14-15. századi formák változatlan továbbélését.

Új jelenségként sajátos kis mezővárosok alakultak ki a végvárak mellett. Éltetőjük a vár volt, az állandó háborúk katonai fogyasztó rétege. A Felvidéken a nem specializálódó kis mezővárosok egy része azzal akarta fennmaradását biztosítani, hogy igyekezett az ipari és a bányavárosokat vagy a specializált mezővárosokat sajátos termékekkel kiszolgálni. Mecenzéf pl. kapát gyártott a helyi piacokat meghaladó mennyiségben s ezeket az Alföldre is eljuttatta, bár az alapanyagot nem maga állította elő. Szepesi a hegyaljai bor szállítására specializálódott, Gönc hordókészítése szintén Tokaj-Hegyalja kiszolgálásán alapult. Egyes kis mezővárosok jó hírű iskolájuk révén akarták mezővárosi jellegüket fenntartani.

Bizonyára további variációs lehetőségek is vannak, ezeket azonban a későbbi tüzetes kutatásoknak kell felderíteni. Ez vonatkozik mindenekelőtt az erdélyi mezővárosokra, amelyekről a jogállás sajátosságain túl nagyon kevés ismeretünk van. Ugyancsak nincsenek modern feldolgozások a székely székek mezővárosairól, arról, hogy milyen hatást gyakorolt fejlődésükre a szabadabb társadalmi helyzet.

Az eddigi kutatási eredmények az ország különböző pontjain regisztrálták a mezővárosi fejlődés 16-17. századi szakaszának jellegzetességeként az elnemesedést. Egyre több olyan mezőváros volt az országban, amelynek lakosságában számottevő elemként jelentek meg a nemesek. Ezek vagy beköltözők voltak, bizonyára azért, mert a mezővárosokban élhettek nemesi előjogaikkal, míg a szabad királyi városokban nem, vagy a korábbi mezővárosi polgárok, parasztok nemesi szabadságot, armálist szerzett tagjai. Ez utóbbi folyamat érdemes lenne a behatóbb vizsgálatra, mert bizonyosságot szerezhetnénk arról, hogy a rendi és feudális keretek megcsontosodása a koraújkor Magyarországon a társadalmi emelkedésnek valójában egyetlen útját hagyta nyitva: a nemesség soraiba emelkedést. A gazdagabb mezővárosi jobbágyok sem élhettek mással.

A Kárpát-medence mezővárosai fejlődésének harmadik korszakát a 18. század és a 19. század első fele jelenti. A 18. század elején a mezővárosok száma 500 körül alakult, a század végére elérte a 650-et, 1848-ban pedig a 750-et. A népességnek

1720 táján mintegy 15 %-a, 1828-ban csaknem 23 %-a élt mezővárosokban. E másodvirágzás demográfiai feltételeit részben a természetes szaporodás, részben pedig a bevándorlás biztosította. A népességfejlődés eltérései a további vizsgálat során bebizonyíthatják, hogy ez a másodvirágzás nagyon egyenetlen, gyorsan fejlődő új, jórészt alföldi mezővárosok mellett hanyatló régiók is vannak. A kontinuitás és a diszkontinuitás különösen az alföldi mezővárosi fejlődésben tapasztalható. A török uralom nagyhatárú mezővárosai általában átvészelték a felszabadító háborúkat és a függetlenségi harcokat, a volt mezővárosok egy része azonban possessióként települt újjá. A régi alföldi mezővárosok a Habsburg államrendben állandó harcra kényszerültek a földesurakkal és a nemesi érdekeket képviselő megyékkel. Sok bajuk volt a beköltöző nemesekkel is. A kuriális, a "bene possessionatus" nemesség ebben a korban válik az Alföldön is jellegzetesen mezővárosi lakossá. Erre legutóbb Rác István kutatási eredményei szolgálnak bizonyítékkul. A régi mezővárosokra óriási nyomás nehezedik addig elért autonómiájuk és autonóm szervezeteik (egyház, iskola) működésének akadályozására.

A kontinuos mezővárosok (Kecskemét, Cegléd, Nagykőrös, Nagykálló, Nyírbátor, Berettyóújfalú, stb.) mellett sok új telepítésű is van, különösen Békés, Csongrád, Csánád megyékben. A földesurak egy része saját érdekében is igyekezett az újratelepült helységek gazdasági és igazgatási autonómiáját elősegíteni, taxás szerződésekkel, telepítési kiváltságokkal, stb. Bár egy sor település először csak possessio volt, a valóságban (termelési, szervezeti, szolgáltatási rendjét, társadalmi struktúráját tekintve) már ekkor is mezőváros. A 18. század végére többségük – olykor földesúri segítséggel – meg is szerzi a legfontosabbnak tekintett vásártartási privilégiumot.

Az alföldi mezővárosok termelési rendje és határhasználata szatmári béke és 1848 között szerkezetét tekintve nem változott, mégis jelentősen átalakult. Végbement az állattartó szállások tanyává fejlődése, a komplex mezővárosi parasztüzemben kialakult az állattartás és gabonatermesztés egyensúlya. A gabonatermelés még a 19. század első felében is főként a háztartás ellátását szolgálta, s továbbra is az állat maradt a legfőbb áru. A napóleoni háborúk gabonakonjunktúrája elsősorban az uradalmakra hatott – ekkor kezdtek az Alföldön is kiépülni a gabonatermelő majorságok – kevésbé a mezővárosi termelőkre. A 19. században sok helyen végrehajtott birtokrendezések és legelő elkülönözések végveszélybe sodorták a komplex mezővárosi paraszt üzemet. Elkeseredett harc kezdődött a legelőkért és a leggazdagabb mezővárosok már a jobbágyfelszabadítás előtt keresni kezdték a kibontakozás lehetőségét. Egyesek a munka- és tőkeigényes intenzív termelési ágak felé fordultak, mások a gabonatermelés szélesítésében látják a jövőt, ismét mások megrekedtek a szántóföldi termelés, pusztai állattartás egymást kiegészítő formájánál. A termelési nehézségek és társadalmi problémák megoldását igen sok alföldi mezőváros az örökváltságban kereste.

Az alföldi mezővárosok között ebben a korszakban külön kell szólni a Jászkun és Hajdú kiváltságos kerületek mezővárosairól, mert a 18. századra egyedül ezek őrizték meg privilégiumukat, illetve a jászkunok 1745-ben a redemptióban önerőből sze-

rezték vissza. A szabadparaszti, illetve kollektív nemesi jogállás elsősorban társadalmi szerkezetüket alakította sajátos módon, termelési rendjük alig különbözik az alföldi mezővárosok átlagától. Ugyanezt mondhatjuk el települési szerkezetükről is, többségük kertés város, illetve a későbbiekben tanyás mezőváros. A szabad jogállásnak természetesen megvannak a tulajdonjogi következményei, s az erőteljes bevándorlás miatt komoly társadalmi harcok kezdődnek a hajdúk és beköltözött inquilinusok, illetve a redemptusok és irredemptusok között. A 18. században e kiváltságos területek autonómiája kiteljesedett, bár az államhatalommal folytatott erőteljes küzdelemben. A feudális rendszer regenerálódása a 18. században nem visszafejlődést eredményezett, hanem lendületet adott a mezővárosokat fejlesztő tényezőknek is. Az áru- és piac kapcsolatok fejlődése hatással volt a nem szőlőtermelő és állattenyésztő mezővárosok sorsára is. A földrajzi helyzeti energiák a Kárpát-medencében mindenütt működtek, az iparfejlődés, a vásári központok feléléknítették a megelőző korszakban sokfelé kallódó kis mezővárosokat. Új lehetőségeket kellett keresni az egykori végvárok köré települt mezővárosoknak. Az is fejlesztő erővel hatott, ha a település az újjászerveződő földesúri uradalom központjává lesz. A 18. század második felétől az uraságok már nem támogatni, hanem visszaszorítani igyekeztek ezt a feléléknülést. Igen sok helyen találkozunk a mezővárosi járadékok növelésére, sőt a robotrendszer visszaállítására irányuló törekvésekkel is. A kis mezővárosok közül nagyon sok elbukik ebben a küzdelemben. Egyes nagyobb egyházi mezővárosok azonban (Eger, Kalocsa, Nagyvárad) megtalálják a továbblépés és a kiemelkedés útját. Korábban a specializálódás útját járó mezővárosok egy része is stagnálni kezd a 18. század második felében, mert az általuk nagy tömegben előállított termék már nem értékesítő kellő haszonnal a hazai vagy külföldi piacon. Legjellegzetesebb példája ennek a hegyaljai mezővárosok hanyatlása a 18. század második felében és a 19. század elején. Hasonló folyamatok az iparos mezővárosok esetében is feltételezhetők, amikor a tőkés termelés csirájaként megkezdődik a tömegtermelés. Az ipar és kereskedelem a továbbiakban már nem volt elégséges alap a megélhetéshez, szükség lett a mezőgazdasági termelésre. Szentgotthárd vagy Szentendre példája mutatja, hogy ezen iparos és kereskedő mezővárosok milyen elkeseredett harcot folytatnak a földért földesuraikkal. Ismerünk példákat ellentétes folyamatokra is. Az élni akarás a kis mezővárosok esetében a specializálódás új módozatait teremtette meg. Észak-Tiszántúlon Szatmár megyében Krasznabétek mezőváros lakói pl. hamuzsír főzésre specializálódtak, a misztótfalusiak, akiknek jóformán semmi szántóföldjük nem volt, fazekas termékeikkel kereskedtek. Matolcsot pedig – idézem a kortárs megállapítását – "szűk szabók, csapók és guba takácsok valamint szövők lakták és ez leginkább élelmeknek módgya, mivel ezen műszereket (!) a körül esni szokott vásárokra horgyák." Azok a szűkhatáru, agrárjellegű mezővárosok, amelyek sem az állattartásra sem a bortermelésre nem specializálódhattak természeti feltételeik miatt, egyes esetekben igyekeztek a 18. század végén és a 19. század elején megjelenő különleges növénykultúrák termelésére berendezkedni. Az egyébként szőlőtermelő Verpelét, Szulok, Fehérgyarmat dohányt termelt, az említett Szatmár és Bereg megyében Királydaróc a káposzta, Misztótfalu a gesztenye, Tarpa a cseresznye termelésére igyekezett speci-

alizálódni. Ekkor váltak kiváló hagymatermelővé a derecskeiek, dinnyéssé a hortiak, csányiak, stb. Mindezek azonban nem oldották meg a mezővárosi létforma válságát, ami teljességgel a tőkés viszonyok között bontakozott ki.

A mezővárosok történetének utolsó, záró szakasza a jobbágyfelszabadítással kezdődik, amikor a privilégiumok megszüntetése a mezővárosi jogállást is értelmetlenné tette. A volt mezővárosok utótörténete azonban nem intézhető el néhány mondattal. 1848 és 1867 között, mintha mi sem történt volna, még tovább folyt a vásártartási privilégiumok szerzése, s 1867-ben még 719 mezővárost regisztráltak Magyarországon, pedig egyesek – a leggyorsabban fejlődők – már korábban a városok közé emelkedtek. Az igazi változás csak az 1871. évi törvény eredményeként következett be, amikor megtörtént a magyarországi települések státuszának újrendezése. A szabad királyi városokat ez a rendezés annyiban érintette, hogy rangjukat az új rendszerben is megőrizhették, amelyben négy települési kategória született: törvényhatósági jogú város, rendezett tanácsú város, nagyközség és község. A mezővárosi létforma zsákutcáját az mutatja legjobban, hogy összesen csak két olyan mezőváros akadt, amely törvényhatósági jogú város lett, s mindössze 56-ból alakult rendezett tanácsú város. A többi maradt nagyközség, sőt igen sok lehanyagolt mezőváros csak község. A helyzeten nem változtatott, hogy egyes nagyra törő mezővárosokban, mint pl. a hegyaljai Tállyán szabályos lázadás kezdődött az új besorolás ellen. Az új kategóriák természetesen nemcsak az addig elért fejlődési szintet mérősként érték, de hatást gyakoroltak a továbbiakra is.

Az átszervezés és tőkés átalakulás korszakában a legkisebb megrázkódtatás a tanyás mezővárosokat érte, amelyek létalapja továbbra is a mezőgazdasági termelés maradt. A tőkés viszonyok felbomlasztották ugyan a komplex, az állattartás és gabonatermelés egységére épülő gazdálkodási rendszert, de a tanyás gazdálkodás jó eszköz volt a termelés szélesítésére, a határ egészének szántóföldi művelésbe vonására. Ugyanakkor lehetőséget teremtett az intenzív kultúrák elterjedésére is, azaz nagyfokú rugalmasságot tanúsított. Für Lajos kutatásaiból is tudjuk, hogy az új viszonyokhoz való alkalmazkodás jellegzetes példái az intenzív kertkultúrát kialakító tanyás városok. Az igazi továbbfejlődést ezek jelentették s nem azok, amelyek a csaknem monokultúráig fejlesztett gabonagazdálkodásban vélték megtalálni a jövő útját.

Távrolról sem tapasztalhatunk ilyen alkalmazkodóképességet sem a hagyományos kézművesipari központnak tekinthető kis mezővárosok, sem a szőlőtermelő központok körében. A kézműipar lehetőségeit a tőkés tömegtermelés a minimálisra csökkentette, s aligha véletlen, hogy a nagyközséggé, községgé visszaminősített települések többsége ezek soraiból került ki.

A sorvadó egykori mezővárosokkal szemben az új viszonyok néhány települést gyorsan fejlesztettek. A forgalmi, vasúti csomópontok (Hatvan, Szolnok, Nyíregyháza, stb.) az ipari centrumok (Újpest, Lugos, Vajdahunyad, stb.) a városok sorába emelkedtek, függetlenül a feudális hierarchiában elért státusuktól. Mindez azonban már nem tartozik a mezővárosok fejlődéstörténetének problematikájához, amelyeknek a múltja a 19. században véglegesen lezáródott.

Tájékoztató irodalom

- Balogh István: Adatok az alföldi mezővárosok határhasználatához a XIV-XV. században (Debrecen határának kialakulása). A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve, Debrecen, 1976.
- Barabás Jenő: A türkevei kertesség első nyomai. Emlékkönyv a Türkevei Múzeum fennállásának 10. évfordulójára, Gyula, 1961.
- Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században, Budapest, 1965.
- Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában, Budapest, 1890-1913.
- Erdei Ferenc: Magyar város, Budapest, 1974.
- Fügedi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról, Budapest, é.n. (1981)
- Györfy György: István király és műve, Budapest, 1972.
- Györfy István: Az alföldi kertes városok, Budapest, 1976.
- Hofer Tamás: A magyar kertes települések elterjedésének és típusának kérdéséhez. Műveltség és hagyomány, Debrecen, 1960.
- Ladányi Erzsébet: Libera villa, civitas, oppidum. Terminologische Fragen in der ungarischen Stadtentwicklung. Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominata. Sectio Historica XVIII, Budapest, 1977.
- Ladányi Erzsébet: A városforgalom kutatásának módszertani kérdései. A Dunántúl településtörténete IX, Veszprém, 1992.
- Makkai László: A mezővárosi földhasználat kialakulásának kérdései. Kelemen Lajos Emlékkönyv, Kolozsvár, 1957.
- Maksay Ferenc: A magyar falu középkori településrendje, Budapest, 1971.
- Mendöl Tibor: Általános településföldrajz, Budapest, 1963.
- Orosz István: A hegyaljai mezővárosok társadalma, különös tekintettel a szőlőbirtok hatásaira. Agrártörténeti Tanulmányok, Budapest, 1960.
- Orosz István: A mezővárosok észak-magyarországi típusai. Mezővárosi kultúra Heves megyében, Eger, 1985.
- Rác István: Városlakó nemesek az Alföldön 1541-1848 között, Budapest, 1988.
- R. Várkonyi Ágnes: Szeremlei Sámuel és a mezővárosok történetének historiográfiája = Századok, 1974.
- Szabó István: A középkori magyar falu, Budapest, 1969.
- Tálas István: Adatok és szempontok a szálláskertes települések kutatásához = Ethnographia, 1972.

Kosárka József

Kati Horna élete és világa.

Egy méltatlanul elfeledett magyar fotográfus emlékezete

A külföldre távozott és híressé vált magyar fotográfusok listáján előkelő helyen kellene szerepelnie egy, a pályáját Mexikóban kiteljesítő művésznek is, akinek azonban a neve fájdalmasan hiányozni szokott róla. Nem arról van persze szó, hogy a magyar fotóművészettel foglalkozó szakemberek egyáltalán ne tudnák, hogy ki volt és mit alkotott Kati Horna, hanem – gondolom – sokkal inkább a vele kapcsolatos ismeretek és dokumentációs anyagok hiánya, illetve a személye körüli rejtélyek tarthatják bizonytalanságban őket. Érzésem szerint talán ez is egyik oka lehet annak, hogy - önálló címszóként vagy akár csak a megfelelő utalások erejéig – többnyire hiányzik a fontosabb hazai fotótörténeti kiadványokból. Mindössze egy albumban láttam a nevét, amikor Robert Capa kapcsán megemlégtették, hogy “Mexikóban találkozott újra az ott élő Pécsi-tanítvány Deutch Kati-val.”¹ Hasonlóképpen nehezen érthető számomra, hogy a hazi lapok miért nem tudósítottak halálhíreről, vagy miért maradt ki annak említése a tavalyi fotós évkönyvből. (Annál is inkább, mert az arról hírt adó mexikói sajtó rendre “a magyar fotográfusnő” elhunytáról számolt be.)

Mexikói magyar nagykövetségként az elmúlt években (1995-99) abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy nemcsak Kati Horna pályafutását és életművének alakulását tanulmányozhattam alaposabban, de fővárosi otthonában (Calle Tabasco 198) személyesen is megismerkedhettem vele. A régmúlt időket felidéző, sajátos hangulatot árasztó házában, amelyben több mint ötven évig élt, a mexikói művészvilág legjelesebbjei, köztük is elsősorban Leonora Carrington és Remedios Varo töltöttek hosszú órákat és folytattak vele emlékezetes beszélgetéseket. “Aki Kati-ról beszél, nem hagyhatja említés nélkül a lakását. Az mindig szóba jön. Megkerülhetetlen. Mágnesként vonzza a szavakat és az emlékeket.”² Felejthetetlen találkozásunkkor sok mindenről társalogtunk, de azért többnyire a magyarországi emlékeire terelődött a szó. Életének és munkásságának alaposabb tanulmányozása révén, valamint a vele telefonon is folytatott beszélgetésekből végül egy olyan hallatlanul érdekes és értékes személyiség portréja bontakozott ki előttem, aki ha sajátosan és ellentmondásosan is, de egész életében kötődött a magyar gyökerekhez. Ezt csak megerősítik a hatvanas-hetvenes években hazaküldött leveleiben megfogalmazott gondolatai, amelyekkel a közelmúltban volt szerencsém megismerkedni.³ Úgy vélem, kalandos élete és tartalmas művészi pályája mindenképpen alaposabb szakértői tanulmányozásra tarthat számot, nagyobb hazai megbecsülést és közfigyelmet érdemelne.

Kati Horna 1912. május 19-én Szilasbaltháson született Deutch Katalinként, Deutch Sándor és Blau Margit gyermekeként. Iskolai tanulmányait a fővárosban folytatta és már az Andrassy úti gimnáziumi évek alatt kapcsolatba került a művészvilággal, pontosabban a

Cikk-cakk mozgalommal és Kassák Lajos körével. Egyik Mexikóból hazaküldött levelében található az utalás: "Köszönöm a Kassák dolgokat, nagy öröm és sok emlék, a kirándulási képen én is ott vagyok jobbra..." Amikor beszélgetéseink során egyéb hazai élményekre emlékezett, többnyire néhány – időközben világhíressé vált – fotós kolléga nevét említette, illetve különös szeretettel beszélt két költőről, Zelk Zoltánról és Vas Istvánról. Okkal lehet feltételezni, hogy ez utóbbi őt jellemzi így a visszaemlékezéseiben: "Kati például épp oly távol esett a szabványos zsúrlánytól, mint a kékharisnyától. Szőke haja volt, lencsőke, hamvas, tejfehér bőre, két halovány rózsával szép kerek arcán, amely szabályos is volt meg vadóc is. Vadóc már csak a kerete miatt is, mert az a sima, puha, szőke haj mindig borzas volt egy kicsit, sőt szinte lazán lengett, mint amikor még nem egészen arany búzatáblán szalad a szél, vagy ha kukorica haját borzolja. Vadócnak hatott az öltözködésével is, pedig nem volt benne semmi keresettség, nem is igen engedhette volna meg magának: szegény lány volt, anya és három nővér apátlanul küzdő családjában élt."⁴ A magyarországi családtagokkal folytatott levelezéseiben ő is többször kitér a költőre, egyszer például eképpen: "Vas Pista utolsó könyvét olvastam...nagyon hálás vagyok neki, hogy ennyi év után nem felejtette el az igazi lényegét, ízét annak a tiszta barátság-nak, amit S. Pali meg én együtt átéltünk..." (A Vas-kötetben, amelyben sokszor felbukkan alakja, erre is van utalás: "...Pali feketeségének és olajbarnaságának, meg Kati székeségének és hamvas fehérségének összehorolásában megigézett a szépség és tisztaság, a szerelem és az ifjúság egészséges mámora..."⁵) A másik barátról, akivel a későbbiekben is jobban tartotta a kapcsolatot, többször és nem titkolt érzelmi töltettel szólt, és megmutatta a kedves szavakkal neki dedikált köteteket is. A leveleiben visszatérő motívum volt az iránta való érdeklődés, illetve a személyével való foglalkozás. "Ma egy 2 oldalas levelet raktam be a borítékba a Zelknek, a verseiről és a könyvről, megköszöntem..."- írta egy helyen. A költő egészségének megromlásáról értesülve így vélekedett nővérének: "...Z. Zolinak biztosan a lelke fáj és ez a betegsége. Ő is olyan ember, aki sosem változik meg, mindig hű lesz magához és az évek múlnak, de szellemileg, emócióban ugyanaz...ő nagyon szépen énekelt (én sohase tudtam) és ma is emlékszem, hogy kék erdőben, zöld mezőben..." Hogy a két barát mit jelentett számára, arról talán ezek a sorok vallanak igazán: "...Pista első versei *Őszi rombolás* és a Z. Zoltán *Csulklódon kibuggyan a vér* itt van a közeli könyvek közt az ágyam mellett, csodálatos módon Berlinben, Párizsban, Barcelonában miután mindent elvesztettem, gyors menekülések miatt, ez a két könyv megmenekült és velem van."

Magyarországról 1931-ben Berlinbe vezetett Kati Horna útja. A németországi tartózkodása során vele történekről keveset tudni, azon kívül, hogy - elmondása szerint – sokat volt együtt a később szintén fotós hímnévre szert tett Kárász Judittal. Az életpályáját legjobban ismerő mexikói művészettörténész utal többször arra, hogy kapcsolatba került Brecht csoportjával. A következő évben újra itthon volt, ekkor iratkozott be Pécsi József tanfolyamára és ismerkedett meg a fotózás alapjaival, majd visszatért a német fővárosba, ahol a Deutsche Photodienst segédmunkatársa lett. Ezt követően érkezett 1933-ban Párizsba, ahol az AP részére készített fotóriportjaival, lényegében már az elsők között készített *Bolhapticok* című sorozattal kezdetét vette professzionális karrierje. Stílusának korai ala-

külását nagyban befolyásolta, hogy főleg a szürrealista művészek társaságát kereste, noha később ő maga nem szerette, ha akár részben is bármilyen irányzathoz tartozónak minősítették munkásságát. A franciaországi évekből említést érdemelnek a zöldegek megszemélyesítésével készült képregényei, vagy azok a fotói, amelyeken hasonló célra tojásokat használt fel. Így tette például Hitlert is ironikus kritika tárgyává. Egy későbbi elemzésben ezzel a korszakával kapcsolatban többek között ez olvasható: "...Homa korának leghaladóbb fotográfiai felfogása szerint készítette műveit, maximálisan kihasználva a rendelkezésre álló technikai lehetőségeket. Hogy képei ma is érvényesek, az alapvetően a munkák formai egységének tulajdonítható. A tárgyak humanizálásával és a kompozícióban történő előtérbe helyezésükkel egy fetisizmus és hamis misztika nélküli párbeszéd részesévé emeli azokat. Az általa fényképezett ember sohasem tárgyiasul, a személyek és a dolgok között kölcsönhatást ér el azáltal, hogy mindkettőnek ugyanolyan szerepet és súlyt biztosít."⁶

Az egyre szaporodó és komolyabb francia megbízatások ellenére elfogadta a spanyolországi felkérést, hogy a köztársaságiak külföldi propagandájához készítsen anyagot és 1937-ben Barcelonába ment. A felvételeit tartalmazó album néhány hónap múlva meg is jelent, miközben több helyi lapnak (Tiempos Nuevos, Libre Studio, Tierra y Libertad, Mujeres Libres) dolgozott, illetve az Umbral című hetilap képszerkesztője lett. A polgárháborús viszonyokat és a mindennapi élet velejáró nehézségeit drámai erővel bemutató fotóin már megmutatkozik az igazi művészkarakter: "Kati Homa elhagyja, ami felesleges, ami külsőség és megmarad a lényegnél, a jellemzőnél, az örökkévalónál: vagyis a léleknel, amely a nagy fotográfusok kifejezőerejeként a hangulati kontextusban jelenik meg. Érzékenységének köszönhetően, amelyre az őt körülvevő borzalmak további megrendítő hatással voltak, elérte, hogy képein mindaz, ami irreális és szokatlan, éppen jelentőségük kihangsúlyozása révén, elviselhetőnek tűnik. Egy nagyon szeretetre méltó, jóságos emberben a szürrealista álmokból hiányzó, ám a valóságban átélt terror okozta sok hatására olyan felvételek születtek, amelyeken a fájdalom és a pusztulás a "csoda szépségének" érvényére jut."⁷ Spanyolországi fotói legalább olyan fontos kordokumentumok, mint az éppen akkori és ottani felvételeik révén világhíre szert tett többi kollégájáé. Ő azonban annak idején ezek révén nem lett olyan híres, mert képei nemzetközi terjesztésével nem foglalkozott. A végül nála megmaradt 270 negatívot 1979-ben felajánlotta a spanyol kormánynak, amely a Nemzeti Történelmi Levéltárban helyezte el azokat. Egy részük felhasználásával 1992-ben kiadvány is készült Kati Homa: *A spanyol polgárháború fotói* címmel. Ennek előszava is hangsúlyozza, hogy a fotós "...sohasem törekedett képei eladására, így aztán nem alapított ügynökséget és nem is csatlakozott ilyenhez. Mindig is művészeti dolgozónak tartotta magát... Sohasem volt hírvadász fotóriporter, hanem alkotó, olyan művész, akit munkájában a teljes szabadság vezérelt, azt és úgy fényképezte, ahogy neki tetszett. Talán ebben különbözött másoktól, ebben van munkásságának kivételes nagysága."⁸ A budapesti spanyol nagykövetség révén ebből az anyagból 1999 végén látható volt egy válogatás a Miskolci Galériában és a budapesti Mai Manó Házban, anélkül, hogy a fotóművész magyar gyökerei és későbbi mexikói karrierje különösebb hangsúlyt kaptak volna.

A polgárháború után 1939-ben Mexikóba érkezett számos spanyol emigráns között ott volt Catalina Fernández Blau de Horna is. Beszélgetésünk során elmondta, hogy José Horna andalúz festővel az előző évben ismerkedett meg és együtt döntöttek a mexikói kivándorlás mellett. Magyar papírjai nem voltak, így Párizsban a mexikói követ nagyvonalúsága tette lehetővé számára, hogy személyi iratokhoz jusson és azon célszerűbbnek látták ezt a nevet szerepeltetni, madridi születési hellyel. (Ez azóta is így található nem egy róla szóló írásban.) Mexikóban már első anyagai is a Kati Horna névvel jelentek meg, és a párizsi példák alapján készített *Ami a szemétkosárba kerül* című képsorozatával szinte azonnal magára irányította a szakma figyelmét. Anyagait a jelentősebb hetilapok és folyóiratok (Todo, Mapa, Enigma, Nosotros) kezdték közölni. Később a Mujeres folyóirat képszerkesztője lett, és a hatvanas években már a legtekintélyesebb fotósok egyikeként tartották számon. Olyan képekbe formált meséi, mint a legendás S.nob című lapban megjelent *Egy vámpír története* (1962) vagy a *Nő és álarc* (1963) a mexikói fotóművészet történetének megkerülhetetlen részévé váltak. Az életművével foglalkozó különböző elemzések szerteágazó munkásságából külön kiemelik a mexikói kulturális élet főszereplőiről készített portréit és a fővárosi építészeti értékek megőrkítése terén szerzett érdemeit. Ezek a hatvanas évek közepétől a hetvenes évek végéig főleg a Mujer de Hoy, a Diseno, a Vanidades az Arquitectura és az Obras lapokban jelentek meg nagy gyakorisággal és mennyiségben (volt olyan is, amikor egyetlen lapszámban több tucatnyi).

Tevékenységének másik fontos és elismert eleme volt az oktatás. Egyik alapító tagja 1958-ban az Universidad Iberoamericana művészeti tanszékének, ahol hat évig oktatta a fotográfiát és 1965-68 között tanított az Escuela de Artesanias keretében is. A patinás Academia de San Carlos egyetemi fotóstúdióit 1973-tól vezette és lényegében élete végéig foglalkozott az intézmény növendékeivel, akik közül az idők során többen is komoly szakmai rangra emelkedtek. Egy visszaemlékező növendéke vallotta róla: "Mint tanár, fegyelmezett és szigorú volt. Nem katonásan persze, hanem mint aki így keresi a szabadságot. Nagy lángon élte az életét és szívesen áldozta rád az idejét. De e téren is adott a rendre."⁹

A hetvenes évek közepétől fokozatosan visszavonult, de ameddig az egészsége engedte, még vállalt feladatokat. Akkoriban ezt a jelzést küldte magáról: "nem voltam "kereskedő szellem" ...nem gondoltam a pénzre, és most a korrallal és a helyzettel a bizonytalanság elnyom, de addig nem panaszkodom, amíg a lábamon állok, addig remélem a minimálisat megkeresem." Művei negatívjainak mintegy 6000 darabos kollekciónak 1985-ben a Nemzeti Szépművészeti Intézetnek adományozta, amely létrehozta a Kati Horna Gyűjteményt. Ez azóta komoly publikációs anyaggal is bővült, és a mexikói nemzeti kulturális örökség részét képezi. Az intézmény 1995-ben Kati Horna: *Számadás egy életműről* címmel könyvet jelentetett meg, amely eddig lényegében az egyetlen komolyabb kiadványként közöl művészi munkásságáról alaposabb elemzéseket. A képanyagot a közismert portrékból válogatták, amelyek között látható a José Feherről, a miskolci születésű és szintén szép mexikói pályát befutó festőművészről – a családi jóbarátról – készült egy felvétele is. A könyv egyik írása így fogalmaz: "Kati Horna nemcsak kedves alanyai fizikai valóját és lényeges tulajdonságait tárja elénk, hanem művei közönségének a minket körülvevő mágiát, a csodálatos valóságot mutatja meg."¹⁰ A munkásságát röviden áttekintő közel-

múltbeli újságcikk szerint: "Amellett, hogy rendkívüli környezetet és légkört hozott létre, Horna portréfotósként vált kiemelkedővé. Nemcsak azoknak a név nélküli spanyoloknak a révén, akiket a háborúban örökített meg, hanem azon írók, zenészek, festők, színészek, költők és szobrászok által is, akik a huszadik századi mexikói kulturális életet gazdagították. Olyan belső világot tár fel, amely ellenszegül a bizonyosságnak, amely a nem kézzelfogható valóságot próbálja megmutatni, amely ösztönösen érzi az álmokat csakúgy, mint a mágia és a meglepetés átszötte mindennapi valóságot."¹¹

Mexikóvárosban hunyt el 2000. október 19-én. A haláláról és a temetéséről megjelent helyi sajtótudósítások magyar fotóművésznőként említik és kitérnek arra, hogy koporsóját ugyanazzal a mexikói nemzeti zászlóval borították be, mint amelyet Frida Kahlo és Diego Rivera felravatalozásakor is használtak. Ezt "...Kati is megérdemelte, mert egész életében nagy társadalmi harcos volt, Európában és Mexikóban nagy életművet hagyott hátra" - jelentette ki az egyik cikkben nyilatkozó egyetemi vezető.¹² Egy - szintén ez alkalomból megszólaló - pályatársa a művészi életút lényegét abban foglalta össze, hogy "csodálatosan hozta összhangba a valóságot és a misztériumot", ami által képein a mexikói lét "csodás elegye" jelent meg.¹³ A nemrég készült átfogóbb értékelés többek között azt méltatja, hogy "a szubjektivitás és az irónia között olyan viszonyt teremtett, amely a fotóriporterség magától értetődő dokumentáló természetét meghaladva a maga módján tárja fel előttünk a valóságot. Tehetsége mindig is életerejében, rácsodálkozási képességében, humorában, etikájában és varázslatos állhatatosságában gyökerezett."¹⁴

Kati Horna a spanyolországi és mexikói elismertség után, amelynek halála után még markánsabb megnyilvánulásai figyelhetők meg, remélhetőleg a magyar fotóművészet történetének megfelelő fejezetében is mielőbb elfoglalja az őt megillető helyet.

Jegyzetek

1 Kincses K.: *Fotográfusok Made in Hungary – Aki elment, aki maradt*, Magyar Fotográfiai Múzeum – F. Motta Editore, 1998, 27.o.

2 A. N. Anza – C. Gonzalez: *Una vida onírica en obra y amigos = Cuartoscuro*, 2001, No. 50. Mexikó

3 Ezek a család birtokában vannak. A továbbiakban olvasható valamennyi idézet e levelekből származik.

4 Vas István: *Nehéz szerelem*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972, 301-302.o.

5 U.o. 347.o.

6 A. Sánchez: *Mejorada Mercado de pulgas de Paris = Artes Plásticas*, 1987, vol. 2. No. 5. Mexikó

7 I. Rodríguez: *El surrealismo y el arte fantástico de México*, UNAM, 1983, Mexikó

8 Salamanca: *Kati Horna: Fotografías de la guerra civil española*, Ministerio de Cultura de España, 1992

9 Lásd 2. sz. jegyzet.

10 E. C. Garcia Krinsky: *Kati Horna: Recuento de una obra*, CENIDIAP-INBA, 1995, Mexikó

11 Kati Horna: *lo insólito de lo cotidiano = La Jornada Semanal*, 1999, No.13. Mexikó

12 *Reforma*, 2000. október 20., Mexikó

13 *La Jornada*, 2000. október 21., Mexikó

14 A. Sánchez Mejorada: *Una mirada insólita y cotidiana = Cuartoscuro*, 2001, No. 50. Mexikó

Onni Talas

Magyarországi diplomáciai szolgálatom emlékei

1935

1935 júniusában a finn Egyetemi Énekkar¹ nyolcvan fővel magyarországi vendégszeplésre érkezett. Számunkra különösen kedves volt ez a látogatás, mivel a kórus karnagya, Martti Turunen korábban feleségemmel együtt énekelt a "Suomen Laulu" énekkarban és magam is megismerkedhettem vele, amikor ez utóbbi énekkar elnökeként tevékenykedtem. Az énekesek között ráadásul több hajdani "Suomen Laulu"-tag és feleségem bátyja is ott volt. Nyolc dalost szállásoltunk el magunknál és az öt nap során, amelyet a kórus Budapesten töltött, reggelente büfé és kávé várta az egész énekkart.

Bécsből érkeztek meg a Dunán, a magyar Egyetemi Énekkar csatlakozott hozzánk fogadásukra. A hajóról és a partról felcsendült az énekszó. A két testvérnép dalosai újra találkozhattak egymással. Rögtön az első este hamisítatlan magyar hangulatot akartunk biztosítani a finn énekeseknek, ezért egy a Gellért-hegy tetején lévő pompás étterembe hívtuk meg őket. Igazi magyaros ételeket és borokat szolgáltak fel, a muzsikáról pedig remek cigányzenekar gondoskodott. Számunkra ez az este felejthetetlenül kellemes volt, és azt hiszem, ugyanígy a fiúknak is. Az egyetemi énekkar hangversenye nagyszerű és kiegyensúlyozott volt. A kórus magas művészi színvonala és a jó kiállítású finn dalosok Finnországnak ismét dicsőséget szereztek, bennünket, Finnország képviselőit pedig büszkeséggel töltöttek el.

Amikor azon töprengtünk, hogyan is ünnepeljük meg az énekkart, arra az elhatározásra jutottunk, hogy a fiatalság számára nyilvánvalóan az a legkellemesebb, ha táncolhat. Így azután táncmulatságot rendeztünk. A követség épülete olyan tágas volt, hogy kétszáz táncos nagyszerűen elfért benne. Mivel azonban ismeretségi körünkben nem akadt elég ifjú hölgy ekkora gavallérhadhoz, a külügyminisztériumi protokollfőnök segítségét kértem. Az ő javaslata alapján hívtuk meg neves családok leányait, akik csodák csodájára engedélyt kaptak arra, hogy kísérő, "garde dame" nélkül jöhesse-
senek, akik máskülönben el nem maradhattak volna a táncestélyeken a fiatal lányok mellől. Ezt a bájos hölgykoszorút ékesítette jelenlétével Magdalen², a fiatal főhercegnő és a gyönyörű Apponyi grófnő³, akiből később Albánia királynéja lett.

A tánc hajnalig tartott, és amikor én már nyugovóra tértem, az alsó szinten még úgy ropták a csárdást, hogy azt hittem, porcelántányérjaim menten leesnek a falról. [...] Irja Spira asszony, a Helsingin Sanomat⁴ tudósítója is jelen volt az estélyen és kedves cikket írt róla, melyet az alábbiakban mellékelek.

"A finn követség ünnepi kivilágításban pompázott. Az erkélyeket szépen megvilágított finn zászlók díszítették, lampionok szórták pirosas fényüket. A házhoz vezető úton

végeláthatatlan sorokban várakoztak az autók. Az autókból csak fiatalok szálltak ki. A fiatal énekesek tiszteletére rendezett fogadásra Talas miniszter úr és hitvese mindegyik fiatalokat, különösen is ifjú hölgyeket hívott. Ritka alkalom, hiszen nem minden nap látni errefelé finn énekeseket! De amiatt is szokatlan esemény volt ez, hogy a családok most az egyszer kísérő nélkül engedték el leányaikat.

Az ember azt hihette, hogy a divat hazájában a legjobb társaságba került. Ily elegáns ruhákat még Párizsban sem igen látni! A magyar nők tudnak öltözködni.

Lemmikki Talas követné asszony, aki csak húsvét óta úrnője követségi épületünknek, először adott fogadást. Kíváncsi tekintetek követték minden mozdulatát, lesték minden mosolyát. Nem könnyű dolog első ízben fogadást adni olyan követségen, mint amilyen a budapesti finn képviselő. De Talas asszony nyugodtan és magabiztosan viselkedett. Ráadásul olyan szép volt hófehér párizsi ruhájában, akár egy fejedelemasszony. Meg kell hagyni, hogy ily termet és ily ruha már önmagában magabiztossá és nyugodttá teszi még a kezdő háziasszonyt is, bármily izgatott is lehetett máskülönben.

A hangulat már a kezdet kezdetétől családias, otthoni, finn volt. Úgy tűnt, a fiatal leányok különleges vonzódást mutattak frakkba öltözött dalosaink iránt. Még az est díszvendége, Magdalen főhercegnő is, – akit királyi felségnek illett szólítani – láthatóan jól érezte magát finn táncosaival. Lelkiismeretes tudósítóként nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy teljes fél órát időzött az erkélyen hűsölve egyik jótorkú basszistánk társaságában! Ez is bizonyítja, hogy ifjú basszistáink tudnak viselkedni a társaságban és értenek ahhoz, miként kell az időt múlatni.

A táncestély kellős közepén, este tíz órakor a miniszterelnök hivatali rezidenciájára, a Dísz térre hajtottunk. A tér kihalt és csöndes volt, de amint fölcsendültek az első dalok, a miniszterelnök és a közoktatásügyi miniszter⁵ családostul megjelent az erkélyen, majd miután a szerenád mindkét nemzet himnuszának eléneklésével befejeződött, minden énekkari tagot behívtak, holott az eredeti szándék az volt, hogy a palotába csak néhányan mennek be.

A kórus még odabent is énekelt, egyebek között magyar dalokat. Kiejtésük oly kifogástalan volt, hogy az ember azt hihette, Turunen olyan jól tud magyarul, akár maguk a magyarok. A miniszterelnök németül mondott köszönetet, melyre ugyanezen a nyelven, kifogástalan, szép beszédben válaszolt Tauno Nurmela magiszter.

Ezt követték a kézfogások. A miniszterelnök figyelmét az sem kerülte el, hogy az énekesekkel van egy nő is. Kicsoda ő? A Helsingin Sanomat riportere. A riporternak is jutott a barátságos kézfogásból és bókokból – meg is hatódott tőlük...

A találkozó ezennel véget ért, autóinkkal visszabogtunk, hogy folytassuk a táncot.”

1938

Feleségemmel együtt részt vettem azon az ünnepségen, amelyet Kassa városában rendeztek a terület visszacsatolásának alkalmából. Ehhez fogható megható és fel-emelő élményben ritkán van része az embernek élete során. A nép az örömtől sírva, üdvívalgással köszöntötte Horthy⁶, amikor fehér lován belovagolt a városba. Az

emberek egymást ölelgették és térdre borultak. Végignéztük a Horthy előtt elvonuló díszszemlét, és meghatódottan hallgattuk gróf Esterházy Jánosnak⁷, a csehszlovákiai magyarok állhatatos és bátor vezetőjének a kormányzóhoz intézett szavait. A gyönyörű, régi domban hálaadó istentiszteletet tartottak. Az emberek zokogtak, mindenkinek könnyes volt a szeme, szívbemarkoló áhitat töltötte be a templomot. Az ott nyugvó szabadsághős, Rákóczi Ferenc⁸ sírja immár újra igazi hazájához került. Az istentisztelet után Horthy koszorút helyezett el Rákóczi sírján.

1939-1940

Országszerte ünnepeket és zenei esteket rendeztek a Finn Vöröskereszt javára, gyakran kérve a mi segítségünket is.⁹ Ezeken az alkalmakon feleségem igen gyakran lépett fel finn dalok tolmácsolójaként, nekem pedig sokszor kellett beszédet mondanom. Különösen eredményes volt két nagyszabású koncert, melyeket a Finn Vöröskereszt javára Budapesten tartottak. Ezeken feleségem énekelt, kísérője a Liszt Akadémia igazgatója, Dohnányi¹⁰ zongoraművész volt. Ez a nagy művész szolgálatkészen ajánlotta fel segítségét Finnországnak. Több más ismert művész, többek között Pataky¹¹, az énekes is hasonlóan cselekedett. Debrecenben és Sopronban is tartottak nagyszabású koncerteket. A debreceni hangversenyre mintegy ezer ember jött el, és amikor feleségem a pódiumra lépett, a közönség felállva fogadta. Így nyilvánította ki tiszteletét a harcoló Finnországnak.

A soproni hangverseny egy színházteremben zajlott, amelyet szintén megtöltött a közönség. Miután feleségem befejezte énekszámát, szép népviseletbe öltözött leánya és kislány lépett a színpadra. Azon költőnő¹² szobrának kicsinyített gipszmását nyújtották át neki, aki a "Magyar hiszekegyet" írta. A trianoni békekötés után ezt mindig együtt énekelték a magyar himnusszal. A szobrocskához szöveg is tartozott, ennek az imádságnak a finn fordítása, Finnországra alkalmazva:

"Hiszek egy Istenben,
hiszek egy hazában,
hiszek egy isteni örök igazságban,
hiszek *országuk* feltámadásában."

Ezt az ajándékot legbecesebb emlékeink között őrizzük otthonunkban; sok megindító pillanatot juttat eszünkbe hazánknak ezen megpróbáltatásokkal teli korszakából. [...]

Lélekemelő módon adta bizonyosságát szimpátiájának Szent-Györgyi¹³ professzor, aki 1937-ben kapott Nobel-díjat. Szegeden tartottam előadást, abban a városban, ahol Szent-Györgyi professzor dolgozott. Miután előadásom végére értem, szép beszédet mondott Finnországról és bejelentette, hogy Finnország megsegítésére felajánlja a Nobel-díjhoz tartozó aranymedálját. Köszönőbeszédemben a következőket mondtam: "Az Ön hírneve, Professzor úr, olyan nagy, hogy Önnek nincs is szüksége ilyen külsődleges jelvényekre, mint ez az érem. Mindazonáltal ajándéka oly nemes, hogy méltán tarthat számot az egész finn nemzet mélységes hálájára."

A magyarok segíteni akarásának legkiemelkedőbb megnyilvánulása önkéntesek Finnor-

szágba küldése volt. A miniszterelnök, Teleki gróf¹⁴ 1939. december 14-én magához kéretett és közölte velem, hogy ötszáz önkéntes kész az indulásra. Azt mondta, rendszeren fel vannak ruházva, felszerelésük is jó, mindannyian részesültek katonai kiképzésben, többen tudnak finnül, svédül vagy németül, némelyek oroszul. A csapatban vannak jó sielők; vezetőik tiszték. Az egység Finnországba szállítása azonban nagy nehézségekbe ütközött, ami Németország hozzáállásának volt a következménye, mivel nem engedélyezte területén átvonulásukat. Ez a magatartás mind Magyarországon, mind több más országban nagy felháborodást váltott ki. Csáky¹⁵ külügyminiszter az eljárás fölötti csodálkozásának hangot adva azt mondta a német követnek, hogy most, amikor az egész világ Finnország mellett áll, Németország még több ellenséget akar szerezni magának, mint amennyi már korábbról amúgy is van.

Nyugati szomszédunk, Svédország sem járult hozzá a katonák átutaztatásához, ezért az önkéntes csapat hatalmas kerülőre kényszerült Olaszországon, Franciaországon, Anglián és Norvégián át. Angliában még további tíz napot kellett várakozniuk, majd amikor végül megérkeztek Finnországba és beosztásukat várták, megkötötték a béke. Az önkéntesek kimondhatatlan csalódottságot éreztek, mivel az éltette őket, hogy valóban harcolhatnak Finnország oldalán. A tavasz folyamán még végig Finnországban maradtak, határőrizeti szolgálatot ellátva. Szó volt róla, hogy még ötezer önkéntes érkezik, de a szállítási nehézségek miatt először csak ezt a próba csapatot indították útnak. Finnországból hazatérve, még felosztásukat megelőzően felvonultak Kozma¹⁶ belügyminiszter előtt, akinek az önkéntes csapat megszervezésében oroszlán-része volt. A májusi bükkerdőben, az erdei tisztáson igazán megnyerő volt, ahogyan ezek a lelkes férfiak elvonultak előttünk. Beszédet intéztem hozzájuk. Igyekeztem tolmácsolni nekik a finnek háláját, bár tudtam, hogy szavakban lehetetlen megköszönni azt az ajándékot, amit ők készek lettek volna felajánlani – a legnagyobbat, amit ember adhat: a saját életét.¹⁷

Utószó

Magyarország az 1917-es oroszországi eseményeket követően függetlenné vált balti államokkal és Finnországgal, 1920-as elismerésüket követően, 1921-ben kezdett tárgyalásokat a tényleges diplomáciai kapcsolatok kiépítéséről. Kezdetben ez tiszteletbeli konzulok felkérését, kinevezését jelentette, önálló képviselőt még egyik fél sem tartott fenn. Hazánk 1923-ban nyitott követséget az észti fővárosban, Tallinnban – német nevén Revalban. Az észtiországi képviselő működési területe a három balti államon kívül Finnországra is kiterjedt.

Első hivatalos képviselőnk Helsinkiben – követi megbízatásban – még a stockholmi magyar követ, Bornemisza Gyula¹⁸ volt, őt követte a magyar-észti- finn kapcsolatok építésében elévülhetetlen érdemeket szerzett, mind Észti-, mind Finnországban köztiszteletben állott Jungerth Mihály.¹⁹ Jungerth 1923-1928 között Tallinnban, 1928-tól, a követség átköltözésétől 1933 végéig Helsinkiben töltötte be a nagyköveti posztot.

Őt a második világháború előtti hivatalos kapcsolataink kényszerű megszűnéséig, 1944-ig még hat magyar diplomata követte a helsinki követi teendők ellátásában, de egyikük működése sem bizonyult olyan jelentősnek, mint elődjüké.

Finnország szintén jeles tudós-diplomaták sorát akkreditálta Magyarországra. A finn diplomaták eredetileg a dániai finn képviselőt kötelékében működtek, onnan utaztak időről-időre Budapestre. Az első finn követ 1922-ben Karl Gustaf Idman²⁰ lett, őt pár év múlva Emil N. Setälä váltotta fel.²¹ A sorban harmadikként következett Onni Talas²², akinek magyarországi megbízatása az 1930-tól 1940-ig terjedő időszakot ölelte fel, ezzel ő képviselte országát a leghosszabb ideig hazánkban, ráadásul mindkét ország történelmének sorsfordító korszakában. Ő volt az első budapesti székhelyű követ, aki miután Finnország követségi célokra kibérelte, majd megvásárolta a budai Kelenhegyi út 20. szám alatti palotát²³, 1934-ben a magyar fővárosba költözött és feladatát a továbbiakban már nem Koppenhágából látta el.

Az itt közölt részletek a "Muistelmia – Itsenäisyssenaattorina ja lähtetilläänä kymmenessä maassa" ("Visszaemlékezések – A független Finnország szenátora, majd tíz országban követ voltam") című, halála után megjelent memoárkötetéből valók (Porvoo-Helsinki WSOY, 1960; 198-201, 230, 235-238. o.)

(A szöveget fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Egey Emese.)

Jegyzetek

1 Finnül :Ylioppilaskunnan Laulajat, karnagya Martti Turunen (1918-?) zeneszerző volt, aki több jelentős kórust is irányított. A két világháború közötti korszakban igen megélnkültek a két ország zenei kapcsolatai, legkiválóbb együtteseink és művészeink koncerteztek Finnországban, egyebek között az itt említett Vaszy Viktor-vezette "Egyetemi Énekkarok". De vendégszerepelt északi rokonainknál Zathurecky Ede hegedűművész, Károlyi Gyula és Kerntler Jenő zongoraművész, Basilides Mária és Palló Imre operaénekes, Ferencsik János karmester is. 1943 októberében Helsinkiben került sor nemzeti operánknak, a Bánk bánnak első külföldi bemutatójára, a művet Nádasy Kálmán főrendező, Ferencsik János karmester és Kornai János fővilágosító tanította be és állította színpadra kirobbanó sikerrel.

2 Magdalen (Magdolna Mária Rajneria, szül.1909-ben) József nádor dédunokája.

3 Apponyi Geraldine (szül.1915-ben) I. Zogu albán király felesége lett.

4 Finnország 1904-től megjelenő, a második világháború óta legnagyobb példányszámú, vezető napilapja.

5 A miniszterelnök ekkor Gömbös Gyula (1886-1936), a vallás- és közoktatásügyi miniszter Hóman Bálint (1885-1951) volt.

6 Horthy Miklós (1868-1957) tengernagy, politikus, 1920-1944 között Magyarország kormányzója.

7 Esterházy János (1901-1957) (cseh)szlovákiai magyar politikus, pártelnök, parlamenti képviselő, a kisebbségi jogok védelmezője; 1946-ban koholt vádak alapján elítélték, politikai rehabilitálása máig késik.

8 II. Rákóczi Ferenc (1676-1735) vezérlő fejedelem hamvait 1906-ban helyezték végső nyugalomra a kassai Szent Erzsébet dőmban.

9 1939. november 30-án vette kezdetét a Finnország elleni szovjet támadás. A finn törvényhozás segélykiáltványára több ország mozdult meg, gyűjtés kezdődött, önkéntesek jelentkeztek katonának. A Magyar – Finn Társaság vezetősége december 6-án, éppen a finn függetlenség napján járt Onni Talas nagykövetnél. Megbeszélésüket követően Nagy Emil elnök a magyar kir. belügyminiszter engedélyével felhívást intézett a lakossághoz. A Magyar – Finn Társaság és a 8 Órai Ujság "Testvér a testvérért" néven országos gyűjtést indított a Finn Vöröskereszt megsegítésére, alig két héttel a szovjet bombázás megkezdődése után. Ezzel párhuzamosan indult a "Magyar anyák a finn gyermekekért" mozgalom is, illetve a protestáns egyházak jótékonyági akcióinak sora. A korabeli magyar társadalom egészét megmozgató segélyakciókban társadalmi szervezetek, magánszemélyek, diákok, művészek, városok és megyei közgyűlések nagy számmal vettek részt, köztük a pataki gimnázium ifjúsága, tanári kara és külön az Angol Internátus diáksága. A gyűjtést perselypénzzel és diákegyesületi hozzájárulásokból is támogatta a tanulói ifjúság. Egy 1940 elején keltezett zsinati körlevél felhívásának szellemében Palumbo Gyula és Gulyás József előadásban ismertette Finnország helyzetét. (Ld. A Sárospataki Ref. Főiskola évkönyve (Értésítő) 1939/40, 23).

10 Dohnányi Ernő (1877-1960) zeneszerző, zongoraművész, karmester; 1916-tól a Zene-művészeti Főiskola tanára, 1919-ben igazgatója, majd 1931-41 között főigazgatója; 1944-ben hagyta el az országot.

11 Pataky Kálmán (1896-1964) operaénekes, 1921-től a M.kir. Operaház tagja, 1935-től bécsi kamaraénekes, majd a New York-i Metropolitan tagja.

12 Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna (1881-1923).

13 Szent-Györgyi Albert (1893-1986) orvos, kémikus, egyetemi tanár, a Magyar Élettani Társaság megalapítója, az MTA rendes tagja. Az 1937. évi orvosi és élettani Nobel-díját, azaz 1/3 kg-os aranyérmét Finnországnak ajánlotta fel (MOL K 428/734. MTI könyvmatosok, MTI Szeged, 1940. január 17.).

14 Teleki Pál (1879-1941) földrajztudós, politikus, 1920-1921 és 1939-1941 között miniszterelnök.

15 Csáky István (1894-1941) politikus, diplomata, az Imrédy-, majd a második Teleki-kormány külügyminisztere.

16 Kozma Miklós (1884-1941) katonatiszt, politikus, az MTI vezetője, a Magyar Film Iroda

alapítója, a Magyar Rádió Rt. vezetője, a Gömbös- és a Darányi-kormányban két éven át belügyminiszter, 1940 őszétől Kárpátalja kormányzói biztosa.

17 A hazai szimpátia megnyilvánulásokat kihasználó, kezdetben már-már botrányos, de mindenképpen kalandos vállalkozás hátterében az önálló külpolitikai lépéseket felmutatni kívánó Teleki-kormány állt. A valóságban igen nehéz volt alkalmas és megbízható katonákat találni, Kozma Miklós szervezőtehetsége nélkül az akció könnyen zsákutcába jutott volna. Végül mindössze 341 önkéntes jutott ki Finnországba, hazatérésük után a fent említett hárs-hegyi cserkésztáborból 1940. május 28-án távoztak. (Ld. Richly Gábor: Magyar katonai segítségnyújtás az 1939-40-es finn-szovjet háborúban = Századok, 1996. 2. szám, 403-444. Különlenyomat; Ormos Mária: Egy magyar médiavezer II. Kozma Miklós – Pokoljárás a médiában és a politikában 1919-1941, PolgArt, Budapest, 2000. 661, 683-690). Az említett önkénteseken kívül voltak még néhányan olyan magyarok, akik harcolni kívántak Finnország oldalán, így pl. a Sárospatakon 1945-1948 között a Népfőiskola szervezőjeként, illetve a Várban néhány évig működött Művészotthon-alkotóház megálmodójaként jól ismert, az akkor Finnországban élő Rácz István (1908-1998). A későbbi Kalevala-fordító, fotóművész, az ún. folytatólagos háborúban (1941-1944) teljesített frontszolgálatot Karjalában, haditudósítóként. Emlékeit megírta magyarul is megjelent memoárkötetében (A Semmi partján, Magvető Könyvkiadó, 1991).

18 (Kászon) Bornemisza Gyula (1873-1925) diplomata, az ún. aradi ellenkormány külügyminisztere 1919 májusában; stockholmi követ 1921-1923.

19 Jungerth Mihály (1883-1957) tanár, jogász, diplomata, több országban, így a balti államokban, a Szovjetunióban hazánk első nagykövete; az ő érdeme mintegy nyolcvanezer első világháborús magyar hadifogoly kiszabadítása, hazahozatala a Szovjetunióból 1921-1922-ben.

20 Karl Gustaf Idman (1885-1961) jogász, diplomata, 1920-1948 között minden országát érintő jelentősebb béketárgyaláson, nemzetközi szerződések előkészítésében a finn delegáció tagja; a magyarországi képviselőket 1922-1927 között látta el.

21 Emil Nestor Setälä (1864-1935) nyelvész, folklorista, politikus, államtanácsos, a Helsinki Egyetemen a finn nyelv és irodalom professzora, a Petőfi Társaság tagja, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem díszdoktora; a magyarországi képviselőket 1927-1930 között látta el.

22 Onni Eugen Aleksander Talas (1877-1958) politikus, jogász, egyetemi tanár, diplomata; tevékenységéről számos visszaemlékezést jelentetett meg.

23 Ma ugyanott, eltérő házszám alatt, a Kelenhegyi út 16/a-ban működik a Finn Köztársaság Nagykövetsége. A régi palotát Budapest ostromakor bombatalálat érte, teljesen használhatatlanná vált; hosszú szünet után 1989 elején költöztek vissza a régi telkükön Ilmo Valjakka tervei szerint fölépült modern épületbe.

Karasszon Dénes

Sárospatak az orvostörténelemben

Sárospatak a magyar honfoglalás korára vezeti vissza legendás eredetét. Eszerint Ketel (Kötöny) vezér itt segítette meg Árpád fejedelmet, s jutalmul kapta ezt az országrészt. Midőn birtokát bejárva Sárospatakra érkezett, elébe járultak a Múzsák s kérték, hagyná meg nekik e vidéket lakhelyül. Sárospatak azóta is a Múzsák lakóhelye. Történelmi várkastélya mellett – a címerében a múzsák emlékét idéző harsonás angyalt ábrázoló – Sárospatak és iskolája történetében sokat olvashatunk a protestantizmus, a magyar nyelv, a közép- és főiskolai oktatás ápolása és fejlesztése terén elért nagyszerű eredményekről, s azokról a kitűnő személyekről: pártfogókról, tanárokról, volt diákokról, akik kimagasló jelentőségre emelkedtek hazánk és az egyetemes művelődés történetében. Külön fejezetet jelent az iskola történetében Comenius itteni működése (1650-1654). Említhetjük, hogy hazánkban itt tanítottak először kísérletes fizikát (1708). Hatalmas szolgálatot tett a Kollégium a reformáció ügyének 1783-ban, amikor 57 ifjú lelkészt küldött Csehországba, ahol a "türelmi rendelet" hatására akkor kelt új életre a protestantizmus. A teológiai és a jogakadémia, a hatalmas könyvtár, a nagyszerű nyomda mind a nemzeti és az egyetemes európai művelődés bástyájává emelték Sárospatakot.

A Múzsák eme lakhelyét híressé tevő – csupán érintőlegesen említett – eredmények közül most egy ritkábban emlegetett, ám semmivel sem kevésbé jelentős tudományág, az orvostudomány Sárospatakhoz kötődő nevezetességeivel kívánunk foglalkozni. Emlékeztetőül érdemes felidézni, hogy a görög mitológiában a kilenc múzsának vezetője is volt: Apollo, akit ezért musagetesnek (múzsavezetőnek) neveztek. "Vates et medici unus Apollo favet" – mondták a rómaiak, s tudták, hogy Apollo atyja volt Asklepiosnak, a gyógyítás kígyós bottal ábrázolt görög/római istenének. Ezek után könnyebben megértjük, miért éppen egy orvosdoktor, Balsaráti Vitus János nevéhez fűződik az 1531-ben létrehozott sárospataki triviális iskola Collégiummá fejlesztése (1550).

Balsaráti Vitus János – akinek korszakos jelentőségű működéséből most kizárólag az orvostörténelmi jellegű részeket emeljük ki, hiszen életútját éppen a Zempléni Múzsában mutatta be Koncz Sándor – miután Wittenbergben a bölcsészdoktori fokozatot megszerezte, tanítómestere, Melanchton ajánlásával Itáliába ment, ahol Padua és Bologna egyetemén végzett tanulmányai alapján orvosdoktorrá avatták. A kitűnő képességű ifjú orvost hamarosan IV. Pál pápa hívta meg udvarába. Itt a híres Cesalpinótól sajátította el magas szintű gyógynövénytanú tudását és ismerkedett meg a járványtan reformátorának, Fracastoronak tanításaival. Sárospatak urának, Perényi Gábornak, a

“sárospataki iskola második alapítójának” hívására tért haza és dolgozta ki wittenbergi minta szerinti iskolareformját. Ennek alapján 1550-től már latin és görög nyelvet is oktattak, sőt a tanítóképzés mellett megindult a lelkészképzés. Az 1563-ban kitört és veszedelmesen pusztító pestis elleni küzdelemben szerzett és *De remediis pestis prophylacticis* címmel 1564-ben kiadott könyvében összefoglalt tapasztalatai alapján Balsarát – felismerve, hogy a pataki Collegiumnak egyéb feladata is van “ut idonei sacerdotes educarentur” (mint hogy jól képzett lelkészeket neveljen) – hozzákezdett tanítványai rendszeres egészségvizsgálatához, egyben az alapvető orvosi és egészségügyi ismeretekbe való bevezetéshez. Ennek elősegítésére Magyar Churgia, a seb gyógyításának mesterségéről írt négy Könyvek címmel könyvet is írt, amely a tudós orvostörténész Weszprémi István szerint az első magyar sebészeti mű. Sajnos csupán kéziratban készült el, a kézirat pedig elveszett, vagy lappang.

Balsarát doktor 1575-ben hunyt el Sárospatakon. Halála után a pataki iskolát átszervezték. A wittenbergi iskolarendszer helyébe Csanaki Máté orvosdoktor, sárospataki tanár működése nyomán a heidelbergi lépett, a Balsarát által megindított fejlődés azonban így is jó irányban haladt tovább annyira, hogy az 1606-ban megtartott kassai országgyűlésen már az egyetemmé válás igénye is fölmerült. Ennek szükségességét az 1650-ben Sárospatakra érkezett európai hírű pedagógus, Comenius is hangoztatta, felpanaszolva a bölcseleti, a jogi és az orvostudományi ismeretek oktatásának hiányát.

Az idők később sem kedveztek a pataki iskola egyetemmé fejlődésének, a Múzsák azonban – úgy látszik – figyelmen kívül hagyták a változó történelmi korszakok vallási, politikai és gazdasági nehézségeit és változatlanul keltettek érdeklődést tehetséges pataki diákokban a medicina ismereteinek elsajátítása iránt. A fentebb említett Csanaki Máté pl. a Rühösség dicső himnusza (1627) c. – a rüh-atkához latin nyelven írt csúfondáros “dicsőítő” költeményével a hazai encomium irodalomnak vált megalapítójává. Neves sárospataki tanár-orvosként ismerjük Valerius Dávid és Köpeczi János nevét. Utóbbi mint a drágakövek gyógyhatásának ismerője, később Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek lett udvari orvosa és Bornemissza Anna fejedelemasszony számára szerelt fel egy patikaládát. Ugyancsak Sárospatakhöz kötődik a kiváló erdélyi orvos-dinasztiaként híressé vált Pataky család eredete: ők büszkén viselték származási helyükre utaló “sárospataki” előnevüket. A Múzsák csókjával homlokán lett a 18. század végén Moszkvában udvari orvos, az anatómia és sebészet professzora, a moszkvai Orvosi és Természettudományi Társulat elnöke a volt pataki diák Kereszturi Ferenc. Tudjuk, hogy egészségügyi tárgyú iskolai színjátékot rendezett diákjaival a jeles pataki orvos Paksi Szatmári Pál, és Sárospatakhöz kötődik az 1794-ben kelt és ezáltal hazánkban a legelső iskolaorvosi jelentés, amelyet Tóth-Pápay Mihály, a Sárospataki Református Kollégium tanár-orvosa, egyben országunk első iskolaorvosa készített; ugyancsak 1794-ben világi gyógyszerár is létesült Sárospatakon. Az iskolaegészségügy történetében kimagasló jelentőségűvé vált a Kollégium iskolaor-

vosa egyben természettan tanára, Soltész János doktor működése. Iskolai egészségtan c. tankönyvét 1839-től az egész egyházkerület iskoláiban kötelező tankönyvként használták. Medicina pauperalis azaz Népszerű Orvostudomány című könyvével pedig az egészségügyi felvilágosításnak is apostolává vált. Külön hangsúlyt érdemel, hogy Soltész doktor készítette el országunk első iskolakórházának tervét. A megvalósítás már utódának, az Iskolai Kórház-Egyletet is létrehozó dr. Raisz Gedeon érdeme; ugyancsak ő alapította meg a Kollégiumi Betegsegélyező Egyletet is. Pataki diákból lett orvosdoktor – többek között – Kováts Mihály, a magyar orvosi szókincs szótárba gyűjtője; Almási Balogh Pál, aki az ugyancsak volt pataki diáknak, Kossuth Lajosnak volt háziorsosa; Duka Tivadar, a bengáliai angol hadsereg orvos-ezredese, Kőrösi Csoma Sándor pártfogója, támogatója és műveinek Angliába mentője; Czákó Kálmán, a hajdani Állatorvosi Akadémia kórbonctan professzora; édesatyja révén Sárospatakhoz kötődött Nádaskay Béla orvosdoktor, ugyanezen intézmény anatómus professzora; Király Kálmán, a Semmelweis Orvostudományi Egyetemen a bőrgyógyász professzora. A sárospataki diákból lett valamennyi híres orvos nevének, működésének felsorolása természetesen meghaladná jelen írás kereteit; megtette ezt az iskolaigazgató fiaként is pataki diákból lett jeles orvostörténész, diósadi Elekes György, legújabbán pedig nagyszerű könyvében Kődöböcz József. Ehelyett inkább arra kívánok emlékeztetni, hogy a hazai orvospérezés megindulása (Nagyszombat, 1769) előtt a protestáns ifjak Bécsben még nem szerezhettek orvosdoktori képesítést: más országok egyetemeire kellett menniük. A pesti egyetem orvosi kara is sokáig távolinak bizonyult Patak neveltjei számára, ezért – a lelkészekhez, tanárokhoz, jogászokhoz képest – viszonylag kevesebben választották az orvosi hivatást. Sokat javult a helyzet a Debreceni Tudományegyetem orvosi karának megnyitásával (1918. október 19.), ettől kezdve a debreceni orvostanhallgatók között öröndetes emelkedést mutat a volt pataki diákok száma. Közülük most – születésének 75. évfordulója alkalmából – emeljük ki az öt évvel ezelőtt, 1996. december 13-án elhunyt Szabó Gábor orvosprofesszor, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának nevét. Sárospattakkal összeforrt különös sorsa fényes példája ellentmondásos korunk gyötrelmeinek és reményeinek.

Szabó Gábor Sárospattakon született. Szülei mindketten orvosok és – történetesen – mindketten zsidók voltak, akik a Magyarország német megszállását követően megindult deportálás elöl az öngyilkosságba menekültek. Elölbb azonban két gyermeküket Sárospatak környéki parasztknál biztonságba helyezték: a közszeretnek és közmegebecsülésnek öröndő orvos-házaspár gyermekeinek rejtegetését a tanyán gazdálkodó parasztcsalád erkölcsi kötelességének tekintette. A fiúk így átvészelték az üldöztetés rémkorszakát, az öket rejtegetők pedig – sok hozzájuk hasonló, ismeretlen társukkal együtt – fényes bizonyítékát adják a magyarság ellen oly gyakran hangoztatott antiszemizmus vádja igazságtalanságának és tarthatatlanságának.

A II. világháború befejeződése az üldöztetés sötét korszakának végét is meghozta:

Szabó Gábor befejezhette – természetesen a pataki alma materben – középiskolai tanulmányait, majd szülei hivatásának folytatójaként a Debreceni Orvostudományi Egyetem hallgatója lett. A Múzsák itt sem hagyták cserben: már orvostanhallgatóként egyetemi demonstrátor, diplomás orvosként aspiráns, és hamarosan kandidátusként (1956) előbb Vályi-Nagy Tibor gyógyszereseti intézetében antibiotikum kutatásokkal foglalkozott, majd docensi kinevezése (1959) után hamarosan a számára újonnan szervezett Biológiai Intézet professzora lett (1963). Magasra ívelő pályafutása során kutatásaival intézetét a genetika és a molekuláris sejtbiológia egyik hazai bázisintézetévé fejlesztette. Kimagasló tudományos eredményei és széleskörű szakirodalmi működése alapján elnyerte az akadémiai doktori fokozatot (1973), majd még ebben az évben az MTA levelező, végül rendes tagjává is megválasztották (1982). Többször vett részt külföldi tanulmányutakon, külföldi tudományos szervezetek és társaságok választották tagjai sorába. Sorra érték a megtiszteltetések és kitüntetések: az Egyetem rektora, a Magyar Genetikusok Szövetségének megalapítója és első elnöke; elnöke, majd tiszteletbeli elnöke a Magyar Humángenetikai Társaságnak; elnöke az MTA Genetikai Bizottságának; részt vett az Egészségügyi Világszervezet (WHO) Főigazgatói Tanácsadó Testületének munkájában. A nemzetközi hírű tudóst Debrecen város díszpolgárává is megválasztották, de Sárospatakról ekkor sem feledkezett meg: a Pataki Diákok Debreceni Baráti Köre az ő segítségével talált otthonra a Debreceni Akadémiai Bizottság székházában.

A gazdag életmű szakmai részleteinek és elismertségének további aprólékos felsorolása természetesen messze túlnőne jelen visszatekintésünk keretein. Szabó Gábor emlékét felidézve azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a sárospataki iskola is nem egyszer átélte az üldöztetések és a bujdosás korát. A sok nehézség között kivívott felemelkedés után Trianon még jogakadémiájától is megfosztotta a "Bodrogszabó Athént", Klebersberg Kunó segítségével fejlődhetett a Sárospataki Református Főiskola újból európai hírű oktatási és művelődési központtá. A vallás- és erkölcsellenes rombolás azonban néhány évtized alatt szétzúzta mindazt, amit az ősök csaknem egy fél évezred alatt felépítettek. A kibontakozáshoz erőt a Balsarédi Vítus Jánosok, Csanaki Máték, Duka Tivadarok és Szabó Gáborok példájából meríthetünk.

Az ő küzdelmes, de eredményes életük újból emlékeztessen bennünket arra, hogy a reformáció a megújulást, a protestantizmus az elutasítást jelenti. A hagyományok ápolását tiszteletben tartva, a megújulásnak kell meghoznia az iskolának mind a szellem-, mind a természettudományok ama szükséges rekonstrukcióját, amely korunk fejlődésének záloga, az elutasítás pedig érvényesüljön a romboló eszmékkel szemben. Az egészségnevelés és egészségtan oktatás jelentőségét az iskola hajdani kiváló orvos-tanárai már régen és az országban elsőként felismerték és meg is valósították. Az eredményt a kezük alatt felnőtt és híressé vált tanítványok – köztük orvosok – egész sora bizonyítja. A pataki iskola címerében szereplő angyal pedig jelképe annak a pataki szellemiségnek, amely örök, és amelyet a Múzsák lakóhelyévé vált Sárospatak neveltjei – bárhová kerülnek is a világban – mindenhová magukkal visznek.

Egey Antal

A Zempléni-hegység élővilága, védett természeti ritkaságai

A Zempléni-hegység a Magyar-középhegység keleti része, a régi Eperjes–Tokaji-hegylánc déli fele, egyben hazánk legészakibb területe. Északi határa a Szurok-hegy (645 m), a Nagy-Milic (893 m), a Tolvaj-hegy (670 m). Ezeknek csúcsain vonul át, a délkeleti irányú Vilyvitányi-rögön keresztül keletre, az országhatárt képező Ronyva patakig, mely Sátoraljaújhelyig határolja. Itt érintkezik a Bodroγκöz lapályával a tokaji Kopasz-hegyig (513 m). A Nagy-Milictől légvonalban a tokaji Kopasz-hegyig kb. 53–55 km hosszú. Nyugaton a Hernád völgyéig terjed. A Szerencsi-dombvidékkel (300 m) kezdődő hegység északkeleti irányban vonul, miközben állandóan emelkedik és széleseedik. Legszélesebb része Kéked és Sátoraljaújhely között légvonalban 30 km. Jellegzetessége és szépsége, hogy hegyei hirtelen emelkednek ki a környező síkságból, a Hernád-völgy átlagos 200 m-es, a Bodroγκöz átlagos 96 m-es tengerszint feletti magasságából. A hegységet a szabályos kúpalakú hegycsúcsok sora a hegyek által bezárt hosszú, keskeny völgyek, öblök, medencék, a csobogó, rohanó hegyi patakok, források, virágos rétek, legelők, szántóföldekkel övezett apró falvak, a sziklás hegytetőkön várromok teszik változatosá, vadregényessé. Sajátságos táj ez: "Nevesincs ország" írta róla Tamaskó Ödön 1958-ban. Nevét sok vita előzte meg. Legrégibb neve "Eperjes–Tokaji-hegység", de szerepelt már "Tokaji-hegység", "Hegyalja" és az Állami Térképészeti Intézet Kísatlaszában "Sátor-hegység" néven is. Legújabban Zempléni-hegység a neve. Miért nem maradhatunk meg a leghelyesebb "Sátor-hegység" név-nél? Hiszen a legjellemzőbb részei, nevezetességei inkább Abaújban, mint Zemplénben vannak.

A hegység földrajzi elhelyezkedéséből következik, hogy déli részében mások az éghajlati viszonyok (hőmérséklet, csapadék) mint északon, melyek hatással vannak a növény- és állatvilágra is, éppen úgy, mint a földtörténeti múlt.

A hegység kialakulása

A kutatások megállapították, hogy a hegység alapját ókori kristályos palák és középkori kőzetek alkotják. Ezekre mint alaphegységre települtek a vulkáni kőzetek. A mai Kárpát-medence helyén az ősi szárazföldön működésbe léptek a hegyképző erők. Felgyűrődtek a Kárpátok, belső oldalukon az összetöredezett kőzetek lesüllyedtek és a keletkezett nagy medencét elöntötte a harmadkori tenger. A mai Alföld peremén pedig a hasadékok mentén megindultak a hegységet felépítő vulkáni működések. A vulkánok működése a harmadkor második felében (miocén) riolittufa és láva kiterés-

sel kezdődött, majd váltakozóan különböző összetételű andezit lávák és hamuszórások követték. A korszak végére (pliocén) helyenként több száz méter vastag láva- és tufatakaró borította az alaphegységet. A vulkáni működések megszűnte után mind ezeket birtokba vették a hegypusztító erők és kialakultak a mai felszíni formák. Ebben a munkában fő szerepe volt a víznek, szélnek, fagyásnak, olvadásnak, de közreműködtek a vulkáni utóműködések is, az ismétlődő földrengések, vetődések, süllyedések, emelkedések, melyek a pliocént követő jégkorszakra estek. E felszint alakító erők művészként formálták a kőzeteket és minőségük szerint alakították ki a szebbnél szebb gerinceket, kúpokat, piramisokat, töltötték fel a medencéket törmelékkel, lösszel. A gejzírek működése során keletkezett a hegységre jellemző sok opálosodott kőzet és opálféleség, többek között a Szerencsi-szigetben a monoki Ingvár hegyben a nemes opál. (Ez a "magyar drágakő", melynek értéke, vörösvágási példányainak ára, valamikor a gyémántéval vetekedett.) A kőzetek repedéseiben ércfelrakások képződtek (pl. Telkibánya: arany, ezüst). A természet "művészei" által alkotott kúpokon, gerincen épült várak, várkastélyok, a puha tufás kőzetekbe vágott meredekfalú keskeny völgyek, a különös alakú (védelemre javasolt) sziklák: Pengő-kő, Rákóczi-kő, a telkibányai Kutyaszorító piramisai a Boldogkőújfalu melletti Kötenger teszik feledhetlenné a hegységet mindazoknak, akik látták, bejárták ezt a tájat.

A növénytakaró kialakulása

A vulkánokkal szegélyezett tenger öbleiben, a meleg források medencéiben élő kovalgákból diatomaföld keletkezett, a tufák sok növényi és állati maradványt őriztek meg számunkra. Az erdőbényei Barna-máj aljában babér, bambusz, ciprusok, tengeri kagylók, csigák bizonyítják annak, hogy egykor trópusi, szubtrópusi éghajlat volt e tájon, és a tenger még jelen volt, mely a harmadkor vége felé eltűnt. Ezt a növényvilágot a következő negyedkor során a jégkorszak megváltoztatta. A melegkedvelő élőlények részben elpusztultak, részben délre vándoroltak. Helyüket hidegtűrő növények: törpefenyő, cirbolya, vörösfenyő és alhavasi növények foglalták el.

A jégkorszak alatt hidegebb és melegebb időszakok váltották egymást, a melegebb ún. interglaciális korszakokban az előbbi fenyők helyét erdeifenyők és lombos erdők foglalták el. Az eljegesedés végleges megszűntével, kb. 10000 évvel ezelőtt, a jégkorszak utáni időket a növénytakaró kialakulása szempontjából az éghajlat és az uralkodó növények szerint fenyő–nyír-korra (a mainál sokkal hidegebb és szárazabb klíma), mogyoró-korra (éghajlatra a mainál melegebb, szárazabb, szélsőségesebb), tölgy-korra (a mainál melegebb, nedvesebb klíma), bükk-korra (a mainál hidegebb, nedvesebb klíma) osztják.

Az erdő-korok növény- és állatvilágának egyes tagjai kedvező viszonyok között a mai napig fennmaradtak. A lápok, meleg lejtők, sziklás tetők, hűvös völgyek növényei és állatai e korok élővilágát őrizték meg számunkra. A védett "Istvánküti nyíres erdő" (8

kh területen), Háromhuta határában a Soltész-hegy (588 m) és a Kecske-hát (574 m) között a Kárpátok alsó régiójára jellemző növények és állatok élnek. Az aljnövényzetben ernyős körtike (*Chimaphila umbellata*) és más rokonai, a vörös és fekete áfonya (*Vaccinium vitis-idaea*, *V. myrtillus*) tenyészik. Több olyan lepke- és bogárfaj él itt, melyek a Kárpátokban és az észak-európai államokban fordulnak csak elő, így pl. törpearaszoló (*Eupithecia*) lepkefajok, a hidegebb tájak igen ritka lepkéi, a hermelin-púposzövő (*Cerura erminea*), a pompás futrinka (*Carabus obsoletus*) és a havasi cincér (*Rosalia alpina*).

A melegebb, déli lejtőkön szárazságtűrő pusztai növényzet telepedett meg. Sok közöttük a Földközi-tenger vidékéről visszavándorolt és a dél-orosz pusztákról betelepült növény, melyek a fokozatos felmelegedéssel lettek uralkodóvá az előző korszak után. A pusztai gyepek ekkor mogyoró- és tölgyligetekkel váltakoztak. E korszak emlékét őrzik az abaujszántói Sátor-hegytől Sátoraljaújhelyig terjedő Hegyalja déli, füves lejtőin tenyésző szárazságtűrő, melegkedvelő növények. Legérdekesebbek a magyar köhúr (*Minuartia frutescens*), az északi fodorka (*Asplenium septentrionale*), a hosszúlevelű és csinos árvalányhaj (*Stipa tirsia*, *S. pulcherrima*), a leánykőkörörcsin (*Pulsatilla grandis*), a hegyi kökörörcsin (*P. montana*) és a kettő keveréke (*P. hargitaiana*), mely utóbbinak egyedüli termőhelye a Sárospatak melletti Mandulás. Jellemző fűvük a barázdált csenkesz (*Festuca sulcata*), a szirti gyöngyvesző (*Spiraea media*) a piros kígyószisz (*Echium rubrum*), a tavaszi nérics (*Adonis vernalis*), a magyar szegfű (*Dianthus pontederæ*), a barátságfű (*D. carthusianorum*). A sárga kövirózsa (*Sempervivum hirtum*), a borsos és az olasz varjúháj (*Sedum acre*, *S. boloniense*), a berki rózsza, a parlagi és ligeti rózsza (*Rosa dumetorum*, *R. gallica*, *R. dumalis*), a csepleszmeleggy (*Cerasus fruticosa*) és a törpemandula (*Amygdalus nana*), a selymes boglárka (*Ranunculus illyricus*), a selymes zanót (*Cytisus ratisbonensis*), a táj legjellemzőbb növényei. A nyár végén virítanak a kakukkfűvek (*Thymus spp.*) és a réti, a csillag és az aranyfürt őszirózsák (*Aster punctatus*, *A. amellus*, *A. linosyris*). A hegység délkeleti lejtőin élő kocsánytalan tölgyesek és pusztafüves rétek a szőlők és szántók között a Bodrog síkságáig terjednek. A növényvilág a tölgy-korra emlékeztet, amikor a tölgy lett az uralkodó fa.

A Bodrog menti Long-erdő az ősi bodrogi táj maradványa, és mint ilyen védelmet érdemelne. Gazdag aljnövényzetében találunk néhány, az Alföldön ritka hegyvidéki fajt. Az erdei pajzsika (*Dryopteris filix-mas*), a hölgypáfrány (*Athyrium filix-femina*), az árnyékvirág (*Maianthemum bifolium*), a fehér sarkvirág (*Platanthera bifolia*), a békabogyó (*Actaea spicata*), a podagrafű (*Aegopodium podagraria*) él itt. A Long-erdő botanikai értékét nemcsak e vázlatosan felsorolt növényekben látjuk, hanem a fák társulásában is. Az erdő egyik része kocsányos tölgygel (*Quercus robur*) kevert gyertyános (*Carpinus betulus*), a másik tiszta tölgyerdő, a harmadik tiszta gyertyános állományt alkot. Ez utóbbihoz néha bükk (*Fagus sylvatica*) keveredik. Ez a növénytakaró fejlődésében a bükk-korra emlékeztet, amikor a bükk aljnövényzetével

együtt az Alföldre ereszkedett, mert az éghajlat a mainál hidegebb és nedvesebb lett. Védett fái (az ún. tanúfák): a "Három honvéd" nevű három, több mint 100 éves bükkfa, a "Diana-fák" nevű két, ugyancsak 100 évesnél öregebb bükkfa, a vajdácskai oldalon 11 db (100 évesnél jóval idősebb) bükkfából álló bekerített erdő. (Kár, hogy a védelem a növényföldrajzilag nagyon fontos és jellemző aljnövényzetre nem terjed ki.) A mai napig tartó felmelegedés a bükkösöket a középhegységi cseres tölgyesek fölé, illetőleg a hűvösebb északi oldalakra, árnyékosabb völgyekbe szorította vissza.

A holtágak vizeiben sok érdekességgel találkozunk. Nyári tőzike (*Leucojum aestivum*), négylevelű métegyfű (*Marsilea quadrifolia*), rence (*Utricularia vulgaris*), sulyom (*Trapa natans*), a békaszőlő (*Potamogeton spp.*) több faja, a rucaöröm (*Salvinia natans*), a kis tuskéshínár (*Najas minor*), a süllőhínár (*Myriophyllum sp.*), a tócsagaz (*Ceratophyllum sp.*) gazdagítja a vizek élővilágát.

A hegység erdeinek jellemző növényei

Alacsonyabb hegyoldalakon a kocsánytalan tölgy (*Quercus petraea*) az uralkodó fa, sziklás helyeken a kis és nagylevelű hársak (*Tilia cordata*, *T. platyphyllos*), virágos kőris (*Fraxinus ornus*) keveredik hozzá. Szárazabb déli lejtőkön a molyhos tölgy (*Quercus pubescens*) képez állományt. A déli részek északi lejtőin, a magasabb hegyoldalakon, a völgyek mélyén gyertyános tölgyesek díszlenek, gyakran bükkal keveredve. A kiirtott bükkösök helyén ültetett lucfenyők sötétzöldje teszi változatossá az erdős hegyoldalakat.

Különösen tavasszal, lombfakadás előtt szépek a gyepszintben virító gumós, hagymás, tökés növények, főként a bükkösökben, mert a tölgyeseknek nyáron is van aljnövényzetük. A gyepszint tavaszi növényei a hóvirág (*Galanthus nivalis*), a galambvirág (*Isopyrum thalictroides*), a ligeti szellőrózsa (*Anemone nemorosa*), a bogláros szellőrózsa (*A. ranunculoides*), a csillagvirág (*Scilla bifolia*), a bársonyos és az orvosi tüdőfű (*Pulmonaria mollis*, *P. officinalis*).

A pusztafüves foltokkal tarkított, tölgyes erdőszeleken tenyészik a hegység egyik ritka növénye, a borsóképű lednek (*Lathyrus pisiformis*). A bükkösök a hegység északi felében (Nagy-Milic, Hollóháza, Telkibánya) vagy a mély, árnyékos völgyekben (Kemencepatak, Bózsva forrásvidéke, Ósva-völgy) alkotnak összefüggő állományt. Az itteni hűvösebb, nedvesebb éghajlati viszonyok között (Telkibánya évi csapadéklaga 800 mm fölötti), a Kárpátokkal való közvetlen összeköttetés folytán is sok kárpáti növényfaj találja meg életfeltételeit, sokszor még a legdélibb magaslatokon és a zárt völgyekben is.

Kárpáti növényfajok

A patakok égerligetes partjain található a halványlila színű ikrás fogasír (*Dentaria glandulosa*). Sárospatakhoz legközelebbi lelőhelye a hotykai patak mély völgye. Feltű-

nő, koratavaszi virágai miatt csokrokban kerül a pataki piacra. Szedését, értékesítését meg kellene tiltani. A struccharaszt (*Matteuccia struthiopteris*) a Keleti-Kárpátok hegyi patakjainak kísérője. Legismertebb lelőhelyei a Kemence-patak és az Ördög-völgy égeres ligetei. Kísérője az aranyos veselke (*Chrysosplenium alternifolium*) források, patakok mentén, lápok szélén is tenyészik. A nyúlsaláta (*Prenanthes purpurea*) fészekvirágzata piros, bőkoló. A sárospataki Megyer-hegy gyertyános, tölgyes erdeitől a hűvös bükkösökig többfelé megtalálható. A pávafarkú salamonpecsét (*Polygonatum verticillatum*) szintén sajátos magashegységi hangulatot áraszt. Ez a hangulat fokozódik és beteljesedik a sompataki Kis- és Nagyhuta fölötti erdőkben, ahol a bükkösök helyére ültetett luc- és erdeifenyők alatt, gazdag, süppedő mohaszőnyeg között, nyírfa (*Betula pendula*), boróka (*Juniperus communis*), csarab (*Calluna vulgaris*), fekete és piros áfonya (*Vaccinium myrtillus*, *V. vitis-idaea*) társaságában az ún. nyíres csarabos fenyérben díszlenek a Kárpátok alhavasi régiójának korpafüvei. Egymás szomszédságában tenyészik a kapcsos korpafű (*Lycopodium clavatum*) igen nagy mennyiségben, a lapos korpafű (*L. complanatum*), a kígyózó korpafű (*L. annotinum*), a részeg korpafű (*L. selago*). Ez utóbbi a legkisebb példányszámban található meg. A gazdag mohatarakó között húzódnak meg a különféle körtikék, hogy csinos alakjukkal, üde zöld színükkel méginkább kárpátivá tegyék környezetüket. A nyíres fenyvesek jellemző növényei a körtikék: az egyvirágú, gyöngyvirágos, kereklevelű és kis körtike (*Pyrola uniflora*, *P. secunda*, *P. rotundifolia*, *P. minor*). A körtikéknek Háromhután kívül több lelőhelyük ismeretes (Pinkút, Tokár-tető, Telkibánya stb.). Itt kell megemlíteni a sárospataki Radvány-völgy északi oldalában levő nyíres fekete áfonyást és a király-hegyi tölgyes, nyíres fekete áfonyást a rénzuzmókkal (*Cladonia* spp.). Az északi fekvésű, savanyú alapkőzeten növő tölgyesek talaja leromlik, és a talajon zuzmók telepednek meg. Az állomány elnyíresedik, a talaj elfenyéresedik. Jellemző növényei a fekete áfonyán kívül a rénzuzmók (a *Cladonia rangiferina* és a *C. silvestris*), ez utóbbi havasi jellegű. Itt található zuzmó még a *C. magyarica*, mely legközelebb Bugacon él. Ezt a területet, ahol az Alföld találkozik a Kárpátokkal meg kellene védeni.

A kárpáti növények lelőhelye még a Király-forrás, másnéven a Mátyás király kútja környéke, a Bózsva-patak forrásvidékén, a Király-hegy lábánál. A forrás vize 4 °C, a leghidegebb az országban. Oka a forrás ÉK-i fekvése és tengerszint feletti magassága (250 m), melynek következtében a forrás környéke a téli lehülés után még a nyár derekáig sem melegszik fel. Ezt igazolja a forrás feletti kis mesterséges barlang, melyből nyáron is hideg (+ 4 °C) levegő áramlik ki. A barlang környékének növényzete a magasabb fekvésű, hidegebb tájakra jellemző. Ezek közül kárpátiak: a szőrös nyír (*Betula pubescens*), a zelnice meggy (*Padus avium*), a havasi ribiszke (*Ribes alpinum*) a havasalji rózsza (*Rosa pendulina*). Sziklás, hűvösebb erdők növénye a veres v. madárberkenye (*Sorbus aucuparia*), a karcsú sisakvirág (*Aconitum variegatum*).

Meredek sziklafalakon is több, a Zempléni hegységre jellemző növény él. Ezek közül több a Kárpátokban is megtalálható. Legjellemzőbb lelőhelyük a füzéri Várhegy, amely

természetvédelmi terület. A sziklagyepben uralkodnak a sziklai csenkesz (*Festuca pseudodalmatica*), a barázdált csenkesz (*F. sulcata*), az érdes perje (*Poa scabra*). A sziklarepedésekben él az északi és kövi fodorka (*Asplenium septentrionale*, *A. rutamuraria*), a magyar köhúr (*Minuartia frutescens*), a szürkén molyhos levelű, sárga virágú szirti ternye (*Alyssum saxatile*), a törpenöszirirom (*Iris pumila*) sárga és lila virágaival. Amikor ezek tavasszal virítanak, színpompában tobzódik a sziklás hegyoldal. Elég sok példányban található közöttük a Kárpátokra is jellemző sárga kövirózsa (*Sempervivum hirtum*) és a szirti haraszt (*Woodsia ilvensis*). A sziklák árnyékos oldalán pedig sűrű gypet alkot a csak innen ismert Janka-tarsóka (*Thlaspi jankae* var. *schudichii*).

A rétek a hegység legszínesebb tájai. A Zempléni-hegységben több láprét (Kemencepatak, Kőkapu, Mogyorós-tető) és kaszálórét ismeretes. Ezekon tavasztól késő őszig mindig van virító növény. Színpompában versenyeznek a sziklák, pusztafüves lejtők növényeivel. A láprétek jellemző növényei a tőzegmohák (*Sphagnidae*), a széleslevelű és keskenylevelű gyapjúsások (*Eriophorum latifolium*, *E. angustifolium*). Terméseiket, mint vattacsomókat lengeti a szél.

A magasabban fekvő, hegyi réteken nagy foltokat alkot a szörfű (*Nardus stricta*). Közöttük a halványkék csengetyűvirág (*Adenophora liliifolia*), a varjúkőröm (*Phyteuma spicatum*), a száratlan fészekvirágzatú, szúrós levelű bábakalács (*Carlina acaulis*), a kék virágú karcsú sisakvirág (*Aconitum variegatum* ssp. *gracile*) él. Valamennyien a Kárpátok lakói is. E rétek gazdagok orchidea fajokban. Közönségesebbek az agárkosbor (*Orchis morio*), a foltos ujjaskosbor (*O. maculata*), ritkább a gömbös kosbor (*O. globosa*), a bibircsvirág (*Gymnadenia conopsea*), mint a Kárpátok előőrsei. A nedves rétek orchideája még a békakonty (*Listera ovata*). A szörfűgyepek közt elég gyakori a feltűnően lilaszínű fedelikes kardvirág (*Gladiolus imbricatus*), a rétek szélén pedig a csarab (*Calluna vulgaris*). A völgyek alján levő kaszálórétek, bár kárpáti elemekben szegényebbek, de szépségükben nem maradnak el a magasabban fekvő hegyi rétektől. Tavasszal virít az illatos borjúpázsit (*Anthoxanthum odoratum*), juhcsenkesz (*Festuca ovina*), vörös csenkesz (*F. rubra*), a gypszintben a kakukkszegfű (*Lychnis flos-cuculi*), margitvirág (*Chrysanthemum* spp.), pacsirtafű (*Polygala* spp.), a terebélyes harangvirág (*Campanula patula*). Színfoltjaik teszik a tájat feledhetlenné, mely évszakra-ról-évszakra változik, de mindig szép marad.

Állatvilág

A Zempléni-hegységben előforduló emlősök közül a jövedelmezően vadászható nagyvadak állnak az érdeklődés középpontjában: a szarvas (*Cervus elaphus*), az őz (*Capreolus capreolus*), a betelepített, de már meghonosodott muflon (*Ovis ammon musimon*). Ezeket üzemtervszerű vadgazdálkodással gondozzák és vadásszák. Számuk és minőségük fokozatosan emelkedik. A vaddisznó (*Sus scrofa*), mint dúvad

mindenkor lőhető. A farkas (*Canis lupus*) nem állandó a Zempléni-hegységben, legutóbb 1972-ben észlelték a Kőkapunál. 1-2 példánya a Keleti-Beszkidékből, a Branyiszkói-hegységből kóborol le. Az apróvadak: a sün (*Erinaceus europaeus*), a mókus (*Sciurus vulgaris*), a borz (*Meles meles*), a hermelin (*Mustela erminea*), a menyét (*M. nivalis*), a molnárgörény (*Mustela putorius eversmanni*), a nyest (*Martes foina*), a nyuszt (*M. martes*), a vadmacska (*Felis silvestris*) élőhelyeik szerint, tekintetbe véve számukat és esetleges kártételeiket is, teljes vagy részleges védelemben részesülnek. A mezei nyúl (*Lepus europaeus*) időszakonként, a róka (*Vulpes vulpes*), a görény (*Mustela putorius*) minden időben vadászható. A rejtett életet élő, hegyesorrú cickányok (*Sorex spp.*, *Crocidura spp.*), a művészi fészket építő nagy, erdei és mogyorós pelék (*Glis glis*, *Dryomys nitedula*, *Muscardinus avellenarius*), a nappal odúkban, sziklarepedésekben, romokban tartózkodó közönséges, törpe, kései, korai, hosszúfülű és hosszúszárnjú denevérek (*Myotis myotis*, *Pipistrellus pipistrellus*, *Eptesicus serotinus*, *Nyctalus noctula*, *Plecotus auritus*, *Miniopterus schreibersi*) száma a megváltozott környezeti viszonyok miatt nagyon megritkult, ezért valamennyit védetté nyilvánították. Elég gyakoriak az egérfélék. Erdőkben, kertekben, szántóföldeken tanyázik az erdei egér (*Apodemus sp.*), részben a szabadban, részben az épületekben az északi és déli güzüegér (*Mus musculus*, *M. spicilegus*), a nádasokban sűrű sás közt, erdőt szegélyező bozótokban a törpeegér (*Micromys minutus*) építi bejárattal ellátott fészket.

A madárvilág olyan fajokból áll, melyek az országban is előfordulnak, de sok közöttük az olyan faj, melynek megjelenése vagy költése figyelemre méltó. A nappali ragadozók közül a Zempléni-hegységben költ a kerecsensólyom, a vándor és kabasólyom (*Falco cherrug*, *F. peregrinus*, *F. subbuteo*), de megfigyelték a kis sólyom (*F. columbarius*) jelenlétét is. (Sólyom-kő, Pengő-kő, Nagy-Péter-mennykő és egyéb helyeken is.) A parlagi sasnak (*Aquila heliaca*) több fészke ismeretes a Kemence-patak környékén és a Hernád völgye fölött. Létszámuk kb. 4–5 pár. Megfigyelték a kis és nagy békászó sást (*A. pomarina*, *A. clanga*) is. Védelem alatt áll az egyetlen fajdfajta: a császármadár (*Tetrastes bonasia*). Az éjjeli ragadozók között nagyon ritka az uhu (*Bubo bubo*). Számuk 35–40 db. A nagy, mély erdőségek lakója, fészkelő helye elhagyott kőbányák, (Király-hegy, Megyer-hegy), várromok (Füzér, Regéc) és sziklaüregek. Az urali bagoly (*Strix uralensis*) rendszeres téli vendég. Patakok partján találkozhatunk az eleven, ügyes, mindig mozgó billegőkkel: hegyi, sárga és barázdabillegetővel (*Motacilla cinerea*, *M. flava*, *M. alba*) továbbá a madarak ékkövével: a halászó, kék színű jégmadárral (*Alcedo atthis*). A fenyvesek cinkéi a fenyves és a búbos cinke (*Parus ater*, *P. cristatus*). Kormosfejű cinke (*P. atricapillus*) csak téli vendég, a függőcinke pedig (*Remiz pendulinus*) – a holt vizek füzeseinek fészkepítő művésze – már erősen megritkult. A hegység északi fenyvesében él a keresztcsőrű (*Loxia curvirostra*), mely a fenyőmag érésekor, február–márciusban költ. A közismert harkályok közül a ritkuló fekete harkályt (*Dryocopus martius*) említjük meg. A holló (*Corvus corax*) régente na-

gyobb számban élt itt, a kulturáltabb erdőkben már nem találja meg életfeltételeit. A tisztavízű, gyorsfolyású patakok kedves színfoltja a vízirigó (*Cinclus cinclus*). A hegység egyik ritkasága a fekete gólya (*Ciconia nigra*) nemcsak a Bodrog mentén, de a hegyvidéken is fészkel (Senyő-völgy). Fogyóban van a fehér gólya (*Ciconia ciconia*), feltűnő azonban a vissi és az alsóberecki morotvákban a nagy és kis kócsag (*Egretta alba*, *E. garzetta*) megjelenése (Koronky István erdőmérnök megfigyelése), télen pedig a csíz (*Carduelis spinus*) látható tömegesen az égeres völgyekben.

A madarak után legnépesebb a rovarok világa. Az "Istvánkúti nyíres" törpearaszoló lepkéit, a havasi cincért már említettük. A hüllők közül a keresztes viperát (*Vipera berus*) (Hollóháza, Füzér) kell kiemelni. A kétéltűek közül az alpesi göte (*Triturus alpestris*) és a foltos szalamandra (*Salamandra salamandra*) a jellemző. A sebes és szivárványos pisztráng (*Salmo trutta m. fario*, *S. irideus*) régebben nagyobb számban élt a Tolcsva és Kemence-patakokban, ma tenyésztésükkel gondoskodnak szaporításukról (Kökapu). Védett hal a Tolcsva, Kemence-patakokban a Petényi-márna (*Barbus meridionalis petenyii*), a Bózsában és Ronyvában a fejes domolykó (*Leuciscus cephalus*). A folyami rák (*Astacus astacus*), mely egy-két évtizede a Ronyvában, Bózsában, Tolcsvában, a Kemence- és Ósva-patakokban, a hotykai völgy-patakokban igen nagy számban tenyésztett, a vizek szennyeződése (főleg a permetező szerek, háztartási hulladékok) következtében majdnem teljesen kipusztult. Csak az Ósva- és Kemence-patak felső folyásában található még egy-egy példány.

Irodalom

Árokszállás Zoltán és Vásárhelyi István: Zempléni hegység növény és állatvilága, in: Zempléni-hegység útikalauz, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala, 1958, 20-27. o.

H. Szabó Béla: Természetvédelem megyénkben = Borsodi Szemle, 1956, 1(1)

H. Szabó Béla: Észak-Magyarország tervezett természetvédelmi területei = Borsodi Szemle 1973, 4.

H. Szabó Béla: Sárospatak természeti kincsei = Búvár 1974, 29(6):333–339.

Hargitai Zoltán: A Long-erdő és vegetációja = Acta Geobotanica Hungarica 1939, 2(2):143–149.

Hargitai Zoltán: A Mandulás növényvilága, in: Sárospataki Tanítóképző Évkönyve 1939-40, 1940:3–13.

Hargitai Zoltán: A sárospataki előhegyek vegetációja = Acta Geobotanica Hungarica 1940, 3:18–27.

Hargitai Zoltán: A mogyorósetői forrásláp növényzete = Acta Geobotanica Hungarica 1942, 4:

Hoffer András: A nemesopál új lelőhelye Magyarországon = Természettudományi Közlöny 1936, 68:19–20.

- Jávorka Sándor: A hazai Lycopodiumok = Annal. Biol. Univ. Debr. 1950, 1:198–200.
- Jávorka Sándor és Csapody Vera: Iconographia florae partis austro-orientalis Europae Centralis (Közép-Európa délkeleti részének flórája képekben), Akadémiai Kiadó, 1975
- Kenyeres Lajos és ifj. Tildy Zoltán: Védett természeti ritkaságaink, Mezőgazdasági Kiadó, 1960
- Kiss Árpád: Adatok a Hegyalja flórájához = Botanikai Közlemények 1939, 36:5–61.
- Kol Erzsébet: Algológiai vizsgálatok a Sátorhegység jeges barlangjában = Botanikai Közlemények 1957, 47(1–2):43.
- Koronky István: Zempléni-hegység természetvédelme (Szakdolgozat), Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Kar, Talajtani Tanszék, Gödöllő, 1976, (kézirat).
- Simon Tibor: A Sátorhegység növényvilága = Élővilág 1957, 2:3.
- Soó Rezső: A Long-erdő Sárospatak és Sátoraljaújhely között = Botanikai Közlemények (Szakosztályi ügyek) 1938, 35:326.
- Soó Rezső: Tőzegmohaláp a Sátorhegységben = Botanikai Közlemények (Szakosztályi ügyek) 1938, 35:326–328.
- Soó Rezső és Hargitai Zoltán: A Sátorhegység flórájáról = Botanikai Közlemények 1940, 37:169–187.
- Tamaskó Ödön: Zempléni-hegység, Budapest, 1958

Dr. Egey Antal tanítóképző intézeti igazgató, gimnáziumi tanár (1903–1994) kéziratát a család bocsátotta a szerkesztőség rendelkezésére. Az írógéppel készített, helyenként kézírással javított dolgozatot a szerző valószínűleg nem megjelentetésre szánta, azt – amint unokája, Egey Emese elmondta – előadásához való felkészülésként készítette. A szövegen emiatt kisebb változtatásokat hajtottunk végre, kiszűrve az élőszóra jellemző fordulatokat, megőrizve ugyanakkor a szerző fogalmazásmódját, az gondolatok eredeti jellegét. A komoly szakmai sikereket elért és Sárospatakon köztisztületben álló Egey Antal kiváló rendszerező képességét jól illusztrálja a most közzétett írás, amely azért is érdekes, mert bár a Zempléni-hegység és a Long-erdő témakörében kortársai sok helyen megemlékeztek botanikai munkásságáról és kiterjedt terepismeretéről, írásának nyomtatásban megjelent formáját eddig senki sem találta. Ez a szöveg az irodalmi hivatkozásokból és a szöveggörnyezetből ítélve 1976 és 1984 között, inkább a hetvenes évek végén keletkezett. A mai olvasó számára – a tartalmi összetevőkön túl – azért is érdekes tudománytörténeti dokumentum, mert (élő beszédbeli előadásban) egyik előidézője lehetett a Zempléni Tájvédelmi Körzet 1984-es létrehozásának.

(Egey Antal tanulmányának közlésével folytatjuk azt a sorozatot, amelynek keretében már nem élő pataki tanárok máig aktuális tartalmú, de eddig kiadatlan kéziratait tesszük közzé. A szöveget sajtó alá rendezte és az utószót írta Hegyessy Gábor.)

Halmy Miklós

Prológus és köszöntő

*Kozmikus játék a célt soha el nem érni,
de körülkerülni lehelletnyi pályán és
sejteni mindazt, mit tudni nem szabad.*

Köszöntenem és tájékoztatnom illik mindazokat a jóakarató lelkeket, akik örömmel és érzékeny ráismeréssel forgatják ezeket a lapokat, s mindazokat a jótékony szellemeket, akik lelkeségem lebélyőzött dimenzióit felszabadították.

1960-2000-ig, negyven év munkája áll itt – mintegy üzenetként – mozaikszerűen az érdeklődő előtt. A szövegek atmoszféra tágító kísérletek inkább.

Bár az itt közöltek – képzőművészetről lévén szó – nem a művek eleven eredetiségét jelenítik meg szükségszerű veszteségekkel, mégis remélem, hogy nagy vonalakban sejtetik egy egy személyes szellemi expedíció négy évtizedes küzdelmeit, vívódásait, tágasságát és zártságát, bizonytalanságait és következetességét, etikai elkötelezettségét és bátorságát, örömeit és fényeit. Jelzőköveknek tekintem őket, melyek magányos utamon – saját tájékozódási pontjaim lévén – megjelölik a cserbenhagyott Valóság tartomány-

iban való vándorlásaimat: rejtőzéseim és felfedezéseim, kudarcaim és örömeim szublimátumait és helyemet kiszabják.

Úgy érzem ismerős, mégis máig ismeretlen tájakon jártam. A Jóság és Romlás/Rontás tájain, mely hatalmas ország s minden hallgat ott! S nekünk ezekből kell valóságot teremtenünk, ahogy követeli tőlünk Appollinaire.

S mennyien még s mióta követelik ezt a Magas Szellemek! (Két korszakalkotó mű szerzőinek – Kepes Györgynek és Simonyi Károlynak – legalábbis könyveikhez írt előszavait teljes meggyőződéssel ajánlom az érdeklődők figyelmébe.)

Minden erőmmel törekedtem kemény disztinkcióval s nem kevés aktuális lemondással főleg a Pozitívumokat megragadni a szándékos rombolás közepete, szüntelenül gondolva Tivadar Festő intelmeire, el nem feledve Egry József látnoki szavait s az Idő Mestereinek időtlen sorát: Gudeától Lao-cen és Hamvas Bélán át Fritjof Capráig.

A negatívumokat inkább az elszálló szavakra bízom!

Amint – remélem érzékelhető a művek-

ben és a gondolatokban – az emberi szellem meglehetősen tág és burjánzó, fénylő és sötét tartományait jártam, rá kellett döbennem a 60-as évek közepén (már összehasonlíthatatlanul tisztábban látva, mint ahogy azt a sötét s gyalázatos hatalmak s tervek követelték volna!), hogy nincs és nem lehet számomra magasabbrendű, értelmesebb és szükségesebb feladat, mint a magyarság, Szülőhazám teljes lelkű szolgálata a Kárpátok alatt!

Nincs egyéni üdv a közösség üdvé nélkül!

Az egyetemes emberi közösség üdvé felsőbbrendű Fátum áldozata! Én ebből a jobbik részt választottam – meggyőződéseim – minden modernista mánia, elszabadult erőszak, világ és természetátalakító agyrémek ellenére. Azt a részt, melyben munkám és akaratom elnyeri súlyát és értelmét az ősi áldozókövön! Spero futuram!

Most – gondolati és mesterségbeli tévedéseimmel és hibáimmal együtt – mindannak tudatában szólok, amit a sugallatokból kihallottam, amit megtudtam, megálmodtam és megcsináltam, amit meg tudtam volna csinálni, de nem volt rá módom, amit megmondhatnék, de nem szabad kimondanom, és ami elmondhatatlan, ami sejtelem! Két fő cél vezetett: választ kapni létezésem miértjeire: az egyetemes összefüggések hálózatait bogoztatva, a ha-

mis, tévelygő tanoktól megszabadulva, elérve a szelíd Szabadság státusát – a kapott válaszok alapján elfoglalni helyemet a Létben, még életemben! Ez a hely s vele a feladat (II. főcél) már ősem és szüleim szerelmében ki volt szabva számomra... s ez, hogy a szólóillatú magyar Hegyalján születtem, s megtanulhattam Tőlük s szülőfalum – Erdőbénye – népétől az egyedülállóan csodálatos nyelvet és észjárást, ez megelégedett örömmel s irántuk mély hállával tölt el.

A Bodrogszati Athén – Sárospatak – ősi kollégiumának, nevelő iskolámnak magyarságféltő, pallérozó korai szelleme, a mélyre hatolás igénye – a háború utáni zavaros edukációs folyamatokban kemény, protestáló nézeteimnek ösztönző forrásául szolgált hosszú évekre.

S végül a mindent betöltő, nagy merbe terelő áldott Piktura!

*

Élmények s mondandók követelő áradatát kell itt kényszerűen visszafognom, nem kis erőfeszítéssel, mikor már éppen a hallgatás küszöbén állok. Mert itt van mit tisztázni és cselekedni! Egy emberibb, tisztább, vagy végzetesebb aion (Vízöntő kor!), szelleme és akarási lebegnek felettünk.

Tudom, vannak könnyebb, kényel-

mesebb mégis kifizetődőbb s főleg sikeresebb utak, de nekem ezeket a jelzőköveket kellett leraknom s meg is mutatnom, még töredékeiben is. Mert őszinte fájdalommal jelentem, hogy az ezt a célt – élettervet – szolgáló “Nagy Művelet” (Nap Háza – Hold Háza!) a maga érzékelhető teljes valóságában nem jöhetett lére... a saját sorsomban kíméletlen következetességgel megjelenő “démoni koincidenenciák”, s nem kevésbé éppen a magyarság XX. (XIX.) sz.-i testi, lelki, szellemi megnyomorítottsága miatt, mit oly kétségbeesetten nem érzékel a vezérlő szellemétől megfosztott, tömeggé silányított hajdan erős magyar, miközben arcátlanul és kíméletlenül zajlik országa elrablása. Meggyőződésem, hogy a világnak nincs egyetlen zuga, ahol olyan irracionálisan abszurd lenne a harc a hatalomért és a birtoklásért, mint amilyen zajlik és uralkodik a Kárpát-medence magyarságának sorsa felett. Különösen az elmúlt ötven évben! Ez ellen az alattomos hadművelet elleni kiáltás minden szavam, mozdulatom! A munkásságom iránti bénító közöny s az érzékeny, szigorú értékelés hiánya – a legközvetlenebb közelségemben is – az egyre súlyosabb súlytalanság állapotában tart s feszült tehetetlenségbe kényszerít. Így nem felejthetkeztem el azokról, akik e gyá-

szos évtizedekben alkotó energiámat lefojtották és kitagadtak, sőt kitagadnának ma is, saját hazámban! Azokról a lavírozva uralgó, töretlenül “hivatalos” méltatlanokról, akik figyelmükre méltatlannak tartják törekvéseimet s mindazokét, akik perverz kegyeikbe nem férnek bele. S azokról, akik szégyentelenül gyáván és tunyán megfutamodnak a felmerülő kérdésektől, nyomorúságunk valódi okainak feltárásától s égboltunk tisztázása helyett a bárgyú “holylant” szalamandráiként hivalkodnak!

De az is igazság, hogy soha nem kapkodtam fonnyadt mannáik után!

A feladat tehát továbbra is feladat! Hisz különben is lezárhatatlan és kimeríthetetlen, mert az Élet valósága áll mögötte!

Ifjúság! “Materiam dedi, formam habetis, quaerite gloriam, si placet!” (Körösi Csoma Sándor)

Ennek a műveletnek már a múlt század (XX.) első negyedében létre kellett volna jönnie (s ez albumnak húsz évvel ezelőtt!) – így tudván tudom, hogy elkésettnek, “korszerűtlennek” állítható be munkásságom. Erről háttározottan másként vélekedem, mert: ezt a tartozást a magyar képzőművészetnek így vagy úgy valamikor törlesztenie kell, ha méltó akar lenni önmagához, másodszor – különös súllyal hívom fel a figyelmet a mű-

vek születésének dátumára! – mert igyekeztem az egyetemes időtlenség körébe emelni minden témát s távol tartani magam minden erőszakos, kérészéletű kísértéstől s kőkori agyrémtől!

S ki merészeli megszabni, mire van szüksége a léleknek s az élni akaró jövőnek?! Saját értékeink cserbenhagyásával ugyan mire építhetünk?

A reményteljes dolgok, “motivumok” lassú sarjadása ellenére, mindenfelé csak a tékozló álmatagság, a mocsaras vízszintes, ázalagok tenyészete, tobzódó acsarkodás, és sehol semmi függőleges!

Mint mételyes maradványai az elmúlt átkos félszázadnak: az önző és ostoba kivagyiság, gög, hiúság, materiális bődület, fullasztó hajszolódás, nevetéses idegen bálványok, a “más-ság” gyalázatos álságai, miközben a globalizmus pojáca uniformisába kényszerítik a szolgálalkú tömegeket és semmi komolyság, távlat, alázat, csendes vállalás, természetes arányérzék, az értékek, a rend és szépség szent szimmetriái! És mélységesen szomjazó lelkek! A képmutató majálisok szennyében elmerülve!

Menekülés, rejtőzés a problémák elől (ami nem megy)! Vakok vezetnek világtalanokat! Egyetemesen!

Korunk efemer örületei, a szándékos káosz gerjesztésének következmé-

nyei – melyek éppúgy végzetesek, főleg a fehér civilizációra nézve, mint ahogy átvészélhetők: az emberi történet súlyos drámai pillanata... csupán... talán... lehet...

Mindez a magyarság létkérdését a legközelebről érinti!

De bízunk Géniuszainkban!

Viszont rendkívül sajnálom, hogy személyes zártságomból is fakadóan, ez atomizált állapotban nem voltak a kulcskérdések teljességét, velejét érzékelő, kutató s felnyitni akaró küzdőtársaim, eleven, élő kapcsolatam a nagy vajákos hangzavar közepette sem, hogy közös akarattal, munkával felszabadító, éltető örömben (is) részesíthessük népünk elfárasztott, zsibbadt lelkét, mely nélkül nem virulhat az egyetemes emberiség Életfája sem!

Mégis vannak, akik végzik Dolgukat! Csaknem fényévnyi távol egymástól, de felettük az igazi Égbolt feszül! Időtlenül!

*

Kegyesebb csillagok alatt jobb lett volna a teljesítményem, derűsebb a kedélyem s kevesebb a panaszom! Éppen ezért a legkisebb téveteg s alkalmi segítséget és együttérzést is a legőszintebben köszönöm. Bocsánatot kérek azoktól, akik úgy érzik,

hogyan kihasználtam őket, azoktól, akikkel talán túlzottan kemény (s igaztalan) voltam, az eltűnő női szépségek bűvös áldozataiért s azoktól, akiknek nem tudtam viszonzni nagyságukat! Mindenek felett köszöneten Kündünek, aki a legtisztább örömet, a mértéket és tisztaságot, a serkentő reményt s az életláncolat mélyebb megértését hozta életembe, s Édesanyjának, mosolyáért, aki a Sors különös akaratából tartja az Égboltot felettünk. Ugyanígy kiváló tisztelettel és hálával mondom köszönetet a Püski Könyvkiadónak – jelesül, Püski Sándornak – aki ősi érzékenységével és legendás bátorságával vállalta ennek a negyven éves küzdelemnek és munkásságnak egy ünnepi kötetben való közreadását is, a Püski Galéria újabb darabjaként. Életem, törekvésem legkomolyabb kitüntetésének fogadom. Köszönöm!

*

Most mégsem dőlhetek hátra tábori székemben, mint a hadvezér a győztes csata után. De Tokaji Bort iszom, az istenek italát, emelve poharam tisztelettel mestereimre, küzdőtársaimra, szeretteimre bárhol létezzenek időben és térben, tudván tudva, hogy a küzdelem befejezetlen, örökké tartó s egy pillanatnyi lankadást sem engedélyez a bízva bizó léleknek.

Ez az, ami ki van szabva ránk! A tüneményes emberi élet!

S végül mélységesen hálás vagyok a Mindenség Urának, hogy elmém ép élet, szemem fényét, s inaim erejét hűséggel őrizte mindezidáig, s hogy emberi gyarlóságomban is sejtenem, látnom engedte az Ő Nagy Művelete remekelt csudáit!

Magházkő, 2001 tavaszán

Halmy Miklós festőművész 1931. február 8-án született Erdőbényén. Gimnáziumi tanulmányait Sárospatakon végezte. A Budapesti Műszaki Egyetem hajómérnöki szakán abszolutóriumot szerzett, majd kirakatrendező iskolát végzett. 1965-67 között Párizsban élt és tanult, külföldi tanulmányúton járt Londonban, Bernben, Krakkóban, Bulgáriában, Erdélyben és a Felvidéken. 1957 óta kiállító művész, eddig közel 80 egyéni és közös kiállításon vett részt. Munkásságát 1996-ban Munkácsy Mihály-díjjal ismerték el. Szintetizáló igényű életfilozófiája, művészi hitvallása festményeiben és írásaiban egyaránt nyomom követhető. A fent közölt szöveg a művész közeljövőben megjelenő albumának bevezetője. A bemutatott képek pedig gondolatvilágának jellemző és markáns megnyilvánulásai.

Durankó

Sötét felhők alatt. 1960.

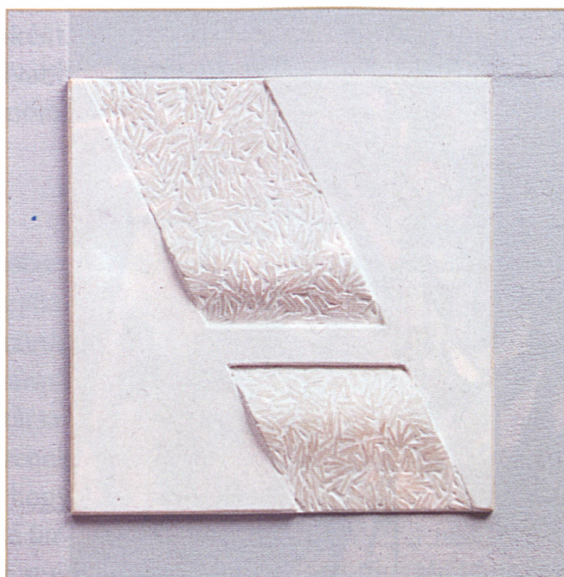

Aratio Nocturna. 1962.

Tokaj. Tentámentum sorozat. XV. 1997.

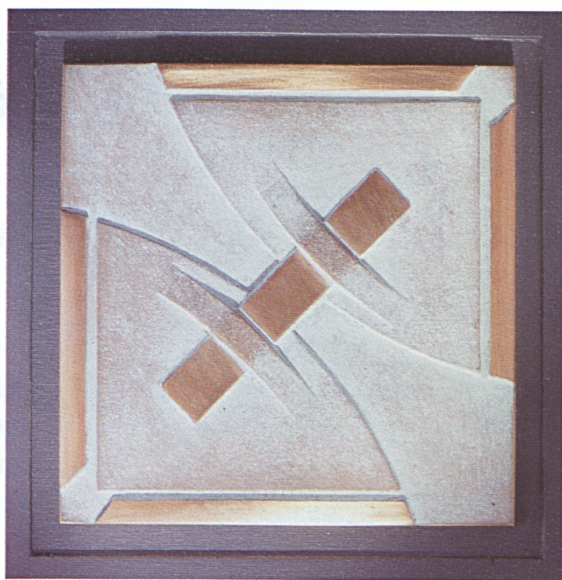

Eridu. Tentámentum sorozat. X. 1997.

Halmi Miklós

Vázlat az éjszakából

Duranki. Hungárium sorozat. V. 1998.

Ordosi párduc. Hungárium sorozat. IX. 1998.

Táltsodob. Omega mandala II. 1969.(A Nap házából)

Áhítat. 1956.

Halmy Miklós

Vázlat az éjszakából, 1986

Ahol nincs látomás, ott elpusztul a nép!

(angol közmondás)

...Már nem kívánok régi álmaim tájaira utazni, mert most már tudom, hogy a titok itt van egészen közel hozzám! Tudniillik: bennem magamban! S ezt mindenki elmondhatja...

Éjszakai szellemi utazásaim során, nagy kanyarulatokkal, eljutottam az általunk (aktuálisan) megközelíthető titok/alaptörvények, alaphelyzetek forrásához: a nukleáris galaxishoz, hol az anyag s energia transzfigurációjának misztériuma lezajlik. Sajnos e területen különösen ki vagyunk szolgáltatva a féltékeny kutatók, technokraták vegyes értékű információinak, mégis nyilvánvaló lett számomra, hogy a valódi titok nem a sivatagok homokjában, a Himaláják gupta-barlangjaiban vagy a sarkok (arktiszok) jégtömbjeiben zárva található!, hanem a legközelebbi “anyagi” világ elemi alkotórészeinek spirituális szférájában (erőtereiben), melyről évezredek kultúrák (keleti) avatott s intuitív elméi már használható képet alkottak, de a maga

teljes valóságában csak a XX., XXI. század fizikai kutatásai tárhatják fel egész eddigi létszemléletünket átalakító teljességében.

Az emberiség – főleg Európa – több ezer éves tévelygő agyrémektől, ideáktól szabadulhat meg, vagy kell megszabadulnia a kényszerítő tapasztalata ismeretek általánossá válása következtében. A vízöntő korszak nem tűri a hamis misztifikációt, a hazug s fecsérő szellemi s materiális “örömöket”, tiltott értékek válnak természetessé, s hamis létformák válnak használhatatlanná!

Az emberiség a Földön berendezkedhet végre, mint kozmikus otthonában s tisztult lelkiállapotban várhatja – éberszenvedéllyel kutatva – a Lét önfeltárulkozásának (mely többek közt az ember lényében zajlik) újabb fokozatait. Az istenség tiszta képe az időben válik számunkra egyre átláthatóbbá, s a teljes kép az idők végezetén válik nyilvánvalóvá, elutasíthatatlanná s mindeneket átható, egyetlen realitássá!

Ez már a Lét teljességének üdvössége s a kozmikus tortúrák, theomachiák, poklok és mennyek vége!

E felismerésen túl az embernek nem kell már tovább spekulálnia, gyűrődnie, s ennek a processzióknak (feltételezett) ismeretében visszatérhet földi mindennapjainak körébe, a nagy dimenziók erőitől áthatva s birtokolva a szelíd szabadság erkölcsi erejét, mértékét, biztonságát.

Mai világunkban nehéz még a gondolathoz is eljutni, nemhogy átélni, realizálni, de aki teheti, soha el nem évülő, felszabadító, szárnyaló, entuziasztikus élmény részesévé válik, mely fölé emeli a nevetséges, pitiánér, primitív, lehúzó, gyötrelmeket szülő tudatlansága béklyói fölé.

A kozmikus közösségből vaksága miatt kiszakadt s emiatt belső büntudattal küszködő egók megtapasztalhatják az Univerzummal, annak spirituális Lényegével való közösség, történetiség, működés megrendítő, de felszabadító valóságát.

*

A "karizmatikus" ígéretésekből – tudom – elege van az egyre "nagyobb korú" embernek (emberiségnek), de azt is tudni kell, hogy rövid távú, totális megoldással kecsegtető, felelőtlen ígéretések s ígéretök között van némi különbség, - mindig is volt, s a tévedéseknek bizonyult agyrémektől való megcsömörlés miatt, nagy zavartságunkban nem lehetünk annyira vakok, hogy emberi életünket sőt a Létet veze-rlő, rejtetten nyilvánvaló kozmikus

program sejtelmét is kivessük a külső sötétségre s elzárjuk magunkat az emberré nevelő spirituális erőrendszerek hatásától, amit különben, ha akarnánk se tehetnénk meg!

Úgy tűnik, (nekem), hogy az embernek kozmikus szerepet szántak felsőbb erők!

S úgy tűnik továbbá, mit az egész emberi történelem bizonyít, hogy pusztán pragmatikus erőlködéssel nem lehet az ember teljességre vágyó lelkét egyszer s mindenkorra "lerendezni"!

*

Ezeket tanultam meg az ember láthatatlan történetéből, a természet sugallataiból s e felismeréstől kezdve egyetlen törekvésem ennek a korokon s időkon áthatoló s átható, állandóan változatlanul működő s jelenvaló lényegi igazságnak, a Valódi Valóság tüne-nyes természetének áhítatos kutatása, a lehetőségig való felismerése s emberi nyelvre való lefordítása volt.

Természetes segítségemre volt ebben a törekvésemben a piktúra szellem-tágitó nagyszerűsége, de még tágab-bra nyitották szemeimet az emberiség nagy kultúrái a maguk mérhetetlen mélységű szellemi s érzelmi tapasztalataikkal; Egyiptom, Szumér, Kína, Mohendzso Daro, India s prekolumbiánus indián kultúrák szellemi-fizikai teljesítményei, művészi-kreatív erőfeszítései. Ám különösen revelatív volt számomra a magyar nép

évezredes kulturális hagyatéka, továbbá az európai műveltség kritikus szemlélete s a modern művészetek felszabadító eredményei.

Kimeríthetetlen spirituális forrásra találtam itt s ma már teljes tudatában vagyok e hagyatékban rejlő szellemi energia határtalan dimenzióinak.

Az alapkövek már rég letétettek!

Jelen világunk más "utakon" sodródik, végül is "megoldásokat" hisztérikusan keresve s egyre kétségesebbé válva megnyugtató jövője!

Az emberiségnek a kaotikus szellemi-eszmei s érzelmi zűrzavarából kell kiszabadulnia!

Megtalálni újra az Arányokat, a Szimmetriák ravaszul elrejtett, de mindig létező tengelyeit, a komplementaritás ősi elveit, a viszonyítás érzékeny művelését, helyretenni az igazság érzetet, megtanulnia a szétválasztás művészetét, a szellem, erő és szépség új, de kilégítő harmóniáit!

Sz! E! Sz!

*

Az 1966-67 körül bennem kialakult ismeretek, sejtelmek és szándékok szerint, a kor kihívására is, a következő feladatok formálódtak ki előttem (röviden summázva;)

1. cél: A lehető legteljesebb gondolati s alkotói szuverenitás kikövetelése, gyakorlása és érvényesítése, gusztusomtól minden távol eső "dolog" egyenes elutasítása, s mert ilyen sok

volt, kivonulás a világból, akár a legkeményebb anyagi, egzisztenciális áldozat árán is. Időtlennek s határtalannak hittem magam.

2. cél: Megkísérelni hazánkban a XX. század második felére (!) oly félelmetesen mesterien beszűkített embermagyar tudat – hit – fantázia, alkotó erő – szellemi tájékozottság "keleteurópai" - balkáni kereteit, csak egy jöttával is, szétfeszíteni.

3. cél: Rádöbbszteni az egoista materializmus bornírt betonsémáiba belekényszerített szívet és elmét, hogy minden halandó egyszerű léte is sokkal tágabb dimenziójú, mint ahogy sorsának önjelölt kondukátorai azt meghatározzák. (!)

4. cél: Felmutatni, hogy a magyar nép történetének lapjain nincs szennyesebb folt, mint más népekéin, hogy egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak, hogy a magyar nép szellemi és lelki kultúrájával nem kell, hogy pironkadjon Európa s a Világ népei előtt, különösen szomszédai előtt. Tiltakozni a hamisított történelmi dogmák ellen, a "dezilluzionálás" népet, érzéseket, igazságokat, tényeket áruló s meghamisító kéjes kampányai ellen. Egyáltalán kimászni a csömör és undor csatornáiból!

5. cél: Mindezek tudatában, – más szellemi/művészi törekvésekkel párhuzamosan megkísérelni a magyar "nyelvű", korszerű magyar képzőmű-

vészet létrehozását, mely unikum lehet az európai művészeti színpélen. Konkrétabban: az úgynevezett hazai képzőművészeti "grand-art" fölényesen öntelt, a választottak zárt, exkluzív köreibbe bevezetni az elemi, autochton magyar népi vizuális-szellemi hagyaték lenyűgöző rendszerszervező (mondattani) elveit s motívum-szimbólumkincsének (szótan), e grammatikán belüli természetes szuverén alkalmazását, érvényesítését, mint ahogy ezt más művészeti, zenei/költői műfajok legjobbjai, a modern magyarságnak legtöbbet nyújtó alkotói már évszázada megtették s folyamatosan működtetik. Ez a hagyaték természetesen méltó és jogos erre a szerepre, minden hangos híresztelés ellenére! Mikor világszerte forráskutató érdeklődéssel fordulnak az originális emlékek, kultúrák, népek felé, szükséges saját eredeti nemzeti-népi értékeink mélyebb értelmű tartalmait is ismernünk s erkölcsi kötelességünk ezen értékeket a megfelelő szintjükön érvényesíteni s természetes módon hatni engedni e hagyaték teljes színpéjét, mely mint nyelvünk is, ősi alapkultúrák törzséről fakad, nagy időbeli s téri mélységekből hozzák s őrzik számunkra az üzeneteket. E távolságok szent erőket kínálnak, mely fejünket felemeli, s tudatosításuk a torzová nyomorított magyar önismeretet, öntudatot, önértékelést jogaiba visszahelye-

zi, melyek nélkül nincs értelmes élet a Duna-Tisza mentén.

6. cél: Olyan nyelvezetet használni, a lehető legteljesebben birtokolva (anyanyelv!), mely nem kinyilatkoztatások béklyóiba veri az ártatlan érdeklődőt, de önmaga belső tartalmihoz vezetve, azokat szinte átvilágítva juttatja el a számára létfenntartó élményekhez, felismerésekhez. Ez a nyelvezet a szimbólumok nyelve – ősrégi találmány – általuk jutottam a legtágabb vizekre... évezredek óta állandóak – a dolgok természetéből fakadóan – többretegű tartalmuknál fogva nem vesznek erőszakot a tájékozatlan elemén sem, átható szellemi erejükkel megszólítanak s belső erjedést hoznak létre kinek-kinek a saját szintjén. Mert a szimbólumoknak minden élőhöz van szavuk. S ezeket a minőségeket épen a képzőművészet őrizte meg számunkra – pimordiális szándékuk miatt is – s az üzenetet mind a mai napig közvetítik felénk, követelve az újabb alkotó erőfeszítéseket. Ez a valaha nyilván ezoterikus nyelvezet ma s a távolabbi időkben szélesebb, egyetemesebb körökben kell, hogy kifejthesse beavatott küldetését. A szimbólumok ereje hatalmas, létük stabil, mint a Piramis! (Ám vannak hamis, pszeudó szimbólumok is!)

7. cél: Ez óriási – több emberöltőt s avatott, áldozatot vállaló, személyes energiákat igénylő – feladat első rudi-

mentumait megfogalmazni, művekben realizálni. Először is a korunkban csúcsára fordított piramist a talpára állítani, visszahelyezni jogaiba az elmocsarasodó vízszintes mellett a Függőlegest, a gátja vesztett Yin áradatokba belehelyezni a törvényt szabó Yang erőket, ... aztán, szívós kitarással újra építeni (szimbolikusan és konkrétan is) két piramist: a Nap Házát és a Hold Házát, hozzájuk összesen 184 darab kötömböt (festményt) a fentebb felsoroltak jegyében, monumentumaként az örök emberi reménykedésnek. S végül megnyugtatni saját lelkiismeretemet, hogy szent és méltó cél érdekében hozok áldozatot, szolgálva a további alkotó létezésre mindenképpen jogosult népet, kultúrát, mely különlegesen izgató virága az emberiség dús lombú élete fájának, melyről súlyos károk nélkül nem hiányozhat a magyar nép ága sem!

*

Ezek a célok húsz évvel ezelőttiek, csak távolról érződik rajtuk a Realitás szaga! De nekem tetszenek, vállalnám őket bármikor, mint ahogy gyengébb reményekkel vállalom most is, mint életem nagy Ábrándját, melyért érdemes megszületni. Ma már súlyosabban érzem európai létem határait, béklyóit. Ezek a szavak azt jelzik, hogy a "MŰ" sokkal nehezebben halad, mint ahogy annak idején elképzeltem! Sajnos! A két évtizedes úton több kitérőt

kellett tennem, többször kétségessé vált: mi a fontosabb? A piktúra, a szimbólumok, a históriák, a régészet, a néprajz, az etnológia, a teológia, a filozófiák, fizikák, quantum mechanikák, a család, a szabadság, a határtalanság kábulata??? Szóval meglehetősen régóta a kezdetek kezdetén állok – a fentiekén kívül még némi történelmi s pragmatikus okból is – de tisztában vagyok azzal is, hogy ez az egy-személyes expedíció – társtalanul, az érintett közösség segítségével nélkül – legalábbis képtelenség. (Három generáció! Mekkora idő!) De egyedül a képtelenségek megrendítőek! Hihetetlenül lerövidítve az itt előadott problémák, felismerések végül is a legkülönbözőbb formában, de lehetőség szerint egyetlen szellemi meggyőződés fegyelme alatt – remélem feltalálható műveimben. Úgy vélem, hogy egy nagy mű együttesének csírái, magjai már ebben a félkész állapotban is felvillannak. Csak remélni tudom, hogy egyszer mégis megvalósul.

Budapest, 1986

Már nem figyelem az idő múlását! Már nem épülnek fel a piramisok! Ha valaki sejti, hogy itt mi veszett el, azt én tudom!

Utóirat 2000-ből

T. Ágoston László

A hatalom árnyékában

A hatvanas évek elején községgazda voltam egy Duna menti kis faluban. Avagy hivatalos beosztásom szerint községgazdálkodási előadó. Jól hangzó beosztás ugye? A főnökeim is így gondolták, s adtak hozzá 1150 forint fizetést.

Kérem, ne mosolyogjanak! Az elődöm, Misi bácsi, aki ebben a székben öregedett meg, 1400 forinttal vonult nyugdíjba. Mit kívánhattam volna akkor én tizenkilenc éves fejjel, és egy sima gimnáziumi érettségivel?! Egyébként is főnyeremény volt számomra ez az állás. A korábbi munkahelyemen, a Csepel Autógyárban 1100 forintot kerestem betanított munkásként, két műszakban. Mire kifizettem a négyszáz forint albérleti díjat, meg az üzemi ebédeit, bizony itt-ott kuncogott valami apró a zsebemben. Így meg otthon alhattam a megszokott, régi ágyamban. Reggel hét órakor ébresztett nagyanyám. Fél nyolckor felültem a kerékpáromra, és átkarikáztam a szomszéd faluba, a "hivatalomba".

Tyatyti, az öreg éjjeliőr, mindig levett kalappal köszöntött, ahogy azt hatvan évvel előbb tanították neki. Nem lehetett leszoktatni róla, pedig jónéhányszor megpróbáltam megelőzni a köszönésben. Reménytelen kísérlet maradt. Minden reggel odaállt eléem, ahogy azt még a községi előljárásnál megkövetelték tőle, és részletesen beszámolt az éjszaka eseményeiről.

Péter bácsi – csak nekem volt bácsi, hiszen alig múlt negyvenéves – az útkaparó tisztét töltötte be. Én voltam a főnöke. Így is szólított, viszonzásul a bácsiért. Ő is minden reggel megjelent az irodámban, elmondta, mit kell csinálnia aznap, én meg áldásomat adtam rá. Halvány fogalmam sem volt, mi a dolga egy községi útkaparónak. Havonta egyszer azonban mindig volt egy közös feladatunk. Amikor az apparátus fizetéséért mentem a járási székhelyre, ő volt a kísérőm. Ma sem tudom eldönteni: azért-e, hogy megvédjen az esetleges rablótámadástól, vagy azért, nehogy meglépjek a tizenötezer forinttal.

Ezt soha se tisztáztuk. Szépen, komótosan karikáztunk végig az úton, és ő elszórakoztatott az anekdotáival. Vérbő történeteinek még ma is elmosolyodom.

Ilyen békés egyetértésben éltünk volna talán a halálunk napjáig, ha egy tavaszi délelőttön nem szólít magához rettegett főnökünk, az elnök. Katonás ember volt Bátor Bálint. Olyannyira katonás, hogy időnként a tanácsházát is összetévesztette a kaszárnyával. Úgy röpködtek az ódon falak között a kaszárnyai kötőszavak, mint a szomszédos templom padlásán a galambok déli harangozásakor.

– No, idefigyeljen, maga fatökű! – kezdte a csevegést. – Nézze meg a költségvetést, honnét lehetne átcsoportosítani úgy ötven-hatvanezer forintot. Tataroztatni kell a szolgálati lakást.

– Melyiket?

– Miért, maga szerint hány van?

– Az elnök elvtársát két éve hozták rendbe...

Itt néhány galambroptető jelző következett a kőművesek édesanyjára vonatkozóan, aztán így folytatta:

– Most majd úgy csinálják, hogy nekem is tetszen. Különben ugrik az iparendélyük a szarházi malterbugyogatóknak. No, mars, hozza a kimutatásait!

Hiába nézegettem előlről hátra, hátulról előre a költségvetést, sehol se találtam egy felesleges fillért sem. Bevittem hát neki, nézegesse ő is. Amikor jól kikáromkodta magát, egyszer csak földerült az arca.

– Tudja, miből fogunk tatarozni? – csapott az asztalra.

– Nem – feleltem színlelt érdeklődéssel, s már előre féltem, hogy megint valami szabálytalan pénzügyi manővert akar a nyakamba varrni.

– A többletbevételből.

– De honnét lesz többletbevételünk?

– Hogy mennyi hülyével vagyok én körülvéve... – állapította meg szerényen. – Mi az államhatalom képviselői vagyunk. Igaz?

– Igaz – hagytam rá, mert jobb nem jutott eszembe.

– Ebben a faluban én vagyok a hatalom, maga meg az árnyékom. De azt tudja-e, hányan nem fizették be tavaly az ebadót?

– Nem, azt nem tudom.

– Átadta a listát a végrehajtóknak?

– Nem. De hát... nyolc forintért küldjük ki végrehajtót?

– Az isten... - csak úgy röpködtek a galambok. – Azonnal összeállítja a névsort öt évre visszamenőleg. Késedelmi kamat, meg cugehőr... Mindenkinek húszforintos csekket küldjön! Aki nem fizet, azt majd én elintézem. A Tyatyi, meg a Péter kiviszi a csekket. Mi a fenének fizetjük ezt a két léhűtőt? Éjjeliőr, meg útkaparó... Röhögnöm kell... Tán ellopják a tűzoltószertárt? Ezek kellettek volna az én kezem alá...

– Tudja főnök – csóválta a fejét Péter bátyám a táskájába csúsztatva az első köteg ebadó csekket –, ilyen kutyakomédia se volt még ebben a faluban, mióta az eszemet tudom. Mindig ott fizettek az oltásnál. Az biztos, hogy ezért a húsz forintért senki se fog föllebbezni, még ha nincs is kutyája, de az is biztos, hogy ezt az ávós őrmestert se tudja még egyszer megválasztani a falu nyakára a járási tanács...

A csekkek néhány napon belül valóban megérkeztek. Bátor Bálint elégedetten dörzsölgette a kezeit a bevételi rovat rubrikáit nézegetve. Még az sem zavarta, hogy egyik-másik csekk hátuljára ráírták, hogy "költsd patikára!", vagy "fulladj meg, mint a kutyám!"

De a tatarozási költség így se jött össze. Hiányzott még belőle több, mint húszezer forint. Bátor Bálint napokig vakargatta a tarkóját, s mindenkivel összeveszett, aki csak az útjába került. Az öreg irattárosnőt például minden különösebb ok nélkül úgy elküldte melegebb éghajlatra, hogy két napig be se jött dolgozni. A harmadikon pedig – még mindig szipogva – bejelentette, hogy panaszt tesz a szakszervezet nöbizottságánál. Őket is oda küldte az elnök.

Egy hét múlva berontott a szobámba. Nekiesett az iratszekrénynek, kidobálta a dossziémat, s átszellemült arccal terítette ki az asztalra a falu térképét.

– No látja, fatökükém – mondta kedveskedve. – Itt a pénzünk. Ha ezt a két telket keresztbe vágjuk, ennek nem kell az út. Látja? Ez kijár ezen az úton, az ott... jó... Innét kisajátítunk néhány métert és eladjuk az egészet építési teleknek.

– Értem, elnök elvtárs, csak az a baj... – kezdtem volna a magyarázkodást, de úgy nézett rám, hogy elakadt a szavam.

– Miféle baj? Végrehajtani! – üvöltötte, s kifelé indult. Az ajtóban azonban hirtelen megtorpant, mint akinek eszébe jutott valami, és szűrős szemekkel meredt rám.

– No, mondja, csak mondja, fatökükém, mielőtt még maga is följelent a szakszervezetnél!

– Szóval... csak az a baj – hebegtem –, hogy már építettek ezekre a telkekre, és az útépitést is megrendeltük. A jövő évre igazolták vissza.
 – Igen? – húzta föl bozontos, Mefisztó-szemöldökét. – Akkor ír egy levelet az útépitőknek, és felbontja a szerződést. Nincs rá keret. Ha a ház sarkától marad egy méter csurgás, az untig elég nekik. Szóljon a földhivatalnak, hogy mérjék föl az új telkeket és rajzolják be a térképre! Ami kimarad, arra meg majd én szerzek vevőt, erre ne legyen gondja. És még valamit! Nem szeretném, ha holnapután erről pletykálnának a kispadon a vénasszonyok. Éri, fatökükém?!

– Értem... - feleltem különösebb meggyőződés nélkül, és háborgó önérzettel.

– Helyes. Akkor végrehajtani! – harsogta és bevágta maga mögött az ajtót.

Alig néhány hét telt el, s különös változásokat tapasztaltam a környezetemben. Például Tyatyinál. Szórakozott lett és szófukar. A köszönésben sem volt már olyan serény és megelőzhetetlen, mint addig. Először azt hittem, beteg, vagy valami családi gond nyomasztja. Aztán Péter bátyám anekdotái is elmaradtak. Beírta az útkaparó könyvbe, mit csinál aznap, aztán szó nélkül kifordult az irodából. Megfagyott körülöttem a levegő.

Egyik reggel megkérdeztem az öreg éjjeliőrtől:

– Csak nincs valami baj, Tyatyikám? Olyan rosszkezdű mostanában...

– Az bizony – felelte az öreg és nem vette le a kalapját, mint szokta. – Tudja, és böcsültem magát...

– Becsült? Hogy értsem ezt?

– Úgy, ahogy mondom. – Ezzel sarkonfordult és otthagyt.

Amikor Péter bácsi bejött, magam mellé húztam az ügyfélszéket és leültem.

– Addig innét el nem engedem – mondtam –, amíg el nem mondja, mi bajuk van velem!

– Jól van – mondta és kibámult az ablakon – maga akarta, főnök... Csalódott magában a nép. Meg én is. Azt hittük, közülünk való...

– És tán nem vagyok az?

– Nem. Maga a Bátor Bálint cimborája. Kiküldte az ebadó csekket olyanoknak is, akiknek soha se vót kutyájuk. Ez még csak hagyján, de amit a Demjénnel, meg a Tóthékkal csináltak, az már

embertelenség. Ki kell vágni a gyönyörű gyümölcsösfákat, fölszedni a kerítést, és még csak bejárójuk se marad... Tönkretették őket. És miért? Hogy a Dani Jóskának, az elnök úr barátjának olcsó telke legyen.

– Nem értem. Ki az a Dani Jóska, és ki írta alá a kisajátítási határozatot?

– Maga.

– Ne beszéljen már badarságokat, Péter bácsi, én csak a földmérést rendeltem meg. Még ki se jöttek...

– Hát ez az, de a Dani Jóska már hordja a sódert, meg a téglát a telkére! A Tóth Pista megesküdtött rá, hogy átveri a vasvillát azon, aki elsőként lép a kertjébe, aztán fölakasztja magát. Ahogy ismerem, ő meg is teszi...

– Tudja mit, Péter bácsi! – pattantam föl elszántan. – Kimegyünk hozzájuk.

– Most?

– Azonnal.

– Én a maga helyében nem merném betenni a lábamat abba az utcába...

– Látni akarom azt a bizonyos határozatot. Jöjjön!

– Én nem tudom megvédeni... Ha baja esik...

A vasbolt előtt találkoztunk a rendőrrel, Oláh Ferencsel. Tagbaszakadt, hatalmas ember volt. A kocsmai verekedéseknél akár hat emberrel is el tudott bánni anélkül, hogy leakasztotta volna a gumibotját. De nem is ezért becsülték elsősorban a falubeliek, hanem azért, mert egy alkalommal versenyt kaszált a legderejobb legényekkel, és mindet otthagytta. Ezért becézték Kaszásnak.

– Hová ilyen lóhalálában? – kérdezte a kezét nyújtva.

– Ez kis terepszemlére az új telepre – válaszoltam.

– Vasvilla hiánya van a főnöknek – tette hozzá éppen Péter bácsi.

– Áhán... értem – felelte mosolyogva a Kaszás. – Pont arra van dolgom nekem is. Menjünk együtt!

Péter bácsi hálásan pislogott, hogy a rendőr ilyen gyorsan átlátta a helyzetet, én meg egész úton a díszkiséret miatt bosszankodtam.

Tóthéknál csak az asszonyt találtuk otthon, meg a kisebbik gyereket. Éppen a nagyteknő fölé görnyedve mosott. Amikor előadtam jövetelünk célját, sírva fakadt és odaszólt a gyereknek:

– Eredj, szólj apádnak, hogy itt vannak a tanácstul! A Kósáékná' őszi

a fene, valami ólat fabrikálnak... Maguk mög csak gyűjjenek, nizzék mög, hogy tötték tönkre a szögényembört!

Kimentünk az udvarra, és az asszony sorra mutogatta, melyik fát kell kivágni, hová kellene átépíteni a disznóolat, meg a nagykapu is a szomszéd telkére esik, ha a határozat szerint átrendezik az udvart.

Én csak bólogattam, a vállam közé húztam a nyakamat, és egyre rosszabbul éreztem magam. Végtére is én mulasztottam el megnézni a telkeket, mielőtt megírtam volna a felkérést a földhivatalnak. Meg kellett volna mondanom az elnöknek, hogy...

Ugyan mit mondhatok meg én az elnöknek? De hiszen még föl se mérték, hogyan születhetett meg a határozat? Ki, miért, hogyan? Kavaroztak a fejemben a gondolatok.

– Meg tudná mutatni azt a határozatot? – fordultam az asszonyhoz.

– Tessék... - vette elő a köténye zsebéből az agyontapogatott, meggyúrt papírlapot.

Semmi kétség, ez hivatalos határozat. Rajta van a pecsét, és ... az én aláírásom. De én nem írtam alá! ... Egyszeriben a torkomban kezdett dobogni a szívem. Valaki aláhamisította a nevemet. És milyen jól csinálta! ... Akár engem is megtéveszthetne, ha nem tudám... A mindenségít!

Az asszony félreértette a zavaromat. Talán arra gondolt, hogy sikerült meggyőznie, s talán hajlandó lennék visszavonni azt a határozatot. Ki akarta használni a lehetőséget. Újra eleredtek a könnyei és a kert végébe mutatott.

– Nem ölég ez a nagy kár, még a telek végét is el akarják vönni?! Hát olyan sok ez a kétszázötven négyszögöl? Gyűjjön, nízze mög, mit akarnak kihalítani tülünk a Dani Jóskának!

Az asszony ment elől, én szótlánul követtem. Egyre az a hamis aláírás járt a fejemben. Péter bácsi, meg a Kaszás, a rendőr, a ház sarkánál álltak. Fél szemüket rajtam tartották, a másikkal meg a kaput figyelték, nehogy Tóth beválthassa az ígéretét. Amint ott nézegettük a kisajátítandó kertrészt, egyszer csak a szomszédos telken megjelent egy középtermetű, jó kötésű, negyven év körüli parasztember vasvillával a kezében. Talán föl se figyelek rá, ha az asszony oda nem kiált, hogy "né, Pista!" A férfi közben futva közeledett felénk, s csak úgy szórta rám az átkokat.

– No végre, hogy idetólad a pofádat, te rohadt csibész! – üvöltötte. – Imádkozz, az anyád úristenit, mert most mögdöglesz!

Hirtelen föl se tudtam fogni, mi történik körülöttem. Láttam, hogy a rendőr is futni kezd felénk és torkaszakadtából kiabál:

– Gyűjjön el onnan!

Mintha görcs állt volna a lábamba, nem akart mozdulni. Aztán egy nagy csattanást hallottam, és a vasvillás férfi kétméternyre előttem összecsuklott. A rendőr fölötte káromkodott. A vasvilla meg ott rezgett mellettem nyeléig a földbe szúrva. Az asszony sikoltozva borult a férjére.

– Möggyilkótátok, rohadtak! Dögőjjetök mög mind!

– Né kárájjon má! – ripakodott rá a rendőr és visszacsatolta a gumibotját. – Csak ráütöttem. Mingyá észhőtér...

Mondhatom, dicsőséges bevonulásunk volt. Elöl mentem én Péter bácsival, mögöttük a rendőr a gyilkossági kísérletért és hatósági közeg elleni támadásért letartóztatott Tóth Istvánnal.

Amint beértünk a tanácsházára, kopogás nélkül berontottam az elnök szobájába.

– Mi van, fatökükém? – nézett rám vasvilla szemekkel. – Már kopogni se tud?

– Most nem, fatökükém! – válaszoltam cinikus hangsúllyal és elé dobtam a gyűrött határozatot. – Ki írta alá ezt a papírt?

– Ha jól látom, maga, fatökükém! Mars ki! Mit gondol maga szarházi, ki vagyok én?! – és szinte habzott a szája a dühtől.

– Ácsi! – üvöltöttem vissza. – Ezt a határozatot nem én írtam alá. Valaki aláhamisította a nevemet. Ez okirathamisítás. Addig nem megyek el innét, amíg meg nem mondja, ki csinálta ezt a disznóságot!

– Szóval már maga is... – nézett rám undorral vegyes indulattal. – Hát jó. Akkor vegye tudomásul, hogy én írtam alá azt a határozatot. Az éppen annyi, mintha maga írta volna. Sőt... Itt én vagyok a hatalom, a többi csak halvány árnyék. Maga is. Érti? És akinek ez nem tetszik, kinyalhatja a szebbik feletem! Vagy följelenthet, mint a drágalátos kolléganői, meg ezek a bugris parasztok. Tehetnek egy szívességet! Akinek nem tetszik, akár szedheti is a sátorfáját...

– Rendben van – mondtam –, nekem elegendem van.

– Mi...í?

– Megkapja a felmondásomat.

– Mars ki! – üvöltötte, és ellilult az arca. Amint kiléptem az ajtón, valami a falhoz csattant.

A szobámban már várt a rendőr.

– Meg kell írunk a följelentést – mondta. – Maga jobban tud gépelni, mint én...

– Kit jelentsek föl, és miért? – kérdeztem vissza, és bepakoltam a holmimat a táskámba.

– Hát... ha le nem ütöm ezt a hóbörödött Pistát, maga már régen kihült volna...

– Lehet. De szerencsére ott volt maga, és nem történt semmi baj. Mellesleg a Tóthnak igaza van.

– Igaza?

– Igen. Törvénytelen az a kisajátítás. És... máától fogva én se vagyok községgazda...

– Hmm... - gondolkodott el a nagydarab rendőr – mégis csak rendes ember maga. És mihez kezd ezután? A környéken aligha talál állást...

– Még nem tudom, de majd csak visszavesznek segédmunkásnak valamelyik gyárba...

Vagy másfél hónap telt el, már újra Pesten dolgoztam egy gyárban, amikor egyik szombat este kihívtak a moziból. Valaki keresett. Tóth István állt az előcsarnokban levett kalappal, mosolygós szemmel a kezét nyújtva.

– Csak azért jöttem – mondta –, hogy megköszönjem a jóindulatát.

– Miféle jóindulatomat?

– Hát, hogy nem jelöntött föl gyilkossági kísérletért. Tudja, én tényleg át akartam verni magán azt a vasvillát... Azt hittem, hogy... – mondta lesütött szemmel.

– Régen volt, Pista, ne is beszéljünk róla. Hogy van a család?

– Most már jól. Mindön röndbegyütt. Az elnököt leváltották, az udvar mögmaradt, sőt még annak a hátsó teleknek is mögvöttük a felit, mer' tudja, nincs kijárata. Osztán azért is gyüttem, hogy mögkérdozzem: nem akarna visszagyünni hozzánk községgazdának? Jó szívvel fogadná a nép.

– Köszönöm, Pista, de nem. Tudja, éppen elég volt nekem ennyi is a hatalom árnyékában...

Christl Greller

Kifelé

Ringat engem minden lépés,
elrejt a boltíves anyaméh
édes egységben, derengő időtlenségben.

S ekkor hirtelen értem nyúl az élet,
és fojtogat és szorongat, kilök
a hidegre, káprázatra, gyanútlanul.

Rémület-sikolyom -

Az egység elmetszve, kettévágva
fájdalmak közt. Könnyek közt.

Egyedül.

E gyermek én vagyok, magamnak is még idegen,
épp csak létezve, a célra még vakon.

És köröttem látóhatárok.

Így indulok, hogy világom megteremtsem.

Az éjszaka fénye

Lassan jön az éjszaka fénye.
Előbb a sűrű bozótban, majd a fák között.

Csukj ablakot!
És mégis bekúszik,
a világot fotó-negatívnak mutatja -
sötét fényben, már alig láthatón.
Fordított kép, mintha megvakultam volna.
Csak az álom-fosztott / az álomtól kába szemhéjak alatt
táncolnak szellemalakok / kísértet(ies)-alakok -
torzak, névtelenek s mégis ismerősek.

Álmaim virágosrétjén.
Álmaim szurdokaiban / tátongó házaiban.
Álmaim pincéiben, bunkereiben,
árkaiban.

Súlyos a teher
sötét fényében
az éjnek.

(fordította: Balázs Ildikó)

Tornay Mari

dobpergés

árverezem
a felhők tejszínhab mázát
az árnyék folt-lapulását
a hangyák szétvonszolt nyomát
a lepke tühegy-szemén a homályt

árverezem
seszínű kezes szörnyeim
a bárhol-felrettenéseket
csali útjaim kiszikesült térképét

ráadásnak
jó perceim szétporladt
szertehagyott szalmavirágait
ezeket a csinos százszorszépeket

kaleidoszkópba rácsozva
díszcsomagolásban

felcicomázva
az összekapart hit celofánjával
a rácsodálkozás üveggyöngyeivel

Bodnár László

mialatt lát szelíd
talán ima s kegyele

fehér tiszta tiszta fehér

a föld az út a fák

a fölénk magasodó hegyek

álljatok meg

talán mi is tisztábbak lettünk

talán elkezdődhet valami

most mikor fehér tiszta tiszta fehér
 minden

az út a föld a fák
 a fölénk magasodó hegyek

talán

Bodnár László

Ima a kegyelemért

Engedj fel magadhoz az édig,
Szeretnék szólni, látni, élni,
Az emberséged tengerében
Csendesen, tisztára fürdeni.
Elég volt e földi mocsokból,
Hol annyi szenny rakódik reám.
Te ments meg, uram a gonosztól,
Add, hogy végre megleljem hazám!

Fátylas téli dallam

Éji fátylát még rám teríti halkan,
Simogat az álom, gyengéden, lassan.
Elhozza nekem a tavasz emlékét,
Mikor ő volt minden, meleg gyengédség.

Most a tél borít fehér fátylat reám,
Tűnő boldogság, hideg éjszakám.
Mehalt a szép tavasz, örök, hű barát,
Nem érzem én többé ajkad nüs borát.

Országos tanévnyitók Sárospatakon, 1976-2001

Mádl Ferenc, Orbán Viktor, Polinszky Károly, Pozsgay Imre beszédei

Sárospatakon az elmúlt negyedszázad során négy ízben került sor országos, vagy országos jelentőségű tanévnyitó ünnepségre. A legalább miniszteri szintű programok – az iskolatípus, vagy a fenntartó szempontjából – négy különböző intézményt érintettek.

1976. szeptember 10-én Polinszky Károly oktatási miniszter a tanévnyitó keretében avatta Comenius Tanítóképző Főiskolává az addigi nevén Felsőfokú Tanítóképző Intézetet. 1981. augusztus 30-án Pozsgay Imre művelődési miniszter a 450. tanévbe lépő Rákóczi Gimnázium udvarán tartott országos ünnepségen mondta el beszédét. 1993. szeptember 1-jén iskolaavató és tanévnyitó köszöntőt tartott Mádl Ferenc művelődési és közoktatási miniszter az újonnan átadott Árpád Vezér Gimnáziumban. 2001. augusztus 30-án pedig Orbán Viktor miniszterelnök volt az országos református tanévnyitó ünnepséget rendező Sárospataki Református Kollégium Gimnáziumának vendége.

Az alábbiakban a történeti időrendet követve közzétesszük az elhangzott beszédeket, illetve – ha az eredeti szö-

veg nem állt rendelkezésre – a rendezvényről hírt adó újságközleményt. Az akkori sajtó természetesen többször is foglalkozott az országos jelentőségű helyi eseményekkel, így a tudósítások közül a legrészletesebbet választottuk ki. A közölt beszédek fontos kortörténeti dokumentumok, mert őrzik az előadók személyes vonásait, de tükröződik bennük az adott korszak ideológiai, oktatáspolitikai felfogása is. Közös vonásuk azonban, hogy bizonyítják: a pataki nevelés hagyományait és a település kiemelkedő iskolavárosi jelentőségét minden politikai rendszer elismerte.

Polinszky Károly tanévnyitó beszéde a Comenius Tanítóképző Főiskolán, 1976.

Polinszky Károly (1922-1998) Kosuth-díjas kémikus, egyetemi tanár, oktatáspolitikus, az MTA rendes tagja. 1963-ig a Veszprémi Vegyipari Egyetem, 1980-86 között a Budapesti Műszaki Egyetem professzora és rektora. 1963-74 között művelődésügyi miniszterhelyettes, 1974. május-júni-

usban művelődésügyi miniszter, 1974-től 1980-ig oktatási miniszter.

A tanítóképzés 427., a tanítóintézeti képzés 120., a felsőfokú tanítóképzés 18., az óvónői képzés 6. és a főiskolai tanítóképzés első tanévét megnyitó nyilvános tanácsülésen Kődöböcz József főiskolai igazgatóhelyettes köszöntötte a diákokat és a vendégeket Sárospatakon. Az ünnepségen, amelyet szeptember 10-én délelőtt 10 órakor tartottak meg, részt vett dr. Polinszky Károly oktatási miniszter, Deme László, a Borsod megyei Pártbizottság titkára, dr. Ladányi József, a Borsod megyei Tanács elnöke, dr. Voksán József, a Pedagógus Szakszervezet főtitkára, Török László, a KISZ Borsod megyei Bizottságának első titkára, valamint országos, megyei, pártállami és tömegszervezetek képviselői, Sárospatak vezetői, a testvérintézmények küldöttei.

A köszöntő és a tanítóképző főiskola női karának rövid műsora után dr. Polinszky Károly oktatási miniszter mondott avató és névadó ünnepi beszédet.

– 1654-benmondotta Comenius: Bár csak az én pataki iskolámat felvirágozni látnám. Az a tény, hogy ma a főiskolává vált sárospataki tanítóképző az ő nevét veszi fel, tiszteletteljes főhajtás is a nagy pedagógus előtt, – mon-

dotta többek között ünnepi megnyitójában a miniszter, majd szólt róla, hogy a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1974. évi 10. számú törvényerejű rendeletében elhatározta, hogy 8 tanítóképző intézetet kell fokozatosan főiskolává előléptetni. Az elmúlt évben négy főiskolai avatóra került sor.

Idén a kecskeméti óvónőképző, a bajai, a debreceni és a sárospataki tanítóképző intézet kapta meg a főiskolai rangot. Patakon kiemelkedő jelentőségű a tanítóképzés, hiszen hazánkban elsőként itt indult meg 1549-ben, igaz, akkor csak járulékos elemként. De Comenius itt-tartózkodása idején már elmondhatták: a pataki iskola egész Magyarországnak képezte a tanítókat. A szervezett tanítóképzés 1857-ben kezdődött meg és az iskola történetében 1959 a következő nagyon jelentős dátum, amikor felsőfokú oktatási intézménnyé vált. A történeti múlt felidézése után arról szólt dr. Polinszky Károly, hogy az 1972-es oktatáspolitikai határozat nagy figyelmet szentelt az általános iskolára és a főiskolává kinevezés ezzel szorosan összefügg.

– Különösen értékes számunkra, hogy továbbfejlesszük az alsó tagozatot, s hogy a szocialista társadalom felépítésében szakmailag jól felkészült, szocialista gondolkodású, elkötelezett

pedagógusok segítsenek bennünket. Biztos vagyok benne, hogy a Comenius nevét viselő sárospataki tanítóképző főiskola élen jár ebben – mondotta.

A Comenius Tanítóképző Főiskolai diákjait és tanárait köszöntötte dr. Ladányi József, a megyei tanács elnöke is, aki átadta a megyei tanács által adományozott új zászlót dr. Károly István főigazgatónak. A zászló átadásakor – amelyen az “Alkotva válunk alkotókká” mondat olvasható – szolt arról is, hogy a megye iskoláiban várják a fiatalokat, számítanak rájuk. A főiskola új zászlajára az egri, a győri, a debreceni, a kecskeméti testvérintézetek, és a sárospataki Rákóczi Gimnázium képviselői kötöttek szalagot. Az új, 1976-77-es tanévet dr. Károly István főigazgató nyitotta meg, aki többek között elmondotta, hogy az elmúlt 17 évben 1310 tanító és 300 óvónő szerzett diplomát az intézetben. A tanévnyitó beszéd után tette le a főiskolai esküt az a 92 tanítójelölt, és 75 óvónőjelölt, akik most kezdik meg tanulmányaikat a nappali tagozaton. Végezetül dr. Károly István bejelentette, hogy a Főiskola Tanácsa 48 pedagógusnak adományozott arany-, gyémánt-, és vasoklevelet, amelyeket az idős pedagógusok az iskolai tanévnyitón vettek át. Az ünnepséget bezárva idézték megint Comenius, aki

nagyfényűnek álmodta meg a pataki iskolát, feladatul adva évszázadok múltán is: olyan pedagógusokat kell nevelni, akik a felnövekvő nemzedéket a csúcsra vezetik.

(Megjelent: Alkotva válunk alkotókká. Főiskolai tanévnyitó Sárospatakon = Észak-Magyarország, 1976. szeptember 11.)

Pozsgay Imre tanévnyitó beszéde a Rákóczi Gimnáziumban, 1981.

Pozsgay Imre (1933) politikus, a filozófiatudománykandidátusa. 1975-76-ban kulturális miniszterhelyettes, 1976-tól 1980-ig kulturális miniszter, 1980-82 között művelődési miniszter. 1982-88 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtákará, 1988-90 között államminiszter. 1980-89 között az MSZMP Központi Bizottsága, 1988-89-ben a Politikai Bizottság tagja. 1991-től a KLTE egyetemi tanára.

A sárospataki általános iskolák, a Rákóczi Gimnázium, a középfokú tanintézetek valamennyi diákja ünneplőbe öltözött vasárnap. Délután 5 órakor a gimnázium udvarán tartották meg az országos tanévnyitó ünnepséget, amelyre nemcsak a diákok és a pedagógusok, a szülők, a jubileumi ünnepségre összesereglett öregdiákok

voltak kíváncsiak, hanem a város lakói is. A tanévnyitó ünnepségen részt vettek – amint azt meg nyitójában Borsos Árpád, a Borsod megyei Tanács művelődési osztályvezetője is említette – a párt-, állami és társadalmi szervezetek országos és megyei képviselői, a megyei alsó-, közép- és felsőfokú intézmények vezetői. Az elnökségben foglalt helyet Pozsgay Imre művelődési miniszter, Grósz Károly, az MSZMP KB tagja, a Borsod megyei Pártbizottság első titkára, valamint dr. Ladányi József, a Borsod megyei Tanács elnöke is.

A Himnusz után – amelyet a sárospataki oktatási intézmények egyesített énekkara adott elő – Pozsgay Imre művelődési miniszter mondott tanévnyitó ünnepi beszédet.

Elsőként a jubiláló intézmények tanárait, tanulóit köszöntötte, s e helyről kívánt hazánk valamennyi pedagógusának, gyermek- és ifjúságvédelemmel foglalkozó szakemberének, s valamennyi diákjának sikeres, örömteli munkát az új tanévben.

– Ilyenkor, tanévkezdéskor a művelődési kormányzat éppúgy, mint a művelődésügy minden érdemes dolgozója, határozott eszmékkel és megfontolt tervekkel, felkészülten lát neki feladatának – mondotta. – Ezek az eszmények és tervek lényegesen nem térnek el az előző évitől, de abban

igen, hogy újabb tapasztalatok, ismeretek birtokában, nagyobb tudással, mélyebb meggyőződéssel, tehát általában felkészültebben közeledünk fontos célunkhoz, a szocialista nevelőiskola megteremtéséhez, általánosításá tételéhez. A pedagógusok nagy többségében tudatosodott, hogy az iskola nem csupán az ismeretközlés színtere, hanem a társadalom nevelésének egyik legfontosabb intézménye, ahol a tanítási órák és az órán kívüli tevékenységek egyaránt a személyiség formálódását, képességeinek kibontakozását segítik. Az iskola egész működésével részt vesz a tudományos világnézet, szemlélet, életmód és ízlés kialakításában. A szocialista iskola az egész emberre veti tekintetét.

A művelődési miniszter tanévnyitó ünnepi köszöntőjében szólt róla, hogy az iskolát, ahhoz, hogy betölthesse emberformáló, nevelő szerepét, szakadatlanul formálni, fejleszteni kell. A fejlesztés alapelvei megfogalmazódtak pártunk XII. kongresszusán, a nélkülözhetetlen feltételek megteremtésének eszközeit pedig – a lehetőségekhez mérten – a VI. ötéves terv tartalmazza.

– Valljuk – mondotta –, az egész társadalom szükségletét szem előtt tartva, hogy az iskolát nem időnkénti lökésekkel, megrázkódtatást okozó változásokkal, hanem folyamatos, szaka-

datlan fejlesztéssel kell beilleszteni a társadalmi haladás menetébe. Elvünk itt is, mint az élet oly sok területén; a haladás és biztonság együttes követelése. Merthogy fejlődésre, fejlesztésre ezen a területen is szükség van, azt józan ésszel mindenki belátja. Az oktatással, neveléssel szemben keletkező újabb társadalmi szükségleteket ki kell elégíteni. A teendő: az iskolarendszer és az oktatás-nevelés fejlesztésében olyan megoldás keresése, amely épít a magyar nemzeti oktatásügy évszázados, jó hagyományaira, a jó nemzetközi tapasztalatokra, a szocialista iskolarendszer vívmányaira, a mai iskola sok-sok értékére.

Tanévnyitó ünnepi köszöntőjében Pozsgay Imre szólt a közoktatás és a felsőoktatás fejlesztésének távlati feladatairól, s arról, hogy változó céllal és szigorúbb követelményekkel, de változatlanul szükség lesz a jövőben is a felnőttoktatásra.

– Miközben a távlati fejlesztési tervek előkészítésén fáradozunk – folytatta beszédét – egy pillanatra sem feledkezhetünk meg az iskola mai gondjairól, feladatairól. Látjuk, hogy az óvodák, iskolák fenntartói, a tanácsok és más szervezetek nagy felelősségtudattal törekszenek enyhíteni az óvodák zsúfoltságán, elérni, hogy lehetőleg minden iskoláskor előtti gyermek megfelelő intézményes előkészítés

után léphessen be az általános iskola első osztályába. Tudjuk, hogy el kell telnie egy-két esztendőnek, amíg az óvodák zsúfoltságából eredő gondjaink megoldódnak, de már nincs messze az idő. A megkönnyebbülésben – sajnos – szerepe lesz annak is, hogy a születések számában megváltozott az irányzat, folyamatosan csökken az óvodáskorba lépő gyerekek száma.

Ezután az általános iskola gondjairól szólt a művelődési miniszter, emlékeztetve arra, hogy éppen e mostani, az 1981-82-es tanévben lép be a legnépesebb csapat az első osztályba.

– Csaknem tizenötezerrel lesznek többen, mint tavaly. A ténynek csak örülhetünk. De nem hallgathatjuk el, hogy általános iskoláink ma még nincsenek teljes mértékben felkészülve ezeknek a nagy létszámú korosztályoknak a fogadására. Ebből a felismerésből született meg a kormányhatározat az általános iskolák fejlesztéséről, a tantemhiány okozta gondok enyhítéséről, a nevelési lehetőségek jobb kihasználásáról. A kormány e területre szóló programjának megvalósításáig is türelmet, kitartó erőfeszítést és jó nevelői együttműködést kérünk az általános iskolákban dolgozó pedagógusoktól – mondotta Pozsgay Imre, aki megfogalmazta e téren a tanácsok, a társadalmi-gazdasági szervezetek és az

állampolgárok felelősségét is. Egyben, a művelődési kormányzat nevében támogatást is ígért a helyi iskolafejlesztési kezdeményezésekhez.

Az idei tanévhez kapcsolódó konkrét feladatok között említette meg a művelődési miniszter, hogy egyelőre szűk körben, de megkezdődött az előkészítése az ötnapos tanítási hétre való áttérésnek is. Ezzel kapcsolatban mondtotta, hogy a gyerekek megnövekedett hét végi szabad idejével együtt, növekszik a családok felelőssége a szabad idő értelmes eltöltésében.

– Tanévnitőkon és sok egyéb alkalomkor szinte mindent elmondtunk már a pedagógusok megbecsüléséről, hivatásuk nagyszerűségéről. A jövő tanévben a megbecsülés újabb, kézzelfoghatóbb, gyakorlati példáit is fel kell mutatnunk. Többet kell tennünk az igazságosabb munkamegosztásért, a valódi pedagógiai teljesítmény felismeréséért és támogatásáért, az iskolai, nevelőtestületi légkör javításáért, a nevelő és az iskola társadalmi tekintélyének megerősítéséért.

Végezetül a művelődési miniszter azt mondta:

– Jó iskolát teremteni a hazának, a szocialista Magyarországnak, ez közös érdekünk és közös felelősségünk. Társadalmi, gazdasági gondjainkon úrrá lenni, népünk további felemelkedését előmozdítani csak jó iskola se-

gítségével lehet. Példaként álljon itt ismét a pataki kollégium, amely nagyszerű iskola azért lehetett, mert olyan pártfogói voltak, mint a Rákócziak, mert olyan nevelői voltak, mint Comenius és méltó utódai, ami által olyan diákjai lehettek, mint Bessenyei György, Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc, Kossuth Lajos és a többiek. Büszkeségünkre okot adó, gazdag hagyomány és a jelen kapcsolatát pedig mi sem példázza jobban, mint hogy a szocialista Magyarország vezetői, tudósai, politikusai és nevelői közül, sokan ebben az iskolában készültek fel hivatásukra.

“...minden áldozat kicsiny ahhoz képest, miket a hazának kívánni joga van...” – idézte Pozsgay Imre egy debreceni volt diák, Kölcsey szavait. – Új társadalmunk szilárd alapjain és nemzetünk évezredes haladó hagyományain új közösséget kell teremtenünk. A családra, a szocialista iskolára, társadalmunk egész nevelési programjára érvényes a költői parancs: A haza minden előtt! – fejezte be tanévnitő ünnepi beszédét Pozsgay Imre. A legfiatalabbak, az első osztályosok virágsokra után ünnepi műsor következett, amelyben a gimnázium és a sárospataki általános iskolák tanulói működtek közre. Az országos tanévnitő ünnepség zárszavában Borsos Árpád többek között azt fogalmazta

meg, hogy a diákoknak és a tanároknak nem a “majd holnap” fogadalmával, hanem a “már ma” szellemében kell dolgozniuk azért, hogy az 1981-82-es tanév feladataival eredményesen birkózhassunk meg.

(Megjelent: Csutorás Annamária: Országos tanévnyitó ünnepség Sárospatakon. Pozsgay Imre mondott beszédet = Észak-Magyarország, 1981. szeptember 1.)

Mádl Ferenc tanévnyitó beszéde az Árpád Vezér Gimnáziumban, 1993.

Mádl Ferenc (1931) Széchenyi-díjas nemzetközi jogász, egyetemi tanár, politikus, az MTA rendes tagja. Tudományos kutató, majd az ELTE professzora. 1990-93 között tárca nélküli miniszter, 1993-94-ben művelődési és közoktatási miniszter, 1995-ben köztársasági elnökjelölt, 2000-től a Magyar Köztársaság elnöke.

Amikor az ember belép ide a tudomány csarnokába, hirtelen erős élmény hatja át. Keresi a gondolatait, hogy megfogalmazza magának, mit is érez. De rájön, hogy ezt csak valami építészeti-filozófiai tanulmányban tudná összehozni. Belátja, hogy erre most képtelen. Hagyja tehát zuhanni magára az élmény, s közben mégis kutat

gondolatainak mélyén valami frapáns rövid mondat után, amely hátha jól kifejezi, amit érez.

Hasonló eset történt itt a minap, amikor – egy jelenlévő elbeszélése szerint – bejött ide az akkor üres nagy terembe Ház Bence, egy tíz éves székely fiú. A bejárattól kicsit beljebb megállt. Levette szalmafonatú székely kalapját. Széthordta tekintetét előbb a csarnok hajóján, aztán a karzaton. S egyszer csak kiszakadt belőle egy mondat: “Hát ez vagányul meg van csinálva.” Lehet, hogy nem túl pallérozott szavak, de azért nehéz az élménynek ehhez az őszinte gyermeki megvallásához bármit is hozzátenni. Jó itt lenni. Sok mindenért.

Megtisztelő és tiszteletet parancsoló önökkel itt ünnepelni, mert a honfoglaló Árpád utódainak városában Sárospatakon vagyunk, ahol már I. Endre király idejében vár állott, ahol a kőbe épült történelem, a Rákóczi-vár, a pataki kollégium épületeire ma a modern magyar építészet e csodálatos architektúrájú Makovecz-épülete felel.

Megtisztelő és tiszteletet parancsoló itt együtt ünnepelni, mert Sárospatakon már a középkorban fényes iskola és kultúra virágzott, ez a hely egyszerre volt országunk egyik nagy nemzeti és európai hírű kulturális központja. Legkorábbi ismert történelmi alakja

Árpádházi Szent Erzsébet, a mindennapi szolidaritás hőse és szentje.

Tanítványa volt a mátészalkai csizmadia fiából lett esztergomi érsek, az ország primásává emelkedett Szalkai László, aki bandériumot vezető zászlós főúrként esett el a haza védelmében Mohácsnál. Mohácstól már csak a Perényiek és Kopácsi jöttek vissza, akik életre hívják a pataki kollégiumot, hogy a haza puritán erkölcsű fiait korszerű tudománnyal vértessék fel, így segítvén egy öntudatos nemzet felsegélését és megerősödését. A kollégium híres tanára mindjárt alapítás után Balsaráti Vítus János lett, akinek élete modern odisszeiának is beillenek: csecsemőként úgy marad életben, hogy a Délvidékre betörő törökök egy égő házból szánalomból bölcsőstől az utcára dobják; Wittenbergben is tanul, Olaszországban orvosdoktor, a pápa udvari orvosa lesz, de protestánsként Patakon találja meg otthonát, itt kollégiumi tanár és hazánk első nagy iskolaorvosa lesz.

A pataki kollégium és a vár odisszeája történetének is izgalmas – a Thököly- és Rákóczi-szabadságharctól egészen napjainkig: a kollégium hányattatása és visszatérése, a vár pusztulása és újjáépülése, a torzsalkodás és a kiegyezés, amelyben pl. a XVIII. század elején még az angol és a porosz király is közbevetette magát III.

Károlynál, hogy ne háborgassa Patakot, se tanárait, se tanulóit. A türelem és a béke meg-megerősödött. Sárospatak fényes lapjain sok minden olvasható: a Rákóczi-szabadságharc; az utolsó kuruc országgyűlés; 1666-ban Rákóczi Ferenc itt ülte mennyegzőjét Zrínyi Ilonával; az 1600-as években Comenius itt dolgozza, illetve próbálja ki pedagógiai-nevelési elveit, a művelődésügy reformjával itt hirdeti az enciklopédikus műveltségeszményt, az egymás tiszteletét kifejező-hordozó béke és együttműködés hitvallását; az 1790-91. évi XXVI. törvényekben biztosítván újból a szabad vallásgyakorlást és iskolák szabad szervezését a béke alkotó éveiben a kultúra és a megértés aurája-szelleme sugárzott Patakon: Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Szemere Bertalan is voltak itt növendékek; 1796-ban készült tanszabálytervben érvényre jutott a “nemzetes szellem védelmezése”; a magyar magánjog számára külön tanszéket állítottak fel; volt 1885-ben már saját ifjúsági lapja, volt segélyegyesület, torna- és tűzoltó-egyesület, 1792-ben már híres énekkara; számos alapítvány-jövedelme – ahogy a forrás szól – “megkönnyíti az itt tanulást, a táptáplálékban 200-300 tanuló nyer egészen ingyen vagy 20, 40, legfeljebb 60 forintért évi tisztességes ellátást”, miközben 1894-ben a gimnázium elő-

készítő és 8 osztályában 506 beiratkozott diák tanult; 1848 pataki tanárainál és diákjainál itt jártak Petőfi azt írja: “itt tanyáztak a szabadság oroszlánjai”. Még el lehetne időzni Sárospatak fényes lapjainál. Szólni kellene e század szomorú évtizedeiről is. De lapozzuk most ezeket át. Jó tudni, hogy a művelődés, a nemzeti kultúra ereje-szellem nehéz időkben is vigasztaló-éltető erő volt Patakon, a sokszor megrendezett Anyanyelvi Konferencia nemcsak a szorosan vett határon túlra, de messze világba elvitte a magyar kultúrát és a szülőföld vonzását.

Az elmúlt évek történelmi átalakulása – békés politikai társadalmi és kulturális forradalma – meghozta Sárospatak művelődésügyének új szintézisét. Új világunk törvényei és kormányzati politikája – párosulva a református egyház, az önkormányzat, a pedagógusok, a környék lakosainak törekvéseivel – a történelmi értékek megbecsülése, a kölcsönös türelem és megbecsülés, a nemes versengés, a korszerű művelődés nagyobb lehetőségeinek jegyében visszaadta a pataki kollégiumot nemes szerepének, és mellette létrehozta a pataki művelődés és oktatásügy új szép vállalkozását, az új állami-önkormányzati középiskolát, az Árpád Vezér Gimnáziumot.

Az önkormányzat felelős fenntartói szerepe mellett, a szülők közreműkö-

désével, ami az új közoktatási törvényben intézményesített iskolaszékben bizonytalannal hamar kiteljesedik, a tantestület alkotó-oktató-nevelő elkötelezettségével ez a gimnázium is biztosan hamar felnő Sárospatak “méltó régi nagy híréhez”. Szükség van erre mind az új generáció emberi-jellemi-erkölcsi nevelésében, mind a korszerű ismeretek hatékony oktatásában.

A nevelés fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Az európai etikai és erkölcsi értékrend – a jó és szép megismerése és szeretete, a tisztesség, a becsület, az egyenesség, a másikkal, a másság tisztelete, a türelem, a szülő és család szeretete, az áldozatkészség, a nagyobb közösség és a haza szeretete, a közösségért való cselekvés igénye, a gyengébbekkel való szolidaritás, a környezet védelme, a nemes kulturális és szórakozási igények erősítése, a felfedezés és a tudás örömeinek felkeltése, mindezek felmutatása, az ezekre való nevelés valamennyiünk kötelessége, de különösen kötelessége az iskolának, ennek a gimnáziumnak is. Ebben van országunkban a legnagyobb deficit, erre van a legnagyobb szükség. Ezért mondja ki a törvény, hogy az erkölcsi értékeket tanítani kell az önkormányzati iskolákban is. Ezért is ismeri el a törvény – természetesen az alapvető szabadságjogok jegyében is – az egyházi iskolák

alapításának és választásának szabadságát, és teszi kötelezővé önkormányzati iskolákban is annak lehetővé tételét, hogy a szülők választásuk szerint vallásoktatást biztosíthatassanak gyermekeik számára. Ehhez mindennél szükséges a kölcsönös megbecsülés, a másság természetes tisztelete, alkotmányos rendünk alapjainak tisztelete, amely ezt a jogot és kötelességet az iskolai nevelés tekintetében valamennyiünk számára előírja. Övünk magunkat és gyermekeinket, hogy arra nézve ami természetes, ti., hogy ki ilyen, ki olyan etnikailag vagy valójában, hogy erre nézve bárki felelőtlenül ellentétet szítson; a gyűlölködéstől meg mentsen meg minket az Isten.

Jó tudni erről a gimnáziumról, hogy nemcsak a nevelés terén kész nemes törvényes hivatását betölteni, hanem felkészült a kor kihívásainak megfelelő oktatási feladatokra is. Él az új törvényben nyitott új iskolarendszer szerkezeti lehetőségeivel, így a 0. évfolyammal, hogy egy-egy tárgyban nyelvben nagy sebességre kapcsoljon, pl. heti 20 angol órával, a végén középfokú, érettségire pedig felsőfokú nyelvvizsgával. Él a 4 és 6 osztályos gimnáziumi struktúrával. Korszerű pedagógiai programot tükröz a tervezett három profil: az idegen nyelvek, a számítástechnika és informatika,

valamint a környezetvédelem különös előtérbe állítása. Ha ehhez még látjuk a tervekben a tehetségkutatást és tehetséggondozást, valamint a sport hangsúlyozott szerepét, akkor mind a szülők, mind a diákok, mind a szélesebb közvélemény örömmel tekinthet az iskola holnapjai felé. Ehhez is kapcsolódóan szeretném hangsúlyozni Sárospatak esélyét és felelősséget az eszmék és a kultúra határokat ívelő, nemzetközi áramában. Legyen ez az iskolaváros e tekintetben is hű nagy híréhez – mind saját magának igényessége-színvonala, mind a határon túli magyarság, mind kis országunk, mind a szélesebb nagyvilág javára. Visszatérve most már Sárospatak történeti és mai szellemének színtereihez; ahhoz, hogy – mint bevezetőleg én is mondtam – Sárospatakon már a középkorban fényes iskola virágzott mind emberi-szellemi tartalmában, mind az ezáltal teremtett architektúrában, a kettő harmóniájában és kölcsönhatásában; ahhoz, hogy Makovecz Imre építőművész alkotó tehetségével, a történeti és nemzeti hagyományoktól inspirált épület- és térteremtő víziójával, ezzel a csodálatos épülettel építészeti kifejezést adott és szerethető-inspiráló teret teremtett itt és ma a korszerű nevelő és tanító iskolának – látva, átélve mind ezt, gondolom valamennyiünk nevé-

ben meg kell köszönni mindenkinek azt a sok szellemi és anyagi erőfeszítést, ami által ez az iskola létrejöhett és elkezdheti betölteni hivatását. Kívánom a szülőknek, a diákoknak, a tanároknak, az önkormányzatnak, minden közreműködőnek, a város és környéke lakóinak, a társiskoláknak, szeressék iskolájukat. Hadd nyissuk meg az új tanévet azzal a hittel, hogy iskoláink – nehézségeikkel, de az állandó újrakezdés örömeivel – megteszik azt, amit a nemzeti felemelkedésért az iskolától az ország kér, s máttól kezdve ebben társunk lesz az új sárospataki Árpád Vezér Gimnázium is.

(Megjelent: Iskolaavatás és tanévnnyitó Sárospatakon. Beszéd a sárospataki Árpád Vezér Gimnázium iskolaavató és tanévnnyitó ünnepségén (1993. szeptember 1.), in: Mádl Ferenc: Az európai örökség útjain, Athenaeum Nyomda Rt., 1995, 192-196. o.)

Orbán Viktor tanévnnyitó beszéde a Református Kollégium Gimnáziumában, 2001.

Orbán Viktor (1963) jogász, politikus. A Fidesz egyik megalapítója, 1993-tól elnöke. 1990-től országgyűlési képviselő, 1998-tól a Magyar Köztársaság miniszterelnöke.

Angolhonban és német földön az a

történet járja, hogy a II. világháborúban a szemben álló felek megállapodtak abban, hogy a német bombázók elkerülik Oxfordot és Cambridge-et, cserébe az angol légierő is megkíméli Heidelberget és Göttingent.

Itt, Közép-Európában más sorsuk van a szellemi műhelyeknek. Ezek a műhelyek – mint amilyen az önöké is – gyakorta jelentettek szálkát az idegen hatalmak szemében. Itt – önöknél – amit a bomba megkímélt, azt a megszállók és csendestársaik bezáratták. Igaz ez erre a 470 éves kollégiumra, amelyet szintén bezárattak, hiába szerepeltek az osztálynaplókban olyan nevek, mint Kazinczy Ferenc, Szemere Bertalan, vagy éppen Kosuth Lajos, hiába kerültek ki ezek közül a falak közül prédikátorok, költők, jurátusok és tanítók ezrei.

Nem mindegy, hogy milyen és melyik iskolába jár az ember. Szerencsés az a diák, aki ennek a mondatnak az igazságára már az iskolai éveit alatt rájön. De a többség csak visszatekintve ismeri fel a gimnázium jelentőségét az ő saját életében. Sokan vagyunk ezzel így. De higgyék el, aki jó és nemes iskolába járt, az egy kicsit mindig diákja marad az elhagyott Alma Maternek. Patak, Pápa, Debrecen ilyen nemes és jó iskolái hazánknak. Személyes tapasztalatom, amikor nyolcvan-kilencvenéves emberekkel

találkozom, nemzetközi híró tudósokkal is gyakorta, akkor az első mondatok között hallom a szájukból, bemutatkozáskor: pataki vagy éppen pápai diák voltam. Pataki, pápai vagy debreceni diáknak lenni, de bővíthetjük a kört: református iskola diákjának lenni nem egyszerűen négy, hat vagy nyolc év tanulást jelent, hanem életformát, habitust és egy sajátos magyar világnézetet. Amit itt önök tudáson túl nevelésben, hitben, nemzeti öntudatban kapnak, életük végéig önökkel marad, akkor is, ha ma még a jövő heti vagy a holnapi vizsgák tűnnek fontosabbnak az önök számára. Lehet, hogy lázadnak ez ellen, de ez így természetes. Lehet, hogy először megkérdőjelezzik, de higgyék el, ez így van jól. Ha hiteles a református nevelés, amit az intézményekben kapnak, akkor – hiába a korai lázadás, az első reflexből történő elutasítás, – amit itt kapnak, előbb-utóbb második természetükké válik.

Diáknak lenni nem könnyű. Azok kedvéért, akik nem láttak még indiai filmet, egy jellemző képet szeretnék bemutatni. Ezekben a filmekben a hatalmas húskolosszus elefántok egészen vékony, földbe leszúrt pálcához vékony madzaggal vannak kikötve. Miért van ez így? Nos, amikor még kicsik az elefántok, nagy és vastag kötéllel, nagy és erős fához kötik őket,

ahonnan szabadulni akarnak először. Aztán – belátván korlátaikat – már nem teszik, s aztán hiába nőnek meg, hiába nagy az erejük, hiába lennének már nagyobb teljesítményre képesek, a kis pálcá és a vékony madzag is elegendő. Sokféleképpen lehet értelmezni ezt a képet. Én most, kedves diákok, azt az olvasatot szeretném figyelmükbe ajánlani, hogy az ember ereje, alkotóképessége nem határtalan, de mindig szélesebb valamivel, mint azt az ember legelőször gondolná. Engedjék meg, hogy önöknek is átadjak egy gondolatot, hátha hasznát veszik az előttünk álló tanév során. A legtöbb ember akkor követi el a nagy hibát, amikor ugrás közben próbálja meg visszafogni a lovát.

Nagyon jól emlékszem, amikor egyetemista diákként először találkoztam olyan diáktársakkal, akik egyházi gimnáziumban érettségiztek. A nyolcvanas években nem voltak sokan Magyarországon. De azok a kevesek kitüntetésnek, kiváltságnak érezték, hogy református vagy éppen bencés diákok lehettek a kommunista rendszer ellenére. Ma önök már – hála Istennek – jóval többen vannak, egyre többen. Önökhöz készülve átnéztem a számokat, és örömmel nézegethettem ezeket, amelyek arra utalnak, hogy – csodáival határos módon ha nehezen is de – sikerült felvenni azt a fonalat,

amelyek korábban, negyven évvel ezelőtt elszakítottak. Éppen azoknak a diákoknak leginkább, akik korábban debreceni, pápai vagy pataki diákok voltak. Bármilyen nehéz is volt a főnál felvétele és újrakötése, ma önök sokkal többen vannak, mint húsz, tíz vagy akár négy esztendővel ezelőtt. Higgyék el, református diáknak lenni ma is kitüntetés.

Miben áll az önök helyzetének kivételessége? Ha jól megtanulják, tisztelt diákok, ha második természetükké válik, akkor fontos igazságokra jöhetnek rá diákéveik alatt. Ha jól megtanulják, amit itt hallanak, és az iskola szelleme az önök második természetévé válik, akkor olyan igazságokat taníthatnak meg, amelyekre mindannyiunknak nagy szüksége lesz a jövőben, feltéve, ha valóban fölfelé akarunk építkezni.

A leghatásosabban ezeket az igazságokat az önök iskoláinak jelmondatai fejezik ki az önök számára is, de az ország nem református polgárainak is. "Istenek, hazának, tudománynak" – hirdeti a pápai iskola jelszava. A tudomány és a haza jövője attól függ, különösen ma, amikor embergyárak fenyegető képe bontakozik ki a szemünk előtt, hogy ez a három: Isten, haza és tudomány együtt marad-e az új évezredben. Amikor Kecskeméten jártam, azt olvastam, hogy "Teher alatt

nő a pálma" – ezt tanítják ma is, amikor kordivatok és hamis jelszavak azt hirdetik: a terhek azért vannak, hogy megszabaduljunk tőlük. "Imádkozzál és dolgozzál!" – ezt tanulhatja az ember, ha Debrecen felé fordul, de talán a bencések is hasonlóra oktatják a gyermekeket. Imádkozzál és dolgozzál: ez az emberi alkotás és tudás határaitra figyelmeztet mindannyiunkat. "Három fáklyám ég: hit, haza, emberiség" – ez pedig itt, Patakon járja. Magyarországnak múlhatatlan szüksége van olyan iskolákra, amelyek úgy gondolják, hogy ilyen mondatok, ilyen gondolatok, ilyen jelszavak szabják meg az ő arcélüket. Református diáknak lenni kitüntetés. Ha önök, kedves barátaim nem adják tovább azokat az igazságokat, melyeket az előbb idézett mondatok rejtenek, akkor szegényebb lesz Magyarország, múlhatatlanul hiányozni fog belőle valami. Kérem, ne felejtsek el: az igazságokat örökké ismételni kell, mert a hazugságokat is örökké ismétlik!

(Megjelent: Orbán Viktor miniszterelnök köszöntő beszéde = Sárospataki Református Lapok, LIV. évfolyam 3. szám, 2001. október)

(A szövegeket válogatta, szerkesztette és a jegyzeteket írta Bolvári-Takács Gábor.)

Fehér József

Sárospatak, a könyvtárak városa

Antonius úgy kezdte búcsúztató beszédét ama ismert drámában, hogy "temetni jöttem Cézárt, nem dicsérni". Előjáróban be kell vallanom, hogy én pedig dicsérni jöttem a "Sárospatak, a könyvtárak városa" című kötetet, nem elmarasztalni. Antonius azonban – tudjuk jól – cselezett, szónoki fogásként használta eme nevezetes, szállóigévé lett szófordulatot, melynek ürügye alatt a császár dicsőimnuszát zengte, dicsőséglajstromát sorolta fel, hogy közönségét, a tömegeket – melynek, tudjuk jól, kenyér és cirkusz kell – maga mellé állítsa. Nos, én minden hátsó szándék nélkül teszem ezt; egyrészt, mert nem áll szándékomban még egy palotaforradalmat sem kirobbantani, nem-hogy birodalmakat megrengető beháborút; másrészt – legnagyobb sajnálatomra – sem rendelkezem Shakespeare feszültségteremtő erejének mégcsak ez-redrésnyi töredékével sem.

Tehát, vegyék úgy, dicsérő szavaim öszinték és egyenes szándékúak.

Még akkor is – és ezt megint be kell vallanom –, ha elfogult vagyok a könyv kiadója, szerkesztője és szerzői iránt. Bár barátság, igazán jó munkakapcsolatok, több évtizedes személyes együttmunkál-

kodás fűz össze legtöbbünkkel, ez nem gátolhatja a tárgyilagosságot. Mindezzel együtt is azt kell mondanom, hogy igazi tett, igazi teljesítmény ennek a kötetnek az asztalunkra tétele. Hogy a sárospataki Városi Könyvtár felsorakozott a Rákóczi Múzeum, a Református Kollégium, a Tanítóképző Főiskola könyvkiadói-forráskiadói tevékenysége mellé, amely szerepe egyébként – ismét csak elismerést érdemlő módon – az utóbbi időben a Sárospataki Népfőiskola is jelentkezett. Arról nem is beszélve, hogy a fenti intézményeket a legfiatalabb "kistestvér", az 1953-ban még csak fiókkönyvtárként létrehozott, községi könyvtárnak besorolt intézmény fogta össze, hozta össze, ültette a nagy családi közös asztal mellé, ahová ízletes étket, kitűnő szellemi táplálékot szolgáltat fel mindannyiunknak.

S ha már így benne vagyok a gondolat-szökellésben és a képletes beszédmódban, még azt is hadd emlegessem fel: igazi csemege, kitűnő szerkesztői fogás volt – ez a nagy közös családi asztalon az ebéd utáni desszert – az irodalmi idézetek, versek, szépprózai szövegek, esszé-részletek, lírai önvallomások becsempészése az egyes dolgozatok közé.

Amikor elfáradnánk, elfáradna figyelmünk az olvasásban, például a Nagykönyvtár – nekem, mint volt pataki gimnazistának – örökké nyikorgó és túl alacsony székein, akkor Jékely Zoltán verséből "a megvasalt öreg akácfa rám az ablakon bebenevet", s mindjárt a könyvek poros-komoly tartományából a Berek ligetein érzem magam, és friss szellők és fű-illat, széna-illat lengedezését érzem a természet lágy öln; vagy amikor az örökké komoly Kazinczy Ferenc – aki Petőfi szerint fél századig tartotta vállán, mint Atlasz az eget, a magyar nemzetiségnek ügyét –, mosolyra késztető vallomását olvashatom arról, hogy s mint dulta szét könyvéhségében régi udvarházak, megvénült, megfáradt prédikátorok, Pató Pálféle magyar nemesek évszázados könyvgyűjteményét, újra s újra kedvem támad olvasni.

Berzsényi lelkével, másik énjével vitatkozva, és Vörösmarty is ugyan kételkedve szól a könyvek hasznáról – utóbbi nem egészen költői kérdése közismertebb: mente a könyvek által a világ elébb –, én mégis ismét csak a széphalmi "szent öreget" idézném, mert mindannyiunknak példája, vagy tanulsága lehet pataki diákéveiről való visszaemlékezésének idevonatkozó egy mondata: "mert Pataknak húsz ezer kötetnyi bibliotékája van, s a könyvek a tanulók szobáikba is kiadattak; mert az igyeksző gyertyát gyűjt a másika gyertyájánál..." Elképzelem a jelenetet; az ember, a diák, könyveket tanulmányoz-

ván, világosságot gyűjt évtizedekkel, évszázadokkal, netán évezredekkel ezelőtt élt emberek elmét világító lángjánál. A magyar irodalom egyik legszebb képe, egyik legszebb metaforája ez.

Ha most arra gondolok, melyik része érdekelt leginkább s ragadta meg figyelmemet először, amikor a Pataki Tékát kézhez vettem s a tartalomjegyzékét végigfutottam, meg kell mondanom, a könyvtáros portrék, a főkönyvtárnokokról rajzolt élet- és pályaképek voltak azok. S miért? A könyvtörténet, a könyvtártörténet = tudománytörténet. Itt a könyv mögül előbújik az ember. Most jut eszembe, nekem a könyv, vagy egy könyvtár (házikönyvtár vagy gyűjteményi könyvtár) még sohasem jelent meg úgy, mint kötetek sokasága vagy polcrendszer. A könyv mellett mindig ott egy kéz, egy figyelmes szemmel lehajtott fej, egy csendes, me-rengő, vagy gondolkodó ember-alak. A pataki könyvtárban – hogy a hely szellemét idézzük – Újszászy Kálmán derűs mosolya, Czegle Imre visszafogott, komoly méltósága, a fiatal Szentimrei Mihály gyors, barátságos szolgálatkészsége jelenik meg. De főlemlegetném elődeiket is, a 19. század második felétől a 20. század közepéig. Hadd legyenek ismételtelen elfogult, s elsőként a Zemplén megyei Lukán 1836-ban született Szinyei Gerzsont említsem, akivel csak azért nem vagyunk egyfalubeliek, mert a kedves, "Bodrogközön ragyogó Luka" időközben nevet változtatott, szégyenlős lakói

Bodroghalomra módosítottak, s így – tudvalevő – gyöngyszemet cseréltek el bab-szemért. Hatalmas munkabírását és érdemeit az utóbbi években próbálom tudatosítani szülőfalumban, szüleinek még meglévő sírhelyét gondoztatni, kultuszát élesztgetni. Vagy Horváth Cyrill irodalomtörténeti munkásságát méltatva, főkönyvtárnoki tevékenysége mellett, olyan, ma is használható összefoglalásait kell felidézni, mint például “Nemzeti irodalmunk a reformációig” (1891), vagy “A magyar nemzeti irodalom története” (1893) című tankönyveket, kézikönyveket. Külön is szólnunk kell(ene) Harsányi Istvánról és Gulyás Józsefről. Egyikőjükéről sem készült még teljes értékű, monográfikus igényű feldolgozás. Ajánlanám legalább szakdolgozatnak, diplomadolgozatnak nemcsak életútjuk, életművük, de emberi alakjuk megrajzolását is. Arról már nem is beszélve, hogy például Gulyás József ma is élő, ható, legtöbbször szépirodalmi rangon megírt értekezéseiből igen tanulságos és kedves antológiát lehetne összeállítani. (Mint-ha hallottam volna, hogy hosszabb távon talán készülődik is ilyen.)

E könyvnek van egy jövőbe mutató művelődéstörténeti értéke. Talán furcsa, vagy szokatlan ilyet mondani. Értékeket a múltban szokás keresni. Mégis: ahogy ez a téka, ez a – vigyázat, nem túlzok! – kincstartó gyűjtemény szalmaszál hiánya nélkül számbaveszi Sárospatak összes könyvtárát a legértékesebb kollégiumi

gyűjteménytől a múzeumi könyvtáron és felekezeti könyvtárakon át a legkisebb iskolai könyvtárig, áttekinti a segédgyűjteményeket: adattárakat, kéziratárakat, nyomdákat, térképtárakat stb., s mindezt történetiségükben teszi, leírván mai állapotukat, felszereltségüket, lehetőségeiket – az maga kordokumentum a jelenben, s méginkább az lesz a jövőben. Különösen fontos ez, amikor a műveltségszerzés évszázados (évezredes) szokásai megváltoznak, amikor az emberi civilizáció “lépést vált” –, azaz a hagyományos kultúrahordozó eszközök – úgy tűnik – gyökeresen átalakulnak, technicizálódnak, a globalizációval megtörténik az információbővítés, a számítógép eluralja az embert. Üzenet lesz ez a könyv a jövőbe, egy apró levélnyomat, mint a vitis tokayensis, az erdőbényei szőlőlevél-nyomat évezredes múlt homályából, mely hirdeti, hogy ősidők óta él a szőlő páratlan Hegyaljánkon. Ez az összeállítás hirdeti, milyenvolt emberi arcunk a 3. ezredfordulón a sárospataki könyvkultúrán keresztül.

Én azonban bízom benne: mégsem így lesz. A könyv kultúrája nem veszt el. Mert jaj úgy az emberiségnek, ha ez megtörténne! Az emberi alaptermészet változna meg: a számítógépet ugyanis nem lehet behajtogatni, összefirkálni, magunkhoz hasonlítani, simogatni, visszalapozni, behunyt szemmel merengeni rajta, kölcsön adni és nem adni vissza, polcunkon igazgatni, zsebrebavágni,

szélgjegyzetelni, asztalunkon tartogatni, számfűletet hajtogatni bele, kinyitni-bezárni-visszalapozgatni – s ahogy egyik beszélgetőtársam mondotta legutóbb: "még senki sem aludt el számítógéppel a hasán..."

Miről szólnak még? Hogy mennyi – a szó szoros értelmében vett – izgalmas történetet is őriz ez a Téka? Könyvsorozatokat nyomoz, hányattatásokat, tragikus és felemelő történelmi időszakokat tükröz egészen a kezdetektől a sorsfordulókat át – mondjuk a könyvek orosz fogságba kerüléséig.

Végül: hatalmas segédanyag ez a könyv mindenkinek: diákoknak, kutatóknak, tudománytörténészeknek, egyetemi hallgatóknak, egyszerű, mezei tárgykeresőknek. Mit nem adtam volna érte, ha kutató-muzeológusi pályám kezdetén vehetem volna kézbe s tanulmányozhattam volna át! Mennyi időt, fáradságot, céltalan keresgélést, haszontalan tájékozódást spórolhattam volna meg! A nálam szerencsésebbek, a maiak – ha élni kívánnak vele – e könyv segítségével legalább 10 évnyi előnyre tesznek szert. Úgy legyen.

Szóval, s végül, s még egyszer, és nem úgy, mint Antonius: én dicsérni jöttem a Pataki Tékát, s nem temetni. Legfeljebb beletemetkezni.

(Elhangzott köszöntőként a kötet sárospataki bemutatóján, a Zrínyi Ilona Városi Könyvtárban, 2001. szeptember 13-án.)

(Pataki Téka. Theca Patachiana, civitas bibliothecarum. Sárospatak, a könyvtárak városa. A Zrínyi Ilona Városi Könyvtár kiadványai 2., sorozatszerkesztő: Halász Magdolna, felelős szerkesztő: Kiss Endre József, Sárospatak, 2001)

Szerkesztőbizottságunk új tagja bemutatkozik

Fehér József irodalomtörténész-muzeológus 1952-ben született Bodrog-halomban. Iskoláit a sárospataki Rákóczi Gimnáziumban, a nyíregyházi tanárképző főiskolán és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen végezte. 1985 januárjától a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum igazgatója, közvetlen irányítása alá tartozik a széphalmi Kazinczy Emlécsarnok, a páncini Bodrogközi Kastélymúzeum és a Sárospataki Képtár. 1985-ben alapító tagja a Kazinczy Ferenc Társaságnak, megalakulásától elnökségi tagja, 1994-től elnöke. Szerkeszti a Sátoraljaújhelyi Kazinczy Múzeum Füzetek kiadványsorozatát és a Poétai Gyűjteményt. A Sátoraljaújhely lexikona szerkesztőbizottságának elnöke volt. Publikációi a Herman Ottó Múzeum évkönyveiben, regionális folyóiratokban és a zempléni sajtóban jelennek meg, egyik szerkesztője a Szülőföldünk megyei honismereti periodikának. A Széphalom évkönyv felelős kiadója. Közművelődési-díjas (1992), Toldy Ferenc-díjas (1995), Pro Museo-emlékérmes (1996).

Fügedi János

A tánc múltja a Bodrogközben

Megkapó könyvet vehet kezébe az érdeklődő olvasó a bodrogközi táncokról. A Planétás Kiadó az igen reprezentatív kiállítású Jelenlévő múlt sorozatában jelentette meg Kaposi Editnek a Bodrogköz táncairól és táncéletéről szóló könyvét. Az 1949 óta kész kézirat ötven éve várta, hogy végre méltó formában, terjedelemben és minőségben elérhető legyen az első magyar néptáncutató csoport, Kaposi Edit, Szentpál Mária és Vass Lajos 1946 és 1948 között végzett kutatásainak eredménye. A korabeli, munkaközösségekben végzett néptáncutató irányművet Morvay Péter fogalmazta meg a néptánc tudományos megközelítésének egyik fő nehézségét: a tánc összetett jelenség, a vizsgálóknak ki kell terjednie mind magára a mozgásra, mind a kapcsolódó zenéire, valamint ezek etnológiai tartalmára. E máig is érvényes komplex elvárásnak a bodrogközi kutatócsoport már hiánytalanul megfelelt: a néprajzi oldalt Kaposi Edit, a zenét Vass Lajos zeneszerző képviselte, a táncos mozgás szakértője pedig Szentpál Mária tánclejegyző volt.

E hármás megközelítés tükröződik a kötet tagolásában is. Az első fő részben Kaposi Edit foglalja össze a régió táncos múltjának emléket. A könyvet a 20. század végen kaptuk a kezünkbe, de a századelőt láthatjuk meg benne. Az 1940-es évek végén hatvanhetven éves adatközlők az első világháború előtt voltak erejük teljében lévő táncosok, erre a korra emlékeztek a legélénkebben. Elmondásuk szerint bár a századelőn évente csupán két-három bált rendeztek, a tánc mégis a családi élet szerves része volt, akár előkészület nélkül kísérhette a közösen végzett munkát, és elengedhetetlenül hozzátartozott a névnapi, lakodalmi vagy a keresztelőt követő mulatságokhoz. Még meg is szólták azt, aki csak "eszem-iszom"-ra jött, és nem táncolt. A kutatás feltárta, hogy a húszas évektől az addig spontánul virágzó táncélet fokozatosan elszíntelenedett, és helyét átvette az elsősorban Alsóbereckiben és a leggazdagabb táncagyományú Cigádon szervezett Gyöngyösbokréta csoport.

Kaposi Edit szerint a Bodrogközben a helybeliek négyféle táncot különböz-

tettek meg: a "csárdást", a "tánciskolás táncot", a "túltáncot" és a "népi táncot". A mából visszatekintve érdekesnek tűnhet számunkra a "csárdás" és a "népi tánc" elkülönítése, de jó okuk volt rá. A "csárdást" kötetlenül, saját kedvükre járták, és ide tartozónak érezték a férfiak által egyedül járt "magyar szólót", vagy "verbunkot" is. A "népi táncot" ezzel szemben a tömegszervezetekben tanulták, de az öregek szerint ez is szép, "majdnem olyan, mint a régi csárdás", mondták. A "túltánc" feltehetőleg a tánciskolában "tour"-okban járt táncok népi neve, és a "tánciskolás tánc" alatt pedig a tangót, foxtrotot, swinget értettek. A táncélet ismertetése során Kaposi Edit a könyvben részletesen kitér a táncalkalmakra, a táncolás módjára, a táncillemre, és a tánchoz való viseletre is. Az öltözet tekintetében például a lányok a tánchoz általában sajnálták a legjobbat, mert úgymond "a legénykeze nyüvi a ruhát".

A néptánc is a kiemelkedő tehetségű táncosok, a táncos egyéniségek révén fejlődik és alakul. Bodroglakban minden községben megkülönböztették a "jótáncosokat", akiknek mozgása, stílusa példamutató volt. Alkotókészségüket a közösség észrevette és elismerte: "A jótáncos igyekszik a táncba mindig újat teremteni..." tartották rólu-
 luk, és gyakran belépti díjat sem kel-

lett fizetniük a bálban, mintegy "hivatalból" vehettek részt a mulatságon. A táncok kísérőzenéjéről Vass Lajos írt összefoglalót. Kutatása szerint a nagyobb táncalkalmakkor a zenét rendszerint egy vagy két primásból és brácsásból, valamint egy-egy cimbalmosból és bőgősből álló cigányzenekar adta, esetenként a banda kiegészülhetett klarinétossal. A kisebb mulatságon megelégedtek egy háromtagú, primás-brácsás-bőgős csoportosítással. De ha az alkalom úgy hozta, a főnőben vagy a családi mulatságon táncoltak citerára, énekszóra, vagy az igen divatos tangóharmonikára, amelyen még lányok is játszottak. Vass Lajos külön szól a parasztok maguk készítette hangszereiről. Volt, aki úgy játszott a szájához szorított falevélen, mintha klarinét volna. A tánc mellé használtak még zsebfésűt selyempárral, ujjal dörzsölt deszkalapot, helyi néven "brügót", valamint ütőhangszerként rostát.

Vass Lajos 28 dallamból álló példatárát állított össze a bodroglaki táncok kísérőzenéjének illusztrálására. Ide sorolta a gyűjtés időpontjában is mindenki által ismert májusi "zöldágjárás" dallamát, és számos körcsárdás dallamot. A példatár többek között tartalmazza a Cigándon és Alsóbereckin a "keménycsárdáshoz", a "konyhatánc-hoz", a "sarkantyúzóhoz" kapcsolódó

állandó dallamokat, amelyek valamennyien a népzene új stílusrétegébe tartoznak. A zenei gyűjtés jelentőségére utal, hogy egyes darabjait Vass Lajos kórusműveiben is visszahallhatjuk. A kötet harmadik fő részét Szentpál Mária tánclejegyzései alkotják. Az akkor alig néhány éve Magyarországra került – de mára világszerte általánosan elterjedt – tánclejegyző rendszert, a Lábán-kinetográfiát e lejegyzések tanúsága szerint Szentpál Mária már mesteri szinten ismerte és alkalmazta. Különlegessége az itt közölt kinetogramoknak, hogy a jelenlegi gyakorlattól eltérően nem az előzőleg filmre vett táncok lejegyzései, hanem a helyszíni gyűjtések során, a táncok előadásával szinkronban készített notáció alapján készültek. E teljesítmény jelentőségét akkor érthetjük meg, ha tudjuk, hogy a szinkronnotáció csak igen elmélyült mozgásismeret esetén lehetséges, és még ekkor is különleges képesség kell a több szereplőből álló (például páros) táncok viszonyainak követéséhez.

A tánclejegyzések a bodrogi táncok autentikus rétegéről adnak hiteles ismereteket. Megtaláljuk közöttük a már említett "jótáncosok" szóló és kettős verbunkjait, a ricsei csárdást, a cigándiak híres keménycsárdását, valamint két hármascsárdást. Külön előnye e tánclejegyzéseknek, hogy a

táncokat nem a korabeli szokásos motivikus módon, hanem partitúra formában adja közre, a könyvben megjelent változat pedig jelentősen megkönnyíti a felelevenítést az eredetileg sűrűn alkalmazott ismétlések feloldása, kibontása révén. A könyv a magyar néptáncközlések történetében úttörő abban a tekintetben, hogy itt közöltek először számítógéppel szerkesztett kinetogramot. Elismerés illeti a kiadót, hogy elegendő helyet áldozott a partitúrának, így a kiváló minőségű számítógépes grafika és a megfelelő méret eredményeképpen a tánclejegyzés végre könnyen felismerhetővé és rekonstruálhatóvá vált.

A kötet szerkesztőjét, Felföldi Lászlót dicséri a Függelék, amelyben közli a kötet szerzőinek rövid tudományos életrajzát és Kaposi Edit bibliográfiáját, de megtalálhatunk itt egy angol nyelvű összefoglalót is. Néptánc-hagyományunk monografikus feldolgozásának gazdagon illusztrált, olvasmányos, de ugyanakkor értékes összefoglalókat és tényeket közlő darabjaként tarthatjuk számon e könyvet.

(Kaposi Edit: Bodrogköz táncai és táncélete 1946-1948, Planétás Kiadó, 1998)

Szabó Csaba

A pataki diákvilág anekdotái

Az ember életre szóló barátságokat, évtizedeket is átívelő "Öregem, mintha csak tegnap találkoztunk volna"- típusú jó ismeretségeket valójában középiskolai-egyetemi tanulmányai során köt. Így volt, s így van ez Patakon is. Néhány osztálytársammal immár negyvenöt éve jövünk össze rendszeresen, hol egyikünk, hol másikunk otthonában. A minap, legutolsó "kis pataki találkozóznk" alkalmával, együttlétünk harmadik órájába lépve, elérkezett az ideje a diákkori emlékek felelevenítésének - mint ahogy az négy és fél évtizede minden alkalommal elérkezik. Közösen megélt, egymásnak ezerszer elmesélt,ős-öreg, szakállas - mindig vidám - történetek ezek diákokról, tanárokról, pataki életünkről. Mégis, mikor kétszáztizenthatodszor is elmondja ugyanazt az anekdotát a "téma gazdája", valamennyiünkben újra elemi erővel tör fel az önfeledt kacagás, s jobbra-balra dőlve, könnycsordulásig élvezzük, hogy pl. Benkő Béla bácsi egyszer így szólt: "Te, Szaszák, gyere ki a táblához és rajzolj fel egy akárhány-oldalú háromszöget!" Vagy: "Arday fiam, Te most Te vagy, vagy a bátyád?..."

Minden bizonnyal hasonló gondolatok is foroghattak a PADOSZ, a Pataki Diákok Országos Szövetsége (a mai PADISZ jogelődje) vezetőinek fejében, amikor 1926-ban megbízták Panka Károlyt, az Országgyűlési Könyvtár igazgatóját, a PADOSZ budapesti egyesületének elnökét, hogy

szedje össze és mentse meg a feledéstől – idézem –: "az Alma Mater múltjának és híres diákéletének jellemző történeteit, apróbb, érdekes, komoly és humoros fordulatú eseteit. Egyszóval: az anekdotáit". A Panka Károly által összeállított első kötetet, három évvel annak fergeteges sikere után, 1930-ban követte a második. E két kötet ma már keresett cikk az antikváriumokban; tavaly egy erősen viseltes első kötet húszezer forintért kelt el egy könyvaukción.

Aztán teltek-múltak az évek. Világháború jött, évtizedek mentek. S a szájról-szájra szálló anekdoták, humoros történetek száma tovább szaporodott, s várta azt az elhivatott, lelkes és az ügyet konokul előrevinni próbáló megszállottat, aki kézbe veszi az Anekdotakincs ügyét és a gyűjtőmozgalom élére áll. És eljött: Harsányi István személyében. Az ő vezetésével indult meg az anekdoták gyűjtése a sárospataki öregdiákok budapesti baráti társasága körében. Az újsághirdetések, az öregdiák-címlistákra kiküldött körlevelek, a szóban-írásban közvetített ösztönzések szép eredménnyel jártak. A baráti társaság rendszeres összejöveteleire mindig érkeztek újabb és újabb anekdoták, s úgy tűnt, az 1981-es 450 éves jubileumra megjelenik az oly régen várt harmadik kötet. Az akkori rendszer könyvkiadási politikája miatt erre nem került sor, és ismét tizenöt évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy legyen

egy közösség, mely anyagilag is magáévá teszi az Anekdotakincs III. kötete kiadásának gondolatát.

1996-ban, az akkor már nyolcadik éve működő Sárospataki Református Kollégium Alapítvány kuratóriuma létrehozott egy szerkesztőbizottságot, s felkérte Fekete Gyula író, pataki öregdiáktársunkat, hogy nyújtson segítséget a Harsányi István által összeállított, tizenöt éve alvó kézirat nyomdai előkészítésében. A költségeket teljes egészében vállalva, az Alapítvány 1996 márciusában megjelentette a harmadik kötetet.

S ekkor, mintha csak a hetven évvel ezelőtt történtek ismétlődtek volna meg, sorra jöttek a volt pataki diákok, tanárok, s "ha tudtam volna, hogy készül a harmadik kötet, én is hozzáadtam volna néhány ízes történetet!" felkiáltással várakozóan és szinte szuggerálva néztek a szerkesztők és az alapítványi kurátorok szemébe, akik a "rövidesen lesz negyedik kötet is!" felkiáltást pajzsként maguk elé tartva ösztönözték a reklamálókat, hogy gyűjtsenek-küldjenek minél több anekdotát.

És íme, lett negyedik kötet. Csakúgy, mint hetven évvel ezelőtt, most is kellett néhány évet várni az előző könyv után, de örömmel jelentem, hogy a Pataki Diákok első Emléknapjára megjelent az itt kezemben tartott könyv: "A pataki diákvilág anekdotakincse, IV. kötet" címmel. S még nagyobb örömmel tudatom, hogy a IV. kötetben közölt anekdotáknak mintegy fele már az utolsó negyven év terméke, bizonyítva, hogy a pataki diákhumor forrásai kiapadhatatlanok.

Négy kötetnyi anekdota - ez már több, mint hol megható, hol nevetető kis történetek laza összessége, ez már kultúrtörténet, kor-történet. Az Alma Mater és a pataki

diákélet, a "pataki szellem" és annak kisugárzása folytán a magyar nemzeti művelődés egy szegmensének históriája is tükröződik ebből az imponálóan gazdag anyagból. Ne csak a vicceket, adomákat keressük ezekben a kötetekben, hanem a mögöttük kitáruló kort, amelyben megtörténtek, létrejöttek. Ebből a szempontból a jelen kötet különösen fontos, hiszen, bár még kissé szemérmesen és vonakodva ugyan, de az 51 adatközlő 172 megjelent anekdotája közvetlen múltunkat, az ötvenes-hatvanas-hetvenes és nyolcvanas éveket is felöleli.

Végül valamennyiünk nevében e helyen is szeretnék köszönetet mondani Király Zoltánnak, a kötet főszerkesztőjének, aki értő szeretettel és vérbeli írói érzékkel végezte el a szerkesztői munka oroszlanrészét. S köszönet, valamennyiünk köszönete illeti a PADISZ-t, mert vállalta a szervezést és kiadást, valamint a Sárospataki Református Kollégium Alapítványt, mert vállalta a kiadással járó tetemes költségek kiegyenlítését.

Remélem s kívánjuk, hogy mihamarabb fogyjon el a IV. kötet, ezzel is ösztönözve a szerkesztőséget, hogy kezdjen hozzá az anyaggyűjtéshez a sorozat következő, immár ötödik tagja számára. Addig is, fogadják-fogadjátok szívesen a Pataki Diákok első Emléknapjára megjelent Anekdotakincs IV. kötetét.

Köszönöm a megtisztelő figyelmet.

(Elhangzott köszöntőként a kötet sárospataki bemutatóján A Művelődés Házában, 2001. december 14-én, a Pataki Diákok Emléknapja alkalmából.)

(A pataki diákvilág anekdotakincse, IV. kötet, feldolgozta és sajtó alá rendezte: Király Zoltán, Pataki Diákok Szövetsége, 2001.)

Kováts Dániel

Janó Ákos könyve a kiskun paraszterselőről

Aki Sárospatak szellemi értékeit kívánja számba venni, nemcsak a Patakról szóló művekkel találkozhat, hanem olyan alkotásokkal is, amelyek nem a várost választják ugyan témájukul, itt élő alkotójuk miatt azonban mégis az érdeklődés homlokterébe kerülnek. Jó példája ennek Janó Ákos tevékenysége. A Rákóczi Múzeum nyugalmazott igazgatója zempléni témákkal is jelentkezett a nyilvánosság előtt - gondoljunk például bibliográfusi tevékenységére, a népi építészet emlékeinek dokumentálására, a pataki vár történetével és kiállításával kapcsolatos publikációira -, tudományos termésének egy része azonban az Alföld, a Kiskunság világában gyökerezik. Nem véletlen ez, hiszen 1953 és 1968 között a kiskunhalasi Thorma János Múzeum igazgatója volt. Ott - többek között - bekapcsolódott a táj kutatásába, tanulmányozta és feldolgozta Szank község település- és népességtörténetét, s elmélyült a múzeum kézirat-gyűjteményének feldolgozásában. A 19. század végéről és a 20. század elejéről származó parasztköltői hagyatékot Nagy Czirok László (1883-1970) kezdte gyűjteni, az anyag kibővítése, tudományos értékelése és feldolgozása azonban Janó Ákosra maradt. Korábbi részpublikációk - köztük egy angol nyelvű tanulmány - után most ért meg az idő arra, hogy Kiskunhalas város önkormányzatának támogatásával a Thorma János Múzeum közreadja Janó Ákosnak Kiskun paraszterselők című tizíves kötetét, Voigt Vilmos professzor bevezetőjével. A könyvben a szerző elmélyült elemző tanul-

mányt közöl a felkutatott kéziratok anyagáról, s bőséges szöveggyűjteményt ad közre Gózon István, Gyenizse Antal, Bacsó László, Egyed Izsák János, Kis Illés Imre, Modok Sándor és Vas Imre parasztköltők alkotásai-ból. A kötet végén a népi kifejezések magyarázatai, a jegyzetek szolgálják az olvasó eligazodását, s német nyelvű összefoglalás segíti a külföldi érdeklődők tájékozódását. Külön hangsúllyal kell megemlítenünk Berki Viola (1932-2001) művészi illusztrációit. A művésznő mint Halas szülőtte, a helyi népi élet kiváló ismerője belülről látja azt a világot, amelyet a halasi pásztorok és parasztek megéltek, s élete utolsó alkotásaival kiváló képi megelevenítője lett a verselők által leírt tájnak és élethelyzeteknek.

Janó Ákos témaválasztása nemcsak a Kiskunság szellemi kultúrájának megismerése, hanem az egyetemes magyar tudományosság szempontjából is nagy jelentőségű. Olyan műfajt emelt be a kutatásba, amely a folklór és az irodalomtörténet határterületén való elhelyezkedése miatt viszonylag kevés figyelmet kapott. A szerző korábban (a Halasi Téka 18. kötetében) elemezte már azokat a társadalmi, politikai tudatformákat, a paraszti történelemszemléletnek azokat a táji jellemzőit, amelyek a kiskun paraszterselők munkáiban tükröződnek, s amelyekben ott él a helyi történelmi hagyomány, az elvesztett kiváltságok miatti forradalmi indulat. A most megjelent kötet átfogóbb anyaggal, a több száz oldalas kéziratok gyűjtemény gondosan válogatott szemelvényeinek segítségével telje-

sebb képét adja e műfaj és a kiskun sors jellemzőinek. Nem túlzás arra utalni, hogy Janó Ákos e kötettel a maga résztémájában alapművet alkotott, s a jövőben a népköltők írásos hagyatékának elemzésében a reá való hivatkozás megkerülhetetlen. Jelentősége abban rejlik, hogy kitűnően kiválasztott szövegeket ad egy olyan irodalmi jelenség tanulmányozásához, amely a szóbeli hagyományozással reánk maradt népköltészeti termés és a műköltészet alkotásai között foglal helyet.

A 19. és a 20. század fordulóján az íráshasznalat általánossá tételének köszönhetően a népi alkotó már nem szorult arra, hogy a szájhagyományra bízva verseinek továbbörökítését, papírra vethette gondolatait, ezzel kötött formát adott nekik, elmaradt tehát a kollektív újraformálás folyamata. Emiatt azonban a folklór tanulmányozója nem mondhat le a parasztsverselők hagyatékának vizsgálatáról. Hiszen ezekben az alkotásokban is működik az a népköltészetre jellemző hatás-és ízlésrendszer, amely a témaválasztástól, a művekben megtestesülő életszemléleten át a stílusalakzatok alkalmazásáig terjed. Közösségi, kollektív jellegű nem csak attól lesz a népköltészet, hogy a szerzőt nem ismerjük, hogy a szóbeliség miatt a nyelvi megformálás csiszolódik, hogy a továbbadás szájhagyomány útján történik. Nem kevésbé fontosak azok a motívumok, amelyeket a népköltő a maga mondandójának kifejezésében a kollektív tudatformákból, a nyelvi-nyelvhasználati hagyományból vesz át. A parasztsverselő nem elsősorban a személyes indulatvilág formába öntése céljából fog ceruzát, kezét a maga közösségének ereje mozgatja. Legbenső problémáit nemcsak szemérmessége miatt takarja el többnyire, megszólalásra a mások számára is érvényes mondanivaló készíti. Olyan témát választ, amely

sorstársait is foglalkoztatja, olyan verselési módot alkalmaz, amely a maga ritmusával ismerősen cseng hallgatói-olvasói fülében, olyan szóképekkel él, amelyek a népköltészetben, a prédikátorok nyelvén formálódtak. A Janó Ákos antológiájában közölt versek átmenetet képeznek olyan szempontból is, hogy bennük a népdalhoz, népi epikához képest markánsabban nyilatkozik meg írójuk személyisége; ez a sajátosság a műköltészethez köti őket. Érdekes lenne alaposabban tanulmányozni, miképp jelenek meg a költői egyéniség jelei a parasztsverselők alkotásaiban, erre azonban egy recenzió keretében nincs lehetőség. Jellemző ilyen szempontból többek között Gózon István "Vallomás" vagy "Legénykori ábrándjaim", Modok Sándor "A kéthetes ember", Vas Imre "Miért élek" és "Gyalázzatok" című verse. Szembetűnőbbek azonban a közös tematikai vonások: a betyárt, a juhászt balladai eszközökkel megénekelő versezetek; a 48-as hagyománynak, valamint a helyi történelemmel és az emberi korrall együtt járó fordulópontoknak a versbe foglalása; a jeles napi köszöntés, a neves emberek viselt dolgainak megörökítése. Megjelenik már a 20. század előszele, a kiskun-sági embereket is érintő változások hatása (pl. a főváros vonzása, a kerékpár). Életből-cselet, keserűség, öröm, humor tör fel a verskből.

A kiskun verselők írásait, a közéteendő Janó Ákos tanulmányát olvasva jó érzéssel gondolunk arra, hogy a 2001-ben Kiskunhalason megjelent kötet a néprajztudós sárospataki otthonában nyerte el végső formáját, hogy szorgos és szép eredményeket termő munka folyik a szerző dolgozószobájában. Szívvel kívánjuk a folytatást, várjuk az alkotói műhely további termékeit.

(Janó Ákos: *Kiskun parasztsverselők. A Thoma János Múzeum Könyvei 9., Kiskunhalas, 2001.*)

Fogarasi Zsuzsa

Új református templomok

Reményik Sándor közismert és mostanában sokat idézett *Templom és iskola* című versének refrénjét választotta címadóul az utóbbi évtized református templomépítészetét bemutató munka. Szerzője, Lőrincz Zoltán református lelkész, művészettörténész – egykor Takács Béla munkatársa a Debreceni Református Kollégium Múzeumában – ma a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola főiskolai tanára, a szakrális építészet kutatója, a kőszegi református kulturális élet szervezője.

Az anyag bemutatása autentikus. Ezt garantálja a szerző teológiai, liturgiai tájékozottsága, hogy jól ismeri a történeti, művészetelméleti kérdéseket, hogy rendelkezik az anyag művészettörténeti, stílári rendezésének képességével. A fenti képletből persze születhetett volna belterjes, hibákat, hiányosságokat palástoló-mentegető összefoglaló is. Lőrincz Zoltán munkája azonban nem ilyen, igényesség és őszinteség jellemzi. Nem elégszik meg ugyanis azzal, hogy csupán az utóbbi tíz év eredményeit leltárba vegye, kritizálja, hanem a mai magyar református templomépítés eredményeit történeti összefüggésben látatja. A kötet három szerkezeti egységre tagolódik. A szerző először – bevezettként – alapos áttekintést ad a protestáns templomépítészet teológiai alapjairól, melyről eddig magyar nyelven csak el-

szórtan találhattunk irodalmat, majd áttekinti az ezen elméleti alapokon átalakított, megépült svájci és francia 16–17. századi templomokat. Kiemelkedő érdeme a kötetnek, hogy bár (elsősorban a francia) emléktanyag jó része megsemmisült, közli a fellelhető fennmaradt alaprajzokat, korabeli templombelső ábrázolásokat. Megismerhetjük a francia *Jacques Perret* (1600) és a német *Leonhard Christoph Sturm* (1712) tervjavaslatait templomot építő protestáns gyülekezetek számára. E történeti fejezet egészen a közelmúltig ismerteti az elmélet és gyakorlat igen sokszor eltérő utakat bejáró fejlődését. A tág horizontú, európai áttekintést a szerző a magyar templomépítészet kutatásának bemutatásával zárja.

A második szerkezeti egység koncentráltan a mai, magyar református templomok építéséről szól. Megvizsgálja, hogy milyen okok vezetnek a gyülekezteinket templom építtetésére, milyen elvárásokat fogalmaznak megrendelőként. Ezeket a szempontokat ütközteti a szerző a kötetben szereplő néhány templom építészeinek nyilatkozatával. Utalás történik arra a gazdasági, társadalmi, politikai közegre – a 90-es évek Magyarországra – melyben a "művek születnek". Ez utóbbi egyébként bővítésre, továbbgondolásra alkalmas. Végül stílusuk alapján csoportosítja a szerző

az tíz év alatt felépült 48 templomot (funkcionalista, organikus, posztmodern).

A kötet harmadik szerkezeti egységének gerincét az adattár adja. Ebben a megépült templomok leírása, alaprajza és színes fotója található.

A munka egésze a választott téma (a 90-es években épült, létező református templomok bemutatása) és a szerző által jól ismert elmélet, és az azoknak megfelelő, létező pozitív példák közötti feszültség feloldásával küzd. Mert bizony Fülep Lajosnak – aki maga is református lelkészként, teológusként, de csalhatatlan és megvesztegethetetlen kritikusként is szemlélte egyháza építészetét – 1917-ben írott kritikája ma is igaz. Ő a református templomépítészet, mint műfaj kapcsán egyetlen kritériumot tartott követendőnek: milyen legyen a református templom? Kálvinista. Azonban ennek a kritériumnak megfelelő jó példát hazánkban nemigen talált: "A századok alatt meggyökerezett gyakorlat végső eredményeképpen a kálvinista ember ma már más templomot el sem tud képzelni, mint katolikust". Mielőtt akár a könyv szerzője (aki szintén idézi Fülepet), akár jelen ismertetés írója a vallási békétlenség szítójaként tűnne fel, igyekszem hozzá tenni, hogy a 'kálvinista' jelleg itt lecsupaszított funkcionális, liturgikus értelmében használatos. Azaz éppen a kálvinizmus hitelveinek, liturgiájának következetes végiggondolásának kellene másféle térrendszerű, belsőépítészeti megoldású, másként "lakható" Isten hajlékát eredményeznie. Nem a hiányból – a katolikus templomoktól való eltérésből – kellene kiindulni, hanem abból a másságból, ahogyan egy reformá-

tus gyülekezet belakja a templomot, abból amit tesz: ahogyan a prédikációt hallgatja, ahogyan a keresztelés történik, ahogyan úrvacsorázik...

Pamer Dóra a 30-as évek építészetéről értekezve megemlíti: "ismerve a magyar református templomok puritán belső kiképzését, fehérre meszelt falait, oltár nélküli egyszerű berendezését, várható lett volna, hogy ez az egyház valóban örömmel üdvözölje az új építészet dísz nélküli, sima formáit". Tudjuk, nem ez történt. S döntően nem ez történik ma sem, amikor egyébként is minden téren eluralkodik az igénytelenség. Azaz gyakran nem csak a kálvinista jelleg hiányát mutatják templomaink, hanem előfordul, hogy híjával vannak a jó ízlésnek is. A jelen termése bizonytalán élénk tiltakozást váltana ki nagytiszteletű Fülep Lajos tanár úrból.

Vannak persze üdítő kivételek. A Lőrincz Zoltán által bemutatott 48 templom sorából kiemelkedik a budakeszi (tervezője: Basa Péter), a garai (Barta Ferenc), a kőszegi (Csete György), a mátészalkai (Lengyel István), a százhalombattai (Finta József) és a szigetcsépi (Nagy Béla, István Elemér). Ajánlom tehát a kötetet az építészet iránt érdeklődőknek, de elsősorban református gyülekezeteink presbitériumainak, lelkészeinek – a megrendelőknek. Alapos elméleti fejezetei miatt pedig gyakorló építészeink is hasznunkra forgathatják Lőrincz Zoltán könyvét.

(Lőrincz Zoltán: "Ne hagyjátok a templomot ..." Új református templomok 1990–1999, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2000)

Számunk szerzői

Balázs Ildikó 1965-ben született Marosvásárhelyen. Tanár, újságíró, a Nyíregyházi Főiskola oktatója.

Bodnár László 1970-ben született Sátoraljaújhelyben. Költő, a Zempléni Alkotókör Egyesület alapító tagja és elnökhelyettese.

Bolvári-Takács Gábor PhD, 1967-ben született Sárospatakon. A Matáv Szimfonikus Zenekar ügyvezető igazgatója, lapunk főszerkesztője.

Egey Antal (1903, Sátoraljaújhely -1994, Budapest) A sárospataki tanítóképző igazgatója, majd gimnáziumi tanár.

Egey Emese 1966-ban született Budapesten. Tanár.

Fehér József 1952-ben született Bodroghalomban. Irodalomtörténész-muzeológus, a sátoraljaújhelyi Kazinczy Múzeum igazgatója, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Fogarasi Zsuzsa 1955-ben született Kecskeméten. Művészettörténész, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Múzeumának igazgatója (Kecskemét).

Fügedi János 1953-ban született Budapesten. Kinetográfus, az MTA Zenetudományi Intézete tudományos munkatársa, a Magyar Táncművészeti Főiskola adjunktusa.

Halmy Miklós 1931-ben született Erdőbényén. Munkácsy-díjas festőművész.

Hegyessy Gábor 1965-ben született Sátoraljaújhelyben. A sátoraljaújhelyi Kazinczy Múzeum muzeológusa.

Karasszon Dénes 1925-ben született Budapesten. Az állatorvostudomány doktora, a Magyar Orvostörténelmi Társaság tiszteletbeli elnöke.

Kosárka József 1951-ben született Sátoraljaújhelyben. Diplomata, nagykövet.

Kováts Dániel 1929-ben született Abaújnádasdon. Irodalomtörténész, nyelvész, ny. főiskolai tanár.

Orosz István 1935-ben született Mádon. Történész, az MTA doktora, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének egyetemi tanára, lapunk védnöke.

Szabó Csaba 1937-ben született Sátoraljaújhelyben. Tanár, diplomata.

T. Ágoston László 1942-ben született Tasson. Budapesten élő író.

Tornay Mari 1943-ban született Sátoraljaújhelyben. Költő.

Naconxipán. XIV. 1970. - Weöres Sándornak ajánlom.

**A művészet
örömet ad.**
**A tudás
önbizalmat ad.**

A Matáv hozzáad.

*A kultúra felbecsülhetetlen érték.
A Matáv évek óta jelentős mértékű
támogatással bizonyítja, hogy a műalkotás
és az alkotó műveltség mindannyiunkat
gazdagabbá tesz.*

• **matáv** a szavakon túl